Papers de Recerca Històrica

4

Pròleg

En aquest volum, el quart de la col·lecció ***Papers de recerca històrica***, que edita la Societat Andorrana de Ciències, es recullen cinc articles elaborats per investigadors i coneixedors dels diversos camps de les ciències socials.

El primer article és a càrrec de l'advocada Rosa Maria Ferrer, que fa una anàlisi històrica de les *Ordinacions d'en Sanctacília*. Aquestes ordinacions, que provenen del dret municipal barceloní anterior al decret de Nova Planta, encara tenen una gran influència en el dret civil andorrà. La jurisprudència dictada abans i després de la Constitució dóna validesa a les ordinacions.

Lars M. Pohle, historiador becat pel ministeri d'Afers Exteriors, Cultura i Cooperació, ens endinsa en el món de la justícia i dels delictes en l'època moderna. Hi trobem nombrosos casos de violència, de robatoris, de bruixeria i de bandolerisme, entre d'altres.

Josep Calvet tracta un tema de molta actualitat, com és el cas dels refugiats espanyols a Andorra durant la Guerra Civil Espanyola i la postguerra. Andorra fou terra de refugi per a nombroses persones que fugien. El règim franquista actuà amb rigidesa, com ho avala el nombrós contingent de forces policíaques i militars al voltant de la frontera, i la vigilància sobre el territori andorrà per controlar els refugiats.

L'historiador David Mas relata la concessió Romanyà, que fou el darrer intent d'explotació minera al Principat d'Andorra, concretament a Sant Julià de Lòria, a principi del segle XX, i que va quedar en un intent fallit de cercar en l'explotació minera una font de riquesa.

Arnau Gonzàlez, historiador, analitza amb documentació inèdita fins ara, el paper desenvolupat per l'advocat barceloní Andreu Massó i López en els primers anys trenta de la política andorrana. Una figura que alterarà la política andorrana d'aquell període i que culminarà amb la seva expulsió d'Andorra per part dels coprínceps.

En l'apartat d'aportacions hi destaca la que fa Claudi Benet, sobre la Segona Guerra Mundial a Andorra i les cadenes d'evasió.

Dins d'aquest mateix context Regina Solà entrevista el seu avi, Lluís Solà, una persona que va buscar refugi a Andorra fugint de la Guerra Civil Espanyola.

Marta Planas, historiadora de l'art, fa un apunt sobre Andorra Romànica, centre d'interpretació ubicat al poble de Pal i que és una infraestructura cultural que vaig tenir l'honor d'inaugurar el 2006, que pretén donar a conèixer l'art romànic i el context històric en el qual es desenvolupa.

Per acabar, es mostren fons documentals notarials del Sr. Salvador Raméntol, de la revista butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona de l'any 1931 i de la revista La Nova Andorra, del 1932, procedents del fons Enric Palmitjavila i Ribó, i la col·lecció de postals del fons Py-Oliver del 1900, del fons Forma Col·leccions.

Els **Papers de recerca històrica** han esdevingut una font de consulta i de difusió de la recerca dels treballs que es realitzen per conèixer més bé la història d'Andorra.

Encoratjo la Societat Andorrana de Ciències a continuar amb aquesta iniciativa i refermo el compromís del ministeri d'Afers Exteriors, Cultura i Cooperació de donar-hi suport.

Juli Minoves i Triquell
Ministre d'Afers Exteriors, Cultura i Cooperació

Salutació

Els **Papers de recerca històrica** que edita la Societat Andorrana de Ciències han esdevingut un referent per als historiadors i, en general, per a la gent que s'interessa per la vida del Principat. La revista publica cada any una selecció d'articles monogràfics que permeten al lector posar-se al dia de les darreres recerques en el camp de la història del nostre país. Els articles combinen la novetat de l'enfocament amb la voluntat de divulgació i obren perspectives per aprofundir en diferents temes. L'índex dels tres primers anys presenta un panorama d'estudis divers, que inclou recerques i treballs de camp en arxius i jaciments arqueològics poc coneguts, al costat d'articles de reflexió sobre toponímia, història militar o geografia econòmica que són el resultat de profundes investigacions. Juntament amb els articles de fons es recullen aportacions d'escriptors i erudits sobre temes que interessen particularment els andorrans. **Papers de recerca històrica** vol que el coneixement de la història contribueixi a modelar la memòria col·lectiva i la identitat, i per això dedica també espais per recordar diferents personatges que van tenir un paper destacat en diverses èpoques de la vida d'Andorra. La recuperació d'arxius fotogràfics, alguns dels quals es donen a conèixer per primera vegada, té el mateix sentit: proporcionar referents que ens ajudin a comprendre d'on venim i qui som.

Banca Privada d'Andorra va participar en el projecte dels **Papers de recerca històrica** des del primer moment. Ens va semblar que un país com el nostre, en ple desenvolupament, necessita eines que permetin aprofundir en el coneixement i que serveixin d'estímul per al treball dels especialistes. De la mateixa manera que mitjançant l'Anuari Socioeconòmic d'Andorra s'ofereix una visió al dia de la marxa del Principat, calia comptar amb un instrument que fes una tasca semblant de manera retrospectiva i que servís de nexe d'unió entre el públic i la comunitat científica. L'experiència d'aquests tres primers anys no pot ser més positiva. **Papers de recerca històrica** ha aconseguit apropar-se als ciutadans i ser una plataforma d'intercanvi i debat entre els entesos, dins i fora de les nostres fronteres.

Les *Ordinacions de Sanctacília* i el dret civil català, la delinqüència a Andorra al segle XVII, l'explotació del ferro, l'actuació de l'advocat Andreu Massó i López en els anys de la República i l'arribada de refugiats després de la Guerra Civil espanyola són alguns dels temes que es tracten en el número d'enguany. Sota l'aparent diversitat, els articles comparteixen un mateix esperit: tornar enrere, enfrontar-se a qüestions que no han estat prou tractades, estudiar,

analitzar, comparar, proposar possibles interpretacions i suggerir les bases per a un treball de fons que més enllà de les mides d'un article, permeti abordar temes generals i grans períodes.

En nom de BPA vull agrair a la Societat Andorrana de Ciències que un any més ens permeti de col·laborar en aquest projecte i destacar la feina de totes les persones que fan possible que **Papers de recerca històrica** arribi a la seva cita amb el públic, com és habitual, amb un format atractiu, interès històric i rigor científic.

Joan Pau Miquel i Prats
Director general de Banca Privada d'Andorra

Presentació

Els textos que conformen els **Papers de recerca històrica** ratifiquen la presència d'estudiosos no vinculats al món de la història *strictu sensu*, malgrat l'aptitud i l'interès.
Altres aspectes que en destaquen són:
La preeminència temàtica històrica del segle XX que –ultra l'interès personal propi– poden atribuir-se a l'empatia dels països veïns i als reptes andorrans que s'albiren.
L'interès de persones foranes sobre la temàtica històrica andorrana.
Continuem en aquest número la recuperació de material documental de difícil accés per tal de difondre'l i posar-lo a l'abast de tothom.
A tots ells, moltes gràcies.

Pere Cavero i Muñoz
Cap de la secció d´Història
Societat Andorrana de Ciències

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 10-32 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.42

RESUM: **Les "Ordinacions d'en Sanctacília": la seva influència en el dret civil català vigent i la seva vigència en el dret civil andorrà contemporani**

L'objecte d'aquest treball és efectuar un breu estudi històric de les *Ordinacions d'en Sanctacília* i intentar demostrar com aquestes ordinacions, que provenen del dret municipal barceloní en el dret civil català anterior al decret de Nova Planta, s'estenen més enllà de la ciutat de Barcelona per passar posteriorment a les *Compilacions* catalanes, i, a partir d'aquí, exposar succintament quina és la seva influència en el dret civil català vigent i quina és la seva vigència en el dret civil andorrà contemporani.

RESUMEN: **Las "Ordinacions d'en Santacília": su influencia en el derecho civil catalán vigente y su vigencia en el derecho civil andorrano contemporáneo**

El objeto del presente trabajo es un breve estudio histórico de les *Ordinacions de Sanctacília* e intentar demostrar que estas *ordinacions*, que provienen del derecho municipal barcelonés en el derecho civil catalán anterior al Decreto de Nova Planta, se extienden más allá de la ciudad de Barcelona para pasar a las *Compilacions catalanes* y exponer sucintamente su influencia en el derecho civil catalán vigente y su vigencia en el derecho civil andorrano contemporáneo.

RÉSUMÉ: **Les ordonnances de Sanctacília : leur influence sur le droit civil catalan qui est toujours en vigueur ainsi que son usage actuel sur le droit civil andorran contemporain.**

Le but de cette étude est de réaliser une brève recherche historique concernant les Ordonnances de Sanctacília et de tenter de démontrer comment ces ordonnances, issues du droit municipal de Barcelone, antérieur au décret de Nova Planta, vont bien plus au delà des limites de la ville de Barcelone, étant donné qu'on les retrouvera, plus tard, dans les Compilations catalanes. Ceci nous permettra d'exposer brièvement de quelle façon ses ordonnances ont influencé le droit civil catalan qui est toujours en vigueur et son usage actuel sur le droit civil andorran contemporain.

Les "Ordinacions d'en Sanctacília": la seva influència en el dret civil català vigent i la seva vigència en el dret civil andorrà contemporani

Maria Rosa Ferrer i Obiols

L'objecte d'aquest treball és efectuar un breu estudi històric de les *Ordinacions d'en Sanctacília* i intentar demostrar com aquestes ordinacions, que provenen del dret municipal barceloní en el dret civil català anterior al decret de Nova Planta, s'estenen més enllà de la ciutat de Barcelona per passar posteriorment a les *Compilacions* catalanes, i, a partir d'aquí, exposar succintament quina és la seva influència en el dret civil català vigent i quina és la seva vigència en el dret civil andorrà contemporani.

En les Corts de Barcelona de 1413, les primeres després de la sentència de Casp, es va acordar iniciar els treballs de recopilació legislativa, que cristal·litzarien en la *Primera Compilació*. La *Primera Compilació* fou publicada l'any 1495[1] sota el regnat de Ferran el Catòlic. L'obra estava constituïda per dos volums. El primer comprenia la legislació de les Corts (usatges, constitucions, capítols, actes de cort), a més dels Costums de Catalunya i les Commemoracions de Pere Albert. En el segon es reunien les disposicions del sobirà (pragmàtiques, sentències arbitrals, etc.) a més del *Recognoverunt proceres* i les *Ordinacions de Sanctacília.*

1. Sistema, classificació, caràcters generals i terminologia de les fonts de dret de Catalunya a l'edat mitjana[2]

Les classes de fonts del dret medieval a Catalunya són diverses.

A) Segons l'ordre cronològic de la seva redacció, es poden destriar les d'origen visigòtic, les de l'època franca i les pròpiament catalanes.

Per la seva procedència, s'ha de tenir en compte que alguns textos jurídics castellans foren traduïts al català a l'edat mitjana i que altres fonts estrangeres, traduïdes o no, van exercir una influència important.

Quant a les fonts pròpiament catalanes, les de caràcter legal emanen:

- -Del monarca, a vegades assessorat pel seu consell o cort i reben diversos noms, com ara *constitucions* (fins al regnat de Jaume I); *pragmàtiques*, que es donaren en ocasions a petició d'una entitat; *privilegis*, i *edictes*. No sempre es poden diferenciar netament les unes de les altres.

1. J. Ribalta i Haro, en la seva obra *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània*, manté que la data de la primera recopilació oficial de les *Constitucions y altres drets de Catalunya* és la de 1588-1589, ja que la de 1495 fou de caràcter privat, atès que, en no rebre sanció règia, els seus continguts no assoliren pas el rang normatiu de dret general.

2. Galo Sánchez. *Curso de Historia del Derecho. Introducción y fuentes* (Décima edición revisada por José Antonio Rubio. Catedrático de la Universidad de Valladolid). Editorial Miñón, 1980.

-D'assemblees de diversa índole, els acords de les quals se sotmeten a l'aprovació del sobirà. Cal referir-se als *concilis mixtos* (eclesiàstics i civils), a les reunions anomenades de *pau i treva*, als *parlaments* i, principalment, a les *cúries* i *corts*. Les reunions de *pau i treva* tenien també caràcter mixt, per la seva composició i per la naturalesa dels seus acords (exceptuen de les guerres privades certs llocs i dies), que prometen observar el monarca, en primer lloc, i els magnats.

Des del punt de vista legislatiu, les corts van adquirir gran importància ja al segle XIII. Els acords aprovats pels tres braços que les integraven (magnats, eclesiàstics i civils) s'inserien en un volum anomenat *Procés de la Cort*. Fins al regnat de Pere IV, els acords de les corts es redactaven en llatí; a partir d'aquell moment es féu en català.

Els acords de les corts són de diverses classes:

Constitucions: quan era el rei qui les proposava;

Capítols de cort: si provenien de la iniciativa dels tres braços, o d'un de sol amb l'assentiment dels altres, i que aprovava el monarca amb la fórmula "plau al senyor rei";

Actes de cort: els privilegis, pragmàtiques o altes concessions del sobirà convertits en aquests actes a petició de les corts;

Ordinacions: les disposicions de caràcter reglamentari.

Al costat de la llei hi ha el *costum* com a expressió de la norma jurídica; la paraula *usatges* equival, normalment, a usos judicials. El costum pot ser local o territorial, igual que la llei. La paraula *costum* té, a més, un sentit ampli, que abasta tot el dret redactat per a una localitat determinada, consuetudinari o no.

Cal assenyalar aquí també les sentències reials o arbitrals i les concòrdies. Les sentències arbitrals eren donades pel monarca o per algun altre personatge de prestigi en assumptes d'extraordinària importància. Les concòrdies amb les autoritats eclesiàstiques eren transaccions o convenis celebrats entre aquestes autoritats i els sobirans.

Pel que fa a la jurisprudència, s'ha de tenir en compte la importància que des del segle XV té la del Tribunal Superior de Catalunya (*Senatus Cathaloniae).*

A manca d'usatges i de costum es recorre al "seny natural", segons una constitució cèlebre de 1251. Un capítol de corts de 1409 enumera com a fonts jurídiques els *Usatges* de Barcelona, les constitucions i capítols de corts, els usos, costums, privilegis, immunitats i llibertats de qualsevol tipus, el dret comú, l'equitat i la *bona rahó.*

B) D'acord amb un criteri sistemàtic es poden formar quatre grans grups de textos en funció del caràcter anàleg de cadascun d'ells:

Preceptes i capitulars dels monarques carolingis.

Fonts pròpiament catalanes, consuetudinàries o legals, que poden ser:

territorials,

locals,

de dret marítim.

Documents d'aplicació del dret, és a dir, fórmules i diplomes.

Literatura jurídica.

C) Fonts del dret de Barcelona. Als efectes d'aquest treball, allò que interessa destacar aquí són les fonts del dret municipal barceloní, de les quals les més importants són *les Consuetuds de Barcelona vulgarment dites lo Recognoverunt Proceres i les Ordinacions d'en Sanctacília.*

Les *Consuetuds de Barcelona vulgarment dites lo Recognoverunt Proceres*, segons el preàmbul, trobant-se a Barcelona Pere III (II de Catalunya) en ocasió de celebrar les corts l'any 1284, els *probi homines* i la ciutat van suplicar al monarca[3] que els concedís i aprovés els privilegis que tenien els seus avantpassats, així com els costums que des de l'antiguitat s'observaven a Barcelona, costums que li van presentar per escrit, tal com els prohoms, els ancians i els experts van reconèixer haver-se observat. Alhora, van sol·licitar del rei que els concedís alguns nous capítols i peticions, que varen presentar també per escrit. El monarca va aprovar i confirmar a tots els ciutadans i habitants de Barcelona, presents i futurs, tots els esmentats privilegis i costums.

Està format per 116 capítols; el primer comença amb les paraules *Recognoverunt proceres* que han donat nom al privilegi. D'aquests capítols, més de la meitat contenen doncs dret antic, consuetudinari o no (es pot identificar, per exemple, alguna pragmàtica de Jaume I); els altres capítols contenen el que s'anomena dret nou.

S'ha assenyalat la influència del dret romà i, en algun detall, del visigòtic en certes prescripcions del *Recognoverunt.*

Està redactat en llatí i fou inserit en les recopilacions generals. Tanmateix n'hi ha versions medievals en llengua vulgar, una de les quals ha estat editada per la Facultat de Dret de Barcelona. Té extraordinària importància com a font del dret català, tant del públic com del privat, i regula algunes de les seves institucions més típiques.

Si bé es va concedir només a Barcelona es va estendre a altres localitats. Ferran el Catòlic la va atorgar a Vilafranca del Penedès i també es va observar a Cagliari (Sardenya).

Les *Ordinacions de Sanctacília* versen sobre servituds de les "casas e honors", servituds urbanes i rústiques. Alguns dels capítols que les integren coincideixen amb altres del *Recognoverunt proceres* llevat de certes variants. En ser l'objecte d'aquest treball precisament, les *Ordinacions d'en Sanctacília* a continuació s'estudien més a bastament.

2. Les Ordinacions d'en Sanctacília[4]

Juntament amb el privilegi conegut com a *Recognoverunt proceres*, les *Ordinacions d'en Sanctacília* són, com s'ha dit, una de les fonts rellevants del dret municipal barceloní. Aquest és el nom corrent de la compilació oficialment –en les recopilacions catalanes– reconeguda amb el títol de *Consuetuds de la ciutat de Barcelona sobre les servituds de las casas e honors.* El preàmbul que duu aquest text deixa en la foscor el

3. Pere III es trobava embolicat en les complicades conseqüències de la guerra de Sicília i necessitava el suport dels seus súbdits, havia donat ja als aragonesos el cèlebre privilegi general.

4. *Dret urbanístic medieval de la Mediterrània.* Jaume Ribalta i Haro. Col·lecció d'estudis d'història del Dret 1. Seminari permanent i interuniversitari d'història del Dret català Josep M. Font Rius. Universitat Pompeu Fabra. Març 2005. Pàgines 33 a 38.

que pertoca a orígens, data, autor, caràcter normatiu, etcètera, la qual cosa ha originat diferents opinions. Probablement es tracta d'una recopilació privada redactada per un dit Sanctacília.

Hom suposa, o almenys considera, probable identificar l'autor de les *Ordinacions d'en Sanctacília* amb la persona d'un agrimensor o geòmetre anomenat Jaume de Santacília, que a mitjan segle XIV intervenia com a tècnic expert en mesures a l'hora de dirimir alguns litigis fundiaris i/o d'aigües a la ciutat de Barcelona.

Aquesta recopilació privada de mitjan segle XIV aplegà essencialment unes ordinacions elaborades per un rei Jaume (segons la teoria tradicional, probablement Jaume II) amb l'ajut i el consell dels prohoms barcelonins i alguna altra redacció privada de fonts consuetudinàries.

En aquest extrem és il·lustratiu citar l'apèndix de la traducció efectuada per la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona, a càrrec del Dr. D. Joaquín Cadafalch[5], editada el 1864, en què es diu textualment: *"En algunos de los privilegios concedidos á la ciudad de Barcelona por el señor Don Pedro segundo, en 23 de los idus de enero del año 1283, que se hallan en el título 43, del libro 4°, del 2° tomo de nuestras Constituciones bajo la nominación de Costumbres de Barcelona, vulgarmente dichas Lo Recognoverunt Proceres; se disponen varias reglas sobre servidumbres prediales, como las que posteriormente se promulgaron ó recopilaron con el nombre den Sanctacilia (segun se colige, como se ha dicho), en el reinado del señor Don Jaime segundo de Aragon, que comenzó en 1291."*

El conjunt sencer del text està format per setanta capítols, dedicats globalment a la regulació dels problemes derivats del veïnatge dels predis i edificacions urbanes, principalment de les servituds que hi requeien. Bon nombre d'aquests capítols ens evidencien, segons afirma la teoria tradicional, una certa inspiració en d'altres del *Recognoverunt proceres*, però amb una redacció una mica més desenvolupada. Malgrat que, en origen, les *Ordinacions* van ser pensades per a la ciutat de Barcelona, la pràctica les va estendre aviat arreu de Catalunya, llevat de Tortosa –que tenia ja una regulació completa de les servituds urbanes, en el seu *Llibre de Costums*– i, a més, van ser el model seguit per altres consells municipals per confeccionar les seves pròpies (per exemple, el de Vic l'any 1603). El text d'aquestes *Ordinacions* figura en la primera recopilació catalana de 1588 seguit, a tall d'apèndix, de tres capítols més (*Las Ordinations de arbres que donen, e donar puxen dan en terra de altri*) dels quals s'ignora gairebé tot excepte el contingut; el conjunt d'aquesta manera composat fou acollit en les altres recopilacions següents.

La seva vigència efectiva en l'àrea de les servituds urbanes ha arribat fins als nostres dies. L'eficàcia legal d'aquestes dues col·leccions de costums (*Recognoverunt proceres i Ordinacions d'en Sanctacília)* ha estat plantejada perquè, si bé d'aplicació municipal

5. *Costumbres de Barcelona sobre las servidumbres de los predios urbanos y rústicos, llamadas vulgarmente Den Sanctacília*... Traducción de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona. Dr. D. Joaquín Cadafalch 1864.

barcelonina, van ser rebudes a la major part de Catalunya, la qual cosa, d'altra banda, s'ha d'entendre com a derivada de la seva inserció en les recopilacions catalanes, en el ben entès que cal considerar, com a punt de referència cronològic per a aquesta qüestió, la data de la primera recopilació oficial de les *Constitucions y altres drets de Catalunya (*1588-1589) i no pas la compilació publicada el 1495, ja que aquesta darrera, encara que sovint és identificada com la primera recopilació catalana –i no hi ha dubte que afavorí força el coneixement general i difusió de tot allò que contenia, incloses aquestes dues col·leccions barcelonines–, fou clarament de caràcter privat, atès que, en no rebre sanció règia, els seus continguts no assoliren pas el rang normatiu de dret general.
La conclusió del jurista del segle XVII Andreu Bosch, recollida modernament per Egea-Gay, era que dins del terme de la ciutat de Barcelona no calia provar-ne ni el contingut ni l'observança, però, en canvi, quan es tractés d'un altre indret de Catalunya, s'havia d'entendre que calia provar que el costum en qüestió era observat. Però no pas a partir de la seva escriptura, sinó de la generalització de l'observança. Cal recordar que en el cas de Girona, un privilegi reial de 17/7/1338 requeria el testimoni per escrit dels consellers barcelonins per avalar l'aplicació d'algun costum barceloní a Girona; és a dir, la prova de la seva observança.

3. Les "Ordinacions de Sanctacília" en el dret civil català vigent

El capítol IV de la Llei de l'acció negatòria, les immissions, les servituds i les relacions de veïnatge (L-13/1990, de 9 de juliol), en general recull supòsits que ja preveia la *Compilació de Dret Civil de Catalunya* de 1960, que, al seu torn, els havia regulat inspirant-se en les disposicions de les *Ordinacions de Sanctacília.* A títol d'exemple citaré que l'article 35 de la L-13/1990 regula les distàncies amb relació a les plantacions i les construccions: "Entre predis separats per una tanca, cap titular no pot mantenir un arbre o un element de construcció que, per la proximitat a aquella, n'inutilitzi la funció de facilitar l'accés al predi veí". Aquest article porta causa, en darrer terme, de les *Ordinacions de Sanctacília* 33 i 53.[6] Les ordinacions esmentades són literalment com segueixen: "*33. De arbre que fá escala.- Si algú tindrá alba, lladoner, ó noguera, ó cosa que fasia escala á la paret de son vehí, que facilitia escala ó pujador á ella, sia arrancat ó tallat del tot, y sian talladas las brancas ahont algú se pogués passar, ó per ahont pogués pujar.*» i «*53. Arbre que fa escala.- Si dos serán vehins en paret, y un de ells haurá fet casa ó casas, y en lo hort del altre hi haurá alguns arbres que fassian escala per pujar, dega est tallarlos, sens poder allegar possessió.*"
Un altre exemple pot ser l'article 40.2 de la llei esmentada sobre l'obertura de finestres a la paret pròpia però propera a la del veí, que ja apareixia en l'ordinació 46: "*Ningú pot fer finestra en paret prop de son vehí en cantó, si l'altre ja n'hi té, y en este cas, deu allunyarse d'ella y del cantó sis palms de destre.*"

6. Maria Helena Lauroba Lacasa. *Manual de Dret Civil Català.* Ferran Badosa i Coll (Director). Marcial Pons, Ediciones Jurídicas y Sociales, S.A. 2003.

Quant a la jurisprudència esmentaré la sentència de la secció tercera de l'Audiència Provincial de Tarragona, de 8 de gener de 2003 (rotlle 310/2001), que en el fonament de dret segon diu textualment: "*... porque bien claramente establece el artículo 386 del Código Civil que si no hay títulos ni posesión exclusiva, es pertinente cualquier medio de prueba para resolver el problema de delimitar la línea de separación entre fincas, y por tanto, sólo si no existen otros medios de prueba se aplica el artículo 386 del Código Civil (…); entre estos medios de prueba tiene particular relevancia la que se deriva del artículo 291 de la Compilación, ya que esta presunción está fuertemente arraigada en Cataluña, como resultado de la Ordenación 52 de las Ordinacions de Sanctacília, que la doctrina catalana más calificada considera que cuando faltan pruebas directas y claras, debe entenderse que la línea divisoria de las fincas debe aplicarse en Cataluña preferente a la regla subsidiaria que encuentra en el artículo 386 del Código Civil…*" L'ordinació 52 diu: "*Los margens que hi ha entre dos possessions vehinas, son de la superior.*"

El Principat d'Andorra

1. El dret civil català anterior al decret de Nova Planta com a font de dret vigent a Andorra

A) Introducció

Cal establir una frontera temporal, que se situa l'any 1993 amb l'adopció, en el referèndum del 14 de març, per part del poble andorrà de la primera constitució escrita. Aquest text fonamental fou promulgat el mes d'abril del mateix any. Aquest fet implica un canvi d'enorme transcendència, que substituirà una organització politicojurídica ancorada en el marc d'un règim feudal per la configuració d'un Estat de dret modern, amb separació de poders i funcionament d'acord amb les regles clàssiques de tot règim parlamentari europeu. L'element fonamental d'aquest procés és la configuració de l'ordenament jurídic del Principat d'Andorra com un sistema unitari, tal com es desprèn de la mateixa Constitució i de la Llei qualificada de la Justícia (setembre de 1993). Tanmateix, aquest sistema jurídic es caracteritza també per no tenir encara una base normativa suficientment desenvolupada i estable en l'àmbit del dret privat, com també dels instruments registrals bàsics que proporcionin una informació fiable respecte a l'activitat i les transaccions econòmiques. Cal assenyalar, per exemple, que no existeix un codi civil ni tampoc un registre públic relatiu als drets de propietat sobre el sòl i drets reals sobre immobles, en general.[7]

B) La jurisdicció

La jurisdicció és única i s'estructura en la jurisdicció civil, penal i administrativa. La jurisdicció civil té caràcter residual i a més de tenir competència sobre qüestions relatives al dret civil, en té sobre el dret mercantil i el dret laboral.

7. Bartumeu, Isidre *"Les institucions públiques a l'economia andorrana en el canvi de segle"*. Dirigit per Josep M. Bricall. Fundació Julià Reig, 2001.

La Batllia d'Andorra s'estructura en les seccions civil, administrativa, penal i d'instrucció. La secció civil coneix en primera instància dels assumptes civils. En funció del tipus de procediment que s'hagi d'aplicar (ordinari, abreujat, mínima quantia) és el Tribunal Unipersonal del Batlle o el Tribunal de Batlles qui coneix dels assumptes civils en primera instància.
El Tribunal Superior de Justícia s'estructura en tres sales: la civil, la penal i l'administrativa. La sala civil coneix en apel·lació dels recursos interposats contra les sentències dictades en la primera instància.
Abans de la Constitució de 1993, el poder judicial emanava directament dels Coprínceps i l'estructura judicial era complexa, compartida per ambdós coprínceps, que nomenaven directament els batlles[8] i magistrats. En la primera instància hi havia dues batllies, l'episcopal i la francesa, que coneixien dels assumptes civils, penals i administratius. Contra les sentències civils dictades en primera instància pel batlle hi havia el recurs d'apel·lació davant el jutge d'apel·lacions. Contra la sentència dictada pel jutge d'apel·lacions es preveia el recurs davant el Tribunal Superior, de la Mitra o de Perpinyà. El jutge d'apel·lacions en un inici era un càrrec vitalici, designat alternativament pel Copríncep Episcopal i pel Copríncep Francès. La reforma de l'any 1976 canvia aquesta situació i el jutge d'apel·lacions era nomenat alternativament per a un període de cinc anys.

C) El tribunal de Veeduria o de Visura
Fins al 1993 les qüestions de servituds rústiques i urbanes, conegudes sota la denominació de «causes de veí a veí»[9] eren atribuïdes al tribunal que rebia el nom de Tribunal de Visura. És anomenat *de visura* perquè el tribunal es traslladava i actuava al lloc del litigi. En les causes de veí a veí assenyalava el valor i podia determinar una indemnització per les servituds que imposava. Però no tenia competència quan es tractava de l'atribució de la propietat. La jurisdicció del Tribunal de Veeduria s'estenia a la repressió de faltes als reglaments administratius i als litigis entre els quarts i les parròquies (administracions territorials); per això se l'anomenava també *de jurisdicció política*.
Tenia tres graus o instàncies: el primer era format per dos cònsols i dos consellers del comú on hi havia el litigi. El segon, pels deu (dotze amb la creació de la setena parròquia) cònsols de les altres parròquies, i el tercer, pel Consell General, assessorat per un tècnic en dret. Per poder celebrar audiència era indispensable la presència de la

8. Quant al nomenament dels jutges (batlles) de primera instància, el Consell General confeccionava l'anomenada *setena* (fins al 1978, en què es creà la setena parròquia, s'anomenava *sisena*), que consistia en una llista amb set noms de persones (una per parròquia) que proposaven per ser batlle, d'entre les quals el Copríncep que havia de fer l'elecció n'escollia una.
9. *Andorra el meu país*. Obra destinada a les escoles d'Andorra, editada per la Junta de Cultura del Consell General de les Valls i composta per iniciativa i sota la direcció d'Antoni Aristot i Gomà, conseller Secretari de la Junta de Cultura. Text d'Albert Puigoriol i Lladó. Andorra 1963.

meitat més un dels membres del tribunal. En les tres visures actuava de secretari el del Consell General o el notari per ell delegat.
Les causes s'iniciaven amb un *manament*, que era la comunicació de l'autoritat que ordenava a un veí fer (o no fer) una cosa determinada; per exemple, refer una paret en la forma que estava abans o prohibir l'obertura d'una finestra. Per jutjar, el tribunal es regia per les *Ordinacions d'en Sanctacília* i el *Recognoverunt proceres*.
Aquest tribunal especial ha desaparegut amb la Constitució i actualment és la jurisdicció civil qui té competència per resoldre les qüestions de veí a veí, que se segueixen regint per les *Ordinacions d'en Sanctacília*.
La Llei qualificada de la Justícia, de 3 de setembre de 1993 (títol IX, disposicions transitòries i finals, capítol primer, disposició transitòria novena), estableix que tots els afers dits de visura o "causes de veí a veí" pendents de resolució seran remesos al Tribunal de Batlles si es troben en les actuals primera i segona instància, i a la sala civil del Tribunal Superior de Justícia si es troben en darrera instància. Les resolucions administratives de veeduria que haguessin estat objecte de recurs en queixa i romanguin pendents de resolució podran ser objecte d'un recurs extraordinari, davant la sala administrativa del Tribunal Superior de Justícia, dins els quinze dies següents a la data de l'entrada en funcionament d'aquesta sala.

D) Les fonts del dret andorrà

La Constitució del Principat d'Andorra de l'any 1993 és la primera font del dret andorrà. Tanmateix, el principi de jerarquia normativa es troba positivat per primera vegada a Andorra en el Codi de l'Administració, de 29 de març de 1989, en enumerar en l'article 6, primer la llei, en segon lloc els usos i costums, en tercer lloc el dret comú –el dret català anterior al decret de Nova Planta i el dret romanocanònic– i en darrer lloc la jurisprudència.
Arribats a aquest punt, i a l'objecte d'aquest treball, em sembla imprescindible fer un breu apunt sobre la vigència a Andorra del dret civil català anterior al decret de Nova Planta, i en conseqüència, de les *Ordinacions d'en Sanctacília*.
El debat sobre si el dret comú a Andorra inclou el dret català anterior al decret de Nova Planta no ha estat pacífic. Em sembla enriquidor transcriure una part de la conferència magistral impartida pel Dr. Nemesi Marqués, vicari judicial del Bisbat d'Urgell i representant personal del Copríncep Episcopal, el 26 d'octubre de 2005 a Andorra, titulada *Jean-Auguste Brutails: de la qüestió d'Andorra a la Coutume d'Andorre*:
"La divergència més rellevant entre Brutails i Pallerola versa entorn de la concepció del costum, és a dir entorn al conjunt de notes que inclou aquest concepte en el dret andorrà. Dit altrament: la divergència rau a determinar si el costum andorrà és plenament autòcton o si inclou també el dret català.
Brutails s'inclina pel que podria denominar-me *autoctonia* químicament pura del dret andorrà, del qual el dret català és supletori amb prioritat sobre el dret romà i el canònic.[10]

10. Cfr. BRUTAILS, J.A., *"La coutume d'Andorre." Editorial Casal i Vall, segona Edició 1965.* p. 48-52.

Pallerola contestà aquesta concepció de Brutails, en afirmar: "*...el derecho catalán y costumbres patrias son una misma cosa... Algunos pretenden que las costumbres patrias son el derecho puramente indígena andorrano, es decir las poquísimas disposiciones dictadas por sus Príncipes; pero otros creen, y con razón, que bajo la denominación de costumbres patrias, se comprende tanto las referidas disposiciones, como el derecho catalán*".[11]
Cal remarcar que la concepció del dret català, tal com era vigent en publicar-se el decret de Nova Planta, com a element integrant del costum andorrà, ha prevalgut en la jurisprudència andorrana del segle XX.[12]
Brutails sembla que vol treure importància a la discussió, reduint-la a un pur joc de paraules: "*...¿vaut-il mieux dire que la coutume d'Andorre dérive du droit catalan ou que la coutume d'Andorre est une variante du droit catalan, altéré par des usages locaux? Il n'importe. L'essentiel est de s'entendre sur l'ordre dans lequel doivent venir les droits supplétoires. Le premier est le droit catalan, comme je l'ai établi. Cela suffit.*"[13]

És evident, doncs i avui ningú no ho qüestiona, que el dret civil català, tal com quedà integrat amb la promulgació del decret de Nova Planta, integra el costum andorrà i, per tant, és font de dret a Andorra.
A partir de la promulgació de la Constitució de 1993 la jerarquia normativa és la següent:
1. La Constitució.
2. La llei. S'ha de tenir en compte que els decrets i les ordinacions anteriors s'incorporen a l'ordenament jurídic amb rang de llei.
3. Els usos i costums.
4. El dret comú: el dret català anterior al decret de Nova Planta i el dret romanocanònic.
5. La jurisprudència.

E) *El dret material andorrà*
- *Abans de la promulgació de la Constitució del 1993.* En opinió de Ramon Faus i Esteve (president del Tribunal Superior de la Mitra)[14] no hi ha altres textos de dret autòcton andorrà que el *Manual Digest* i el *Politar*, que es limiten a formular unes normes de conducta, com a vertaders preceptes de dret, raó per la qual, després del dret escrit i consuetudinari de les Valls, segueix el dret català, tal com va quedar en publicar-se el decret de Nova Planta.
- *Després del 1993.* En matèria civil, actualment encara són escassos els textos legislatius.

---

11. Pallerola, F, *"El Principado de Andorra y su constitución política"*, Lleida, 1912, p. 181.
12. Cfr. Obiols i Taberner, C. *"Jurisprudència civil andorrana"*, Andorra, 1969, p. 136 i ss.
13. Brutails, J. A. *"Francisco Pallerola y Gabriel, El Principado de Andorra y su constitución política"* en *"Bulletin Hispanique"*
14. R. Faus i Esteve (maig 1984) Introducció al llibre de Sabater i Tomas, Antoni. *Dret Civil d'Andorra.* Any 1984. Col·lecció Andorra Històrica i Literària, n. 5. (pàgina 26)

A títol d'exemple citaré algunes lleis que, en la meva opinió, cal remarcar, alhora que cal fer incidència que cal prestar una especial atenció a la data de promulgació, ja que amb anterioritat eren inexistents:
Llei qualificada del matrimoni, de 30 de juny del 1995.[15]
Llei del Registre Civil, de data 11 de juliol de 1996.[16]
Llei del notariat, de 28 de novembre de 1996.[17]
Amb anterioritat a la Constitució de 1993 existien alguns textos legals, entre els quals cal esmentar la Llei d'arrendaments de finques urbanes; el Codi de la nacionalitat i la Llei de reforma del dret de successions, de 31 de juliol de 1989.[18]

La necessitat de codificació. L'opinió doctrinal sobre la necessitat d'una codificació no és uniforme, en tot cas no era una de les prioritats del legislador constituent adoptar un codi civil que reunís en un sol text la normativa que avui dia es troba dispersa en lleis especials o que és fruit dels usos i costums, del dret comú i de la jurisprudència dels tribunals. La manca d'un ordenament jurídic que aglutini les disposicions de caràcter civil vigents a Andorra dóna lloc a una situació jurídica certament confusa que, alhora, en fa difícil el coneixement i l'aplicació. L'antiguitat, la dispersió i l'abundància del dret que integra l'ordenament jurídic referit fan difícil interpretar i trobar les nombroses i completes lleis de Catalunya.[19]

4. Les "Ordinacions de Sanctacília" en el dret civil andorrà vigent

El 18 d'abril de 1944, el que era secretari general del Consell General, Bonaventura Riberaygua i Argelich, es proposà efectuar un treball que ell mateix anomenà "...*d'ordenada compilació respecte el molt que s'ha escrit sobre les Valls d'Andorra*..." A aquest efecte s'adreçà per escrit al Consell General perquè se l'autoritzés a extreure del *Manual Digest* i el *Politar* dades dignes d'interès. El seu treball fou publicat en una edició de l'any 1946 que porta per títol *Les Valls d'Andorra. Recull Documental*. En la

15. Abans de la promulgació d'aquesta Llei el matrimoni civil era desconegut a Andorra. L'única forma vàlida per a contraure matrimoni era el canònic, subjecte per tant a les regles del Dret canònic. En conseqüència, i a títol d'exemple diré que la separació matrimonial i l'anul·lació del vincle matrimonial per causa de divorci, no eren possibles a Andorra.
16. Fins aquella data el Registre eclesiàstic feia alhora de registre civil.
17. La pròpia Exposició de Motius de la Llei esmenta que la figura del notari a Andorra es remunta al Pareatge de 6 de desembre de 1288, però fins a finals de 1996 no existeix cap normativa legal que reguli les seves funcions. L'interès de citar aquesta Llei és que transitòriament confia als notaris el control de les càrregues i hipoteques, mitjançant l'anotació al marge dels corresponents títols de propietat. La Disposició transitòria tercera de la Llei diu textualment: *Per mentre no es creï un registre central de càrregues i hipoteques, els notaris anotaran al marge dels originals o matrius les constituïdes i en lliuraran les pertinents certificacions a instància de persona legitimada o de l'autoritat judicial.* Cal esmentar que deu anys després aquest Registre central de càrregues i hipoteques encara no s'ha creat.
18. En l'Exposició de Motius de la Llei de reforma del Dret de Successions, que només afecta al reconeixement en igualtat de drets als fills legítims dels no legítims i modifica alguna cosa sobre els drets de la vídua, fou atorgada pels Coprínceps i s'assenyala que «*El Dret successori del Principat, regulat pel Dret Català anterior al Decret de Nova Planta i pel Dret Romà, constitueix un conjunt complet i harmònic, que s'ha aplicat amb satisfacció durant segles, i ha donat lloc a una àmplia jurisprudència, que en precisa clarament l'aplicació. L'evolució de la nostra societat (...) i la profunda diferència que, en suma, existeix entre les estructures familiars, actuals i les dels temps medievals, deixen sentir alguns desajustaments que, en presència de regles legals ben precises, resulta impossible pal·liar per la via de la interpretació*».
19. Sabater i Tomas, A. *Dret Civil d'Andorra.* Col·lecció Andorra Històrica i Literària, número 5. 1984.

introducció, Riberaygua ja assenyalava que[20] "Aquestes apuntacions sobre les Valls d'Andorra no són més que un compendi del molt que s'ha escrit a propòsit del poble andorrà, així com una compilació ordenada de la legislació vigent, a base de Bans, Proclames, Decrets, Ordres, etc., dictades en el transcurs del temps pels Coprínceps, Tribunal de Corts i Veguers, respectivament: Ordinacions, Edictes, Decrets, Ordres-Circulars, etc., produïts pel Consell General, i a més, les Ordinacions d'en Sanctacília [el subratllat és meu] i de Recognoverunt Proceres, per tenir aplicació en les Valls." En aquesta edició es recullen literalment les *Ordinacions d'en Sanctacília* tal com es troben recollides en el text de la Real Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, publicat sota la direcció de Joaquim Cadafalch l'any 1864.

La sentència de 26 de novembre de 1960 del jutge delegat d'apel·lacions d'Andorra Carles Obiols i Taberner, magistrat del Tribunal Suprem d'Espanya, de l'Acadèmia de Jurisprudència i Legislació de Barcelona, també manté la vigència de les *Ordinacions d'en Sanctacília* en les causes dites de *veí a veí*. En aquesta sentència es resol en segona instància una demanda en la qual es reclama que es derrueixi l'edificació que ha aixecat el demandant, ja que vulnera la prohibició continguda en el pacte quart de l'escriptura de 23 d'agost de 1922 en què s'estableix que "cap comprador podrà edificar jamai la seva parcel·la a fi d'evitar ombres i perjudicis als demés". El judici fa referència a "servituds en general, servitud de no edificar, a la jurisdicció competent, qualificació dels contractes i formulisme". Obiols i Taberner conclou a favor de l'eficàcia del pacte establert en l'escriptura i ho fonamenta en els ordinacions segona, tercera, sisena i setena de les *Ordinacions d'en Sanctacília* i que el problema de servitud predial o de "*causas vulgarment ditas de vehí a vehí*" correspon al Tribunal de Veeduria apreciar-ne l'abast i donar-hi solució escaient, per la qual cosa declara que "...procedeix mantenir la declaració d'incompetència de la jurisdicció ordinària formulada oportunament per l'Honorable Batllia Episcopal."[21]

La sentència de la sala civil del Tribunal Superior de Justícia (els magistrats eren Jean-Louis Vuillemin, Joan Poch i Serrats i Lluís Puig i Ferriol) de 23 de maig de 1996, en resoldre en grau d'apel·lació una qüestió de paret mitgera, en el fonament de dret segon estableix "...la presumpció favorable a la condició de mitgera respecte a la paret que separa les dues edificacions, que estableix el *Digest* 10,3,19 de pregona influència en el dret civil català i andorrà (...) per consegüent no són d'aplicació al cas que origina el recurs les prevencions que es troben en les 3 i 40 de les Sanctacília, en les quals s'estableix que no es pot carregar sobre la paret mitgera sense haver pagat la meitat del seu valor o sense haver arribat a un acord amb el veí...".[22]

---

20. *Les Valls d'Andorra*. Any 1946 I. Apèndix I, any 1948. Bonaventura Riberaygua. Col·lecció Andorra Històrica i Literària, núm. 8. 1985.
21. *Jurisprudència Civil Andorrana*. Jutjat d'Apel·lacions: 1945-1966. Per Carles Obiols i Taberner. Monumenta Andorrana.
22. *Jurisprudència de la Sala Civil del Tribunal Superior de Justícia*. 1996. Principat d'Andorra. Consell Superior de la Justícia.

Així, podem comprovar que en la jurisprudència tant del període preconstitucional com actual, els tribunals andorrans donen total validesa i vigència a unes ordinacions del segle XIV.

Hom pot consultar a l'Arxiu Nacional d'Andorra nombroses resolucions dels segles XVIII i XIX del Tribunal de Visura, des de la primera fins la tercera instància. Una font de consulta que m'ha ajudat per a l'elaboració d'aquest treball –i que per tant em sembla adequat assenyalar– és la sentència del Tribunal de Visura en primera instància, de la parròquia d'Escaldes-Engordany, del 26 de novembre de 1984, en la qual cal destacar que tots els considerants de la resolució fan referència a les ordinacions 26 i 27 de les d'en Sanctacília.

BONAVENTURA RIBERAYGUA ARGELICH

Secretari del Consell General de les Valls

LES VALLS D'ANDORRA

RECULL DOCUMENTAL

Descripció geogràfica. - Ressenya històrica. - Constitució política. - Institucions públiques, judicials i administratives. Legislació vigent.

MCMXLVI

CAPÍTOL V

SERVITUTS REGULADES EN LES ORDINACIONS DE SANCTACILIA I DE RECOGNOVERUNT PROCERES [1]

ORDINACIONS DE SANCTACILIA

En nom de Deu sia: estas son las Ordinacions que feu lo Señor Rey Don Jaume, de bona memoria, en la Ciutat de Barcelona ab consell dels homens principals, y de tots los sabis que habia en sa Cort per lo be y bon estat de la Ciutat, y per la pau y concordia de tots los que habitan y en tot temps habitarán en ella. Y aixo feu quant se ordená que los morabatins que se pagassen per los censos de las possessions fossen regulats á nou sous barcelonesos cada hú.

1. *De acostament a la paret.* — Qualsevol puga tenir acostament á la paret propia ó comuna de llarch ó de través, á la paret de son vehí, á menos de haverhi en ella lluerna que est haja possehit per trenta anys en bona pau, y sens contradicció de aquell, ni dels seus.

2. *De lluerna.* — Si la hagués possehida per trenta anys, ó la tingués en forsa de algun instrument, y lo vehí volgués acostarse obrant, deu apartarse de la dita lluerna ó lluernas quatre palms de destre en quadro.

3. *De paret mitgera.* — Ningú puga carregar en la paret que haurá fet son vehí, encara que lo sol sia mitger, fins que haja pagat la meytat del preu, que haja costat tota aquella paret ó parets, ó se haja convingut ab ell.

4. *De aygua de pluja.* — Qualsevol puga tirar las ayguas pluvials al carrer.

5. *De ayguas de celler.* — Qualsevol puga tirar al carrer

(1) Text de la "Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona", publicat sota la direcció de Joaquim Cadafalch.

las ayguas del celler, com no sian de celler de taberna pública, si solament aquells que tingan cellers de las suas propias vinyas.

6. *De aygua per paret mitgera.* — Ningu puga passar ayguas per tramuja ni per canons, ni per canals de teulas, ni per canals de ollas en paret mitgera, á menos que sia de consentiment de son vehí.

7. *Del mateix.* — Ningú puga encastar canons de ninguna especie en paret mitgera per conduyr ayguas limpias, ni brutas, sens consentiment de son vehí, á menos que un de ells no las hi tinga.

8. *Del mateix.* — Si algú conduyrá aygua de alguna ayguera, á prop de la paret de son vehí, sia mitjera ó propia de aquell, dega fer una filada de pedra y morter, entre la ayguera y paret, y fonaments de aquella.

9. *De rechs de ayguas.* — Si algú hagés de dar pás á aygua per conduyrla á algunas possessions, dega deixar lo espay ó camí de dos palms y mitx de destre, á mes del rech inmediat per ahont la dita aygua allí passará.

10. *De passatges.* — Ningú puga allegar possessió de trenta anys de lo que servesca de passatge al alberg ó casas del vehí, en tapias, ni en parets de rajola, ni de empostissats, que l' donian, ni adquiresca possessió.

11. *De vista en terreno de altre.* — Ningú pot tenir vista sobre terreno de altre, si antes no mira sobre lo seu.

12. *Cloenda de terrat.* — Si dos vehíns tenen los terrats iguals, degan los dos tancarse ab divisió mitgera, de modo que no hi haja pas, ni vista del un al altre.

13. *De paret mitgera.* — Si algun vehí, haurá pres del altre lo gruix de la paret, que fos mitgera, y l' altre voldrá obrar, no sentli la paret de rajola prou forta, deurá desferla, y construyr la paret segons lley: la rajola sia de aquell que la haurá feta.

14. *De vista sobre terreno de altre.* — Ningú pot allegar possessió de llum que rebia de part del Cel, ó de part de son vehí, si no es per lluerna que haja possehit per trenta anys.

15. *Del mateix.* — No se pot allegar possessió de la vista per enreixat, de ningun releix, ó taluz de tancament de teulada, ni de creuheras fetas ab rajola.

16. *De las torras.* — Ningú pot allegar possessió de torra per rahó del acostament que dona la costum, de no acostarse á la distancia de dotze palms al sostre superior, si la torra tindrá marlets ó muralletas, y si no las tindrá, per no ser torra de

las murallas, no pot gozar del costum. Per las altras torras dins la Ciutat, y fora lo arrabal, si lo vehí vol pujar mes alt que lo sostre superior, haurá de apartarse deu palms.

17. *Del mateix.* — Ninguna torra pot tenir aquest privilegi, de que no se li acostin de deu palms al sostre superior, encara que tinga muralletas, si no es en camí public.

18. *Del mateix.* — Ningú que haja prés lo espay de torra á torra de la muralla de la Ciutat, ó en aquella paret que haurá feta ó voldrá fer, no pot fer vistas, finestras, ó mirador sobre sos vehíns, perque no pot gozar del privilegi que tenen las murallas de la ciutat, ni las torras que tenen vista ó mirador sobre los vehíns que están cerca del fosso, pues ni es muralla, ni es torra.

19. *Bassa.* — Si algú construirá bassa prop de la paret de son vehí, dega fer una contraparet de pedra y de morter un palm y mitg, tan alta, com pujarán los fems y aygua de la bassa.

20. *Lluerna.* — Ningú puga adquirir possessió de lluerna, que haja fet en forats de tapias, per vista que no rebia de part de son vehí.

21. *De telers de teixir.* — Ningú pot afianzar telers de teixir ninguna especie de drap de llana, ni de llí, ni de canam, ni de cotó, en paret que sia mitgera, ab son vehí, ans be deu apartarsen' un palm, á fi de que lo colp dels telers, no feresca á la dita paret.

22. *Tanca en alberg.* — Tot hom estiga obligat, á tancarse ab son vehí en l' alberg, fins á la alsada de tres tapias y lo sol de la terra sia mitger.

23. *Tanca de hort.* — El que se voldrá tancar en hort ab son vehí, dega ajudarli ab la alsada de dos tapias, sent lo sol mitger, y no estiga obligat á pagar, si no queda tancat.

24. *Salari de canadors de terras.* — Si algú vol fer canar las terras, camps ó vinyas, que haurá comprat á mujadas, paguia lo salari als canadors ó partidors per meytat, á saber es, el venedor, y el comprador sis sous per mujada; y si voldrán ferho per mitjas mujadas, deuhen donar quatre sous per cada mujada, y de dos mujadas en amunt fins al vespre dos sous per menjar á cada hú dels canadors ó partidors; y si los fan anar á canar fora del territori, dehuen donarsels cavalcaduras.

25. *Salaris de estimadors.* — Si algú vol fer avaluar las possessions, camps ó vinyas, ó albergs, ó censals, dega donar cinch sous per cada mil, y deu sous á los que avaluarán possessions.

26. *Plantar arbres.* — Ningú pot plantar arbres cerca de son vehí, en camp, ni en vinya, ni hort, alba, ni salser, ni lladoner, ni olivera, ni noguera, ni morera, ni ningun arbre que pu-

gia mes de tres destres de alt, sino lluny de son vehí, y dotze palms de destre dins lo seu.

27. *Del mateix.* — Estos arbres no sian plantats espessos, ans be hi haja dos destres ó mes del un al altre, á fi de que no pugan llevar lo sol al camp, ó possessió del vehí.

28. *Del mateix.* — Tot altre arbre que se plantia en hort, ó vinya, ó camp, deu apartarse de la possessió del vehí, en tant que quant engruixesca, quedia á la distancia de sis palms de destre cumplerts: en altra manera deurá arrancarlo, si se troba requirit per lo vehí.

29. *De tiras.* — Qualsevol que plantará tiras prop de son vehí, deu alunyarsen tres palms de destre, y la tira deu ser plantada espessa.

30. *Del mateix.* — Lo vehí del que haurá plantat las tiras, deurá plantarne del mateix modo que aquell haurá fet, si per ell ne será requirit, á fi de que los matxos, ni altras bestias, no li malbaratin las que haurá plantat.

31. *De vendrer y tallar arbres, sens llicensia del señor directe.* — Qualsevol pot plantar arbres de diferents especies, y vendrer y tallar albas, nogueras, y lladoners, en son hort, y en son camp sens haverho de demanar al senyor, baix lo domini del qual ho tindrá, ni donarli res del preu que n' traurá, venentlo ab las rels ó sens ellas; á menos que lo senyor ab instrument se ho hagia reservat.

32. *De olivera vehina.* — De tota olivera que sia plantada desde trenta anys y jaguia á plom sobre la possessió de son vehí, si est ho demanará, sian talladas desde lo mes alt á plom totas las brancas y rels que tocarán, y tant com pugan tocar la possessió del requirent per sis palms de destre desde lo terme divisori, ó dret de la mateixa possessió.

33. *De arbre que fá escala.* — Si algú tindrá alba, lladoner, ó noguera, ó cosa que fasia escala á la paret de son vehí, que facilitia escala ó pujador á ella, sia arrancat ó tallat del tot, y sian talladas las brancas ahont algú se pogués passar, ó per ahont pogués pujar.

34. *Del mateix.* — Si lo dit arbre, per vell, haurá ja prescrit, en cas de ferse casas ó tancas de tapias, sia tallat.

35. *De contraparet de hort.* — Si algú fará hort prop de la paret del que li es vehí en alberg ó en casas, dega fer una contraparet, de un palm, de bon morter entre la paret y lo hort, á fi de que las parets no se deterioren, y que sia un palm mes alta que lo hort.

36. *Muralla de Ciutat.* — Si algú vol edificar cerca la mu-

ralla de la Ciutat, dega apartarse de ella deu palms de destre, y dotze palms de la torra, de son cordó en amunt.

37. *Del mateix.* — Ningú pot acostarse á la muralla de la Ciutat, sinó ab paret de pedra seca, fins al cordó, y de est en amunt deurá apartarse de las torras dotze palms, y de la muralla deu.

38. *De tancas.* — Ningú pot obligar al que li sia vehí en vinya ó en camp á tancarse per medi de tapias, sinó en casas y hort de regadiu, y aquell dega quedar tancat.

39. *Acostament á paret mitgera.* — Qualsevol puga acostarse al llarch y al traves, á la paret de son vehí, encara que sia propia de est, y la haja feta.

40. *Del mateix.* — En paret propia ni comuna, no se deu carregar en tot ni en part, fins á haber pagat la meytat, encara que lo sol sia mitger.

41. *Finestra ó lluerna.* — En paret propia ni comuna no deu ferse finestra, ni lluerna envers la paret del vehí, á menos de haverse convingut los dos ab escriptura.

42. *Gotera.* — Si algú tindrá canal per la qual passa aygua, ó gotera sobre la possessió de altre, y aquell obrant la remourá, haja perdut tota aquella servitut, sens que jamay la puga recobrar.

43. *Tancas.* — Si algú fos requirit per tancarse ab son vehí, hi ha de posar la meytat del sol, y si no queda tancat com lo requirent, no está obligat á pagarli res fins que estiga tancat, del mateix modo que ho estiga lo altre, á excepció del sol, del qual ha de posar la meytat, es á dir, en hort.

44. *Paret mitgera.* — En casas fins á tres tapias de alt, lo sol sia mitger.

45. *Bassa.* — Si algú voldrá fer bassa prop de la paret de son vehí, fasia contraparet de pedra y de morter, de un palm y mitg, y un palm mes alt, de allá ahont arribarán la terra ó los fems.

46. *Finestra.* — Ningú pot fer finestra en paret prop de son vehí en cantó, si l' altre ja n' hi té, y en este cas, deu alunyarse d' ella y del cantó sis palms de destre.

47. *Incendi.* — Ningú estiga obligat á refer lo dany que altre sufria per rahó del foch, que se comuniquia de una casa á la altra, perque es cas fortuit.

48. *Inundacions.* — De inundacions de ayguas de rieras, ni de torrents, que esclatan de la una possessió á la altra, si resultás dany, no se estiga obligat á refér lo que se haja patit, perque es un cas accidental, que Deu disposa.

49. *Dany donat per enderrocament.* — Per gran que sia lo dany que causia lo alberg, terrat, teulada, ó paret que cayga sobre casas ó altras possessions de algú, no se estiga obligat á referlo, si antes no hagués mediat protesta ab escriptura.

50. *Lluerna.* — Es costum que la lluerna deu tenir dos palms fins á tres de llarch, y mitg palm de ample de destre, de la paret per ahont se reb la llum, pues en altre manera no se diu lluerna.

51. *Del mateix.* — Si algú haurá possehit lluerna ó lluernas, y aquell de qui son las tancará ó las fará tancar, y despues voldrá obrirlas, ha perdut tota la servitut y possessió, y jamay la pot tornar á obrir.

52. *Margens.* — Los margens que hi ha entre dos possessions vehinas, son de la superior.

53. *Arbre que fa escala.* — Si dos serán vehins en paret, y un de ells haurá fet casa ó casas, y en lo hort del altre hi haurá alguns arbres que fassian escala per pujar, dega est tallarlos, sens poder allegar possessió.

54. *Pous.* — Cualsevol pot fer pou prop de la paret de son vehí, allunyantse del fonament dos palms de destre.

55. *Forn de ollas.* — Qualsevol pot fer forn per courer ollas y gerras prop de la paret de son vehí, alluyantse de la paret tres palms de destre, y fent en aquells tres palms altra paret.

56. *Tanca en riera.* — En riera seca, que no corria en tot lo any, qualsevol pot fer tanca en las possessions que ab ella confrontarán, ab tal que no estrenyia lo pas de l' aygua.

57. *Rech.* — Qualsevol que conduhesca aygua per lo peu de la paret de son vehí, per regar algunas possessions, dega fer una filada de pedra y morter al costat de la paret, per ahont passará l' aygua, y mes alta que l' aygua que per allí passará, de modo que las parets no pugan destruirse.

58. *Tanca de terrat.* — Quant dos ó mes vehins en la ciutat de Barcelona, tindrán los terrats ó teuladas iguals, lo primer que pujará obrant, ha de tancarse; de modo que no tinga mirador sobre aquell ó aquells.

59. *Servitut amagada sia denunciada al comprador.* — Lo qui venga casas, ó albergs dega manifestar la servitut que patirán en ordre al vehí, si es oculta ó amagada, y ningú puga véurerla; y si no la denuncía, haurá de estar á lo que se diga que valgan menos; per rahó de aquella servitut, á coneixement de experts.

60. *Torra.* — Ningú pot allegar possessió de acostament al sostre superior de torra alguna de aquellas de que lo vehí se'n

deu apartar, si no es en camí públich, que tinga marlets, y que sia en la Ciutat, ó en lo arrabál: no entenentse lo mateix dels altres sostres.

61. *Finestra y rajolera* (paret). — Ningú pot allegar possessió en paret propia ó comuna, de finestra gran ni xica, ni de tal forat per lo cual no puga passar home algun, y no en altres, si no es rajolera.

62. *Del mateix.* — Si algú tindrá finestra, no la pot obtenir per prescripció, si no la té ab escriptura de son vehí; pues de lo contrari se entén feta en frau de l' altra part.

63. *Lluerna.* — La lluerna feta en forat de tapias, no sia presa ni obtinguda per lluerna, antes se tindrá per feta en frau del vehí, respecte que no se deu aprofitar de la consuetút.

64. *Del mateix.* — Si algú tindrá lluerna sobre la possessió de son vehí, per espay de trenta y mes anys, y voluntariament la haurá tancada, y despues en algun temps voldrá obrirla, no pot ferho, si que pert per sempre tota la servitut que hagia obtingut, com lo altre puga probar, que la haja tancada.

65. *Tanca de terrat.* — Tots los que tingan iguals los terrats, deuhen tancarse á gastos comuns.

66. *Del mateix.* — Qualsevol que tinga lo terrat mes alt que son vehí, dega tancarse, y tan alt que no tinga vista sobre ell, á no ser que antes miria en terreno propi.

67. *Paret de rajola.* — Cent rajolas deuhen pujar de alt y de llarch, tan com puja una tapia de igual dimensió.

68. *Paret de pedra.* — Cent pedras de fil pujan de alt y de llarch, tan com tè una tapia de igual dimensió.

69. *Valoració de la tapia.* — Per justa valoració se contan nou sous per cada una de las tapias de pedra, en la ribera del mar.

70. *Del mateix.* — Segons valoració en la ribera del mar, ahont se haja de portar la terra per fer tapias, se pot estimar per valoració de tres tapias en avall tres sous per tapia, y de tres tapias en amunt quatre sous, atés que l' home deu portarla i pujarla.

Arbres silvestres. — Si en la possessió de algú hi haurá roures, alsinas, albas, nogueras, polls y qualsevol especie de arbres silvestres, com pins, á excepció de oliveras, y no estiguessen trenta peus lluny de la possessió del vehí, se degan tallar.

Del mateix. — Si distássen mes de trenta peus, podrá tenirlos en sa possessió aquell del cual serán; pero si algú allegás, que li danyan, encara que estigan lluny trenta peus, en tal cas dega veurerse per dos experts, cual sia lo dany; y llavors que

se avinguia ab aquell, á qui se ha donat lo dany; pero aquell de qui será lo arbre no pot ser obligat á tallarlo, ab tal que dístia los trenta peus, com está dit.

Arbres fruiters. — Las oliveras y arbres fruiters, á excepció de la figuera, perque es arbre dols, deuhen estar lluny de la possessió del vehí deu peus; peró si dits arbres confrontan ab l' aygua, no sel's dona sinó un peu.

RECOGNOVERUNT PROCERES

CAP. 45. *De lluernas posadas en paret propia ó comuna.* — Es costúm en cuant á las lluernas posadas en paret propia ó comuna, de aquell que per ellas reb llum, que si ditas lluernas han existit per trenta anys en pau y continuament, no puga tancarlas la part contraria.

CAP. 46. *De la defensa ó prescripció en ordre á las lluernas.* — Es també costúm que los que tenen lluernas, sens instrument algún pera tenirlas allí, ni altre defensa, sinó la sola prescripció de trenta anys, si las tancassen, ó obrant en aquell lloch ó en altre manera, que altra vegada no pugan tenirloshi.

CAP. 50. *Del margens entre dos possessions vehinas.* — En dos possessions vehinas los margens se entenen ser de la superior.

CAP. 58. *De acostament á la paret del vehí.* — Qualsevol pot acostarse de llarch, y de través á la paret de son vehí, com no causia impediment á las lluernas de est, que estiguian allí per espay de trenta anys, ó las tinguia en forsa de instrument.

CAP. 59. *Ningú puga carregar en paret comuna en part, ni en tot.* — Ningú deu carregar en tot, ni en part, sobre la paret que sia comuna, fins que haguia pagat la part dels gastos que li corresponga.

CAP. 60. *No se fassia finestra ni lluerna en dita paret.* — Ningú deu fer finestra ni lluerna en paret propia ó comuna.

CAP. 61. *De canal per passar ayguas sobre la possessió de altre.* — Si algú tingués sobre la possessió de altre una canal per la cual passan las ayguas, si la alsa, no puga despues tornarla allí.

CAP. 62. *De la contribució en las tancas.* — Per fer las tancas divisorias ab lo vehí, cada cual deu contribuir per sa part, habent de fer las de las casas de tres tapias de alt, y las dels horts de dos.

CAP. 63. *Ningú tinguia vista en terreno de altre.* — Ningú

pot tenir vista sobre la possessió de altre sinó mira primer sobre la sua.

CAP. 64. *De acostament á la muralla de la ciutat.* — Ningú puga acostarse a la muralla de la ciutat de Barcelona, a no ser que sia ab paret seca, á menos que ho fassia de voluntat de aquell del cual sia la muralla.

CAP. 65. *No puga ferse bassa prop del vehí.* — Lo vehí no puga fer bassa á la immediació de la paret propia ó comuna del altre, á menos que fassia una paret de bona pedra, y de fonament de un palm y mitg, y de alt fins ahont arribian los fems y l' aygua.

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 33-42 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.43

RESUM: ***Perquè ara –gràcies a Déu– hi ha justícia:* un estudi sobre la delinqüència en Andorra als anys 1600-1640**

Quan volem estudiar el nostre passat, els nostres avantpassats, la seva vida i la societat en la qual vivien, hi ha diverses vies per tal d'aproximar-s'hi. Una d'aquelles vies són els documents judicials penals dels quals l'Arxiu Nacional d'Andorra en té una gran quantitat de l'època moderna. Els documents foren elaborats perquè els veguers poguessin examinar-los i pronunciar veredictes i sentències quan se celebraven corts. A través de l'estudi d'aquests documents obtindrem coneixença del funcionament de la justícia i dels delictes que es van cometre i que posteriorment foren processats. També coneixerem moltes persones processades i veurem que, a pesar d'estudiar "la delinqüència", al darrere de la paraula *delinqüents* trobem en molts casos persones normals i corrents. Els termes com per exemple *violència*, *bandolerisme*, *robatoris*, *bruixeria*, *prostitució* i *desobediència* deixen de ser teoria i prenen nova vida a través d'innombrables denúncies, acusacions, testimoniatges, interrogatoris, confessions i sentències –i així també els andorrans d'antany prenen nova vida.

RESUMEN: ***Porque ahora –a Dios gracias – hay justicia:* un estudio sobre la delincuencia en Andorra en los años 1600-1640**

Cuando queremos estudiar nuestro pasado, nuestros antepasados, su vida y la sociedad en la cual vivían, hay varias formas de aproximarse. Una de estas formas son los documento judiciales penales, de los que el Arxiu Nacional d'Andorra tiene gran cantidad de la época moderna. Los documentos fueron hechos para que los *veguers* pudieran examinarlos y dictar veredictos y sentencias al celebrarse *corts*. Con el estudio de estos documentos tendremos conocimiento del funcionamiento de la justicia y de los delitos que se cometieron y que fueron procesados. Conoceremos muchas personas procesadas y veremos que, a pesar de estudiar "la delincuencia", detrás de la palabra *delincuente* encontramos casos de personas normales y corrientes. Conceptos como *violencia*, *bandolerismo*, *robos*, *brujería*, *prostitución* y *desobediencia* dejan de ser teoría y toman nueva vida a través de numerosas denuncias, acusaciones, testimonios, interrogatorios, confesiones y sentencias –y así también los andorranos de antaño toman nueva vida.

RÉSUMÉ: ***Parce que de nos jours, Dieu merci ! la justice existe.***

Etude de la délinquance en Andorre de 1600 à 1640.

S'il s'agit de faire une étude de notre passé, de nos ancêtres, de leur quotidienneté et de leur société il y a plusieurs approches possibles. L'une d'entre d'elle est l'étude des documents judiciaires pénaux, dont un grand nombre, d'époque moderne se trouvent aux Archives Nationales de l'Andorre. Ces documents ont été rédigés pour que les viguiers puissent les examiner et donc rendre des verdicts et prononcer des sentences lors des sessions de Corts. Moyennant l'étude des dits documents on obtiendra des renseignements sur le fonctionnement de la justice, des délits qui ont été commis ainsi que de leur procès. De même nous connaîtrons les acteurs de ses procès et nous nous apercevrons que bien qu'il soit question de l'étude de la « délinqde la « délinquance », voilé derrière le mot « délinquant », nous y retrouvons, pour la plus part des cas des citoyens tout à fait ordinaires. Les termes de: violeur, brigandage, cambriolage, sorcellerie, prostitution et désobéissance prennent un bien autre sens à travers d'innombrables plaintes, accusations, témoignages, interrogatoires, confessions et sentences et même la vision que nous avons des andorrans de l'époque change.

34 Perquè ara –gràcies a Déu– hi ha justícia

Un estudi sobre la delinqüència a Andorra els anys 1600-1640

Lars M. Pohle

1. Presentació

El meu estudi, *Perquè ara –gràcies a Déu– hi ha justícia* pertany a aquella disciplina que se sol anomenar criminologia històrica. Mitjançant dues beques consecutives del Govern d'Andorra del ministeri titular de Cultura, he pogut endinsar-me en una part de la vasta documentació judicial de l'Arxiu Nacional d'Andorra.

La base documental per a l'estudi és precisament la documentació judicial penal dels anys 1600-1640. Aquesta documentació fou elaborada per tal de ser utilitzada en les corts judicials en les quals els dos veguers podien pronunciar sentències en matèria penal. Igual que molts altres investigadors arreu d'Europa, he pogut constatar que la documentació judicial és una riquíssima font de coneixements del nostre passat.

Mentre que els continguts en primer lloc es refereixen als assumptes penals, el meu objectiu no solament és la descripció i l'anàlisi de la delinqüència en si mateixa. Els documents judicials també faciliten molta informació sobre el sistema judicial penal i sobre el funcionament pràctic d'aquesta justícia penal. I el que potser és encara més valuós, a través de les nombroses denúncies, acusacions, testimoniatges, interrogatoris, confessions i sentències, s'obté una visió fascinant dels andorrans del segle XVII, de la seva vida i dels seus costums, valors i conflictes.

En el pròleg he volgut donar una mostra de l'immens valor de la documentació judicial penal. El contingut es refereix a la mateixa persona: Caterina Foresta, hostalera de Canillo. Tristament per a ella, es va trobar implicada en diversos assumptes bastant desagradables. Sortosament per a nosaltres, molts dels actes han sobreviscut als segles. Caterina i la seva filla Mateua van sofrir continuades agressions per part del marit de Mateua. L'agressor –Joan Armany– fins i tot va apunyalar la sogra i –tement que ella pogués morir de les ferides– va iniciar una vida clandestina en companyia d'uns bandolers. Caterina va sobreviure però posteriorment es va trobar inculpada en tres ocasions (1604, 1608 i 1622) sota sospita de ser bruixa i metzinera. A pesar de les nombroses sospites i indicis en contra, no es va poder provar que de fet fos bruixa i metzinera, i la justícia no tenia el fonament per tal de considerar-la culpable.

Les paraules del títol de l'estudi foren formulades per Caterina. En parlar de la justícia, ella no es referia pas a una paraula buida ni teòrica, sinó a una de les institucions centrals de la societat. La justícia –tant civil com penal– representava un fòrum i uns

procediments ben coneguts pels andorrans.[1] A més, diversos oficials qui hi actuaven (deseners, capitans i batlles) no eren persones desconegudes sinó ciutadans com la majoria dels altres.[2]
El que és encara més interessant i important és que les mateixes paraules palesen la dimensió jurídica com a part de la psicologia individual i col·lectiva. La conscienciació i la interiorització de les dimensions jurídiques de la convivència afectaven les maneres de pensar, raonar, reaccionar i actuar. Moltes vegades, però, la realitat ens mostra que el comportament no corresponia gens a aquells patrons que no solament la justícia propagava sinó també allò que els conciutadans desitjaven. La documentació judicial és precisament tan abundant a causa de les moltes transgressions de normes i de pautes socials i judicials.
Tant la labor per part dels homes de la justícia com els nombrosos delictes també comesos pels homes tenien una recepció i una articulació interessant i –potser– sorprenent en formes d'aquestes paraules d'una dona maltractada i famosa bruixa: "perquè ara –gràcies a Déu– hi ha justícia".

2. La justícia penal

La justícia penal andorrana del segle XVII estava ben organitzada i permetia que el seu funcionament fos bastant eficaç. El centre del sistema penal era el Tribunal de Corts. Solament els dos veguers podien pronunciar sentències en matèria penal i ho feien generalment –assistits pel jutge– quan se celebraven corts, normalment entre els mesos de setembre i maig. Les tasques de la instrucció i –en general– els diversos passos processals anteriors a la sentència es duien a terme durant tot l'any per part dels dos batlles. Per a la seva assistència tenien els capitans i els deseners.
La justícia penal estava caracteritzada per un procediment precís i definit. Certament sorgien alguns dubtes i conflictes, i també s'observen algunes mancances i insuficiències. No obstant això, quan es tractava dels passos que s'havien de seguir des de la constatació o sospita d'una transgressió potencialment punible fins a la pronunciació d'un veredicte i/o una sentència, aleshores el procediment estipulat era molt clar.
Els processos penals podien iniciar-se a través d'acusacions o denúncies tant per part dels particulars com dels oficials de la justícia. En aquest aspecte destaca la figura del fiscal que s'implicava en un gran nombre d'assumptes de tot tipus. Les seves demandes són una mostra del fet que existia –tant en la consciència social com en la pràctica jurídica– una clara distinció entre civil i penal, tot i que no sempre corresponia a la distinció actual. Cal ressaltar, però, que qualsevol persona –independentment d'edat i de sexe– podia dirigir-se a un oficial de la justícia per tal d'acusar una persona o

1. Com a exemple podem mencionar que la mateixa Caterina Foresta havia estat inculpada anteriorment per dos robatoris i també havia formulat una demanda civil, plet que va guanyar. A més, coneixia personalment un dels cònsols de la parròquia i un dels dos batlles.
2. En canvi, sembla que els veguers i –fins a cert punt– el jutge sovint no tenien la mateixa proximitat als ciutadans.

denunciar un fet delictuós.[3] Subsegüentment, un dels dos batlles –eventualment informat per un desener o capità– procedia als passos de la instrucció, com per exemple escorcolls, visures, testimoniatges, interrogatoris, cerca, detenció, etcètera.

La gran majoria dels delictes no eren de caràcter greu, de manera que s'esperava a la celebració de les corts perquè els veguers poguessin pronunciar un veredicte i eventualment també una sentència. Els veguers tenien a disposició els actes de la instrucció –*la enquesta*– tot i que molts dels casos foren resumits. Aquests resums els coneixem avui dia com les conegudes *mostres*. En canvi, en casos greus –bruixeria, bandolerisme, assassinats, robatoris violents– es notificava als veguers el que havia succeït i s'esperava la seva prompta arribada. Havent arribat un d'ells –o bé ambdós–, es podia processar el (suposat) delinqüent.

Les insuficiències i els desperfectes d'aquella justícia no solament els veiem a l'hora de comparar-la amb la justícia dels nostres dies. També al segle XVII es formulaven crítiques tot i que, pel que fa a Andorra, sovint sorgien arran de casos puntuals i no de manera sistemàtica.

Per exemple, el crim mundà central de la bruixeria era l'enverinament –per això es parlava de *bruixes i metzineres*–, però per tal de provar-ho hauria estat convenient practicar autòpsies a les víctimes. Això, però, no es feia.

Un altre exemple és la presó, tant en sentit literari com institucional. Ja que cada sessió de Corts representava una unitat econòmica tancada, la justícia penal no disposava d'ingressos ni de fons permanents per al manteniment de les presons amb les diverses despeses que se'n derivarien. Consegüentment, no poques vegades s'obligava els oficials judicials o els particulars a tenir el pres en una cambra a casa mentre altres particulars hi feien la guàrdia. A part de les queixes que en resultaven, les mateixes circumstàncies significaven que la pena privativa de llibertat no era una opció en la pràctica punitiva.

Un tercer exemple és la posició jurídica de la persona acusada. El procediment penal preveia l'elaboració i/o la intervenció d'una defensa. La realitat, però, era que les defenses eren molt escasses i, de fet, representaven una excepció dins els procediments penals. Certament, en la pràctica jurídica, el desequilibri entre els mitjans –en sentit ampli– de la part acusadora i la part defensora era considerable.

Havent dit això, cal remarcar que una persona acusada no es trobava totalment indefensa davant de la misericòrdia o del rigor d'una justícia imprevisible. La justícia penal funcionava junt amb –i a base de– l'avaluació social del delicte i del delinqüent. No existia allò que podem anomenar codi penal, sinó una sèrie d'ordinacions, crides i normatives. Una transgressió, doncs, no es referia (només) a una certa normativa sinó

3. Atès que la gran majoria de les persones implicades en assumptes penals eren homes, és prou lògic que la majoria dels demandants també fossin homes. Val la pena ressaltar, però, que també trobem dones com a demandants i fins i tot noies adolescents. Tanmateix, és possible que algunes víctimes femenines no van (gosar) dirigir-se a la justícia per por, vergonya o inseguretat. Estic pensant en les víctimes de violacions i de violència domèstica.

molt més al perill que aquella transgressió –i, per tant, aquell transgressor– constituïa per a la societat. Per aquesta raó tenien els testimoniatges tanta importància: no solament s'expressaven sobre l'incident delictuós concret sinó també sobre la posició de la persona acusada dins la comunitat, a través de la *veu i fama pública*. Així, en cas d'un cert desarrelament social de l'acusat, la seva posició davant de la justícia podia complicar-se considerablement. Consegüentment, el concepte de previsibilitat –central en la justícia penal dels nostres dies– també existia al segle XVII: lògicament, la persona acusada coneixia la seva fama i sabia per què l'havia adquirit.

3. Els delictes i els delinqüents

La base documental per a l'estudi es troba a l'Arxiu Nacional d'Andorra, en els fons del Tribunal de Corts, l'Arxiu de les Set Claus i l'Arxiu de la Casa Areny-Plandolit. Per tal d'extreure, analitzar i quantificar l'objecte central de l'estudi –els delinqüents i els delictes–, he optat pel mètode més senzill, en fer servir tots aquells casos que foren oberts i que podien resultar en una pena judicial segons les normes i pràctiques jurídiques d'aquella època. D'aquesta manera, he trobat que 859 persones foren inculpades al llarg de 41 anys.

Els delictes més freqüents eren la violència –tant física com verbal– (414 persones inculpades), els casos de delictes contra el bon funcionament de la justícia (148) i els robatoris (116). Els seguien els casos sobre la sexualitat i la moralitat (101), després la bruixeria (60) i el bandolerisme (20). La gran majoria de les persones inculpades eren homes. Al mateix temps, no sorprèn el fet que moltes –però no totes– de les dones sotmeses a un procés penal les trobem dins la categoria de la bruixeria.

– Els delictes contra el bon funcionament de la justícia

La majoria de casos d'aquesta categoria no els podem anomenar greus. Es tractava de diverses formes de desobediència, resistència o obstrucció a la justícia, igual que autojustícia, contravencions a crides concretes, usures, falsos venedors i falsificació de monedes. Quantitativament en destaca allò que s'anomenaven *penes trencades*. Qualsevol oficial judicial podia fer un manament a un particular incloent-hi la clàusula que la desobediència al manament comportaria una certa pena pecuniària (sovint 10 lliures). Aquesta desobediència s'anomenava *pena trencada* i fou objecte d'un procediment penal en el qual la norma era que s'imposava una multa inferior a l'estipulada. També destaca el tema de la falsificació de monedes. No és la freqüència el que en destaca –ans al contrari–, sinó la magnífica oportunitat d'aproximar-se al món criminal clandestí.

– Els delictes sobre la sexualitat i la moralitat

Mentre que els concubinatges i la prostitució estan representats per ben pocs casos en el material judicial –tot i que la incidència real devia haver estat més alta, particularment pel que fa a les anomenades *putes de pastors*–, destaquen els nombrosos casos d'embarassos pre i extramatrimonials. Els processos es dirigien contra els homes i els actes judicials mostren no solament que els homes foren considerats els responsables de l'embaràs indegut sinó també que els actes sexuals foren iniciats i realitzats per tal de complaure'ls a ells. Inversament, la sexualitat femenina activa i voluntària és

pràcticament impossible de detectar –tot i que els sentiments podien haver estat recíprocs, és clar.

La dona com a mitjà per a la satisfacció dels desitjos sexuals dels homes fa molt difícil definir la línia entre les relacions sexuals consentides i les violacions. Tot i havent-hi poques violacions en sentit formal, les promeses de matrimoni en cas d'embaràs –que transformava una potencial violació en un acte sexual formalment consentit– no poden eclipsar el fet que molts actes sexuals es realitzessin en termes de molta desigualtat amb el factor del consentiment pràcticament impossible de constatar. Sobre la base dels documents judicials, no té sentit posar les violacions en una categoria i en una altra, allò que podem anomenar una activitat sexual desinhibida per part d'ambdós sexes. La realitat és que hi havia una considerable zona grisa en la qual la sexualitat i la integritat femenina encara estava molt poc desenvolupada.

– La violència

De manera semblant a molts altres indrets europeus, la violència, en sentit ampli, era la categoria delictiva més nombrosa. La incidència i la tipologia tenien la forma d'una piràmide amb les nombroses injúries, topades, baralles i *rixes* a la part inferior i els pocs assassinats premeditats a la part superior; al mig, les agressions amb armes de tot tipus que sovint acabaven amb ferides de diversa gravetat.

Les injúries representen un mitjà interessant per tal de conèixer alguns valors socials centrals. És ben conegut que les dones podien ser agredides verbalment a través de la paraula *puta* (o bé *bagassa*), subratllant la importància de la fidelitat i de la virginitat no solament per a la dona mateixa sinó també per a la seva família. Els homes foren injuriats mitjançant les paraules *dolent home*, *borbollaire*, *gavatx*, *traïdor* i *lladre*. Aquests conceptes injuriosos il·lustren inversament els conceptes clau per ser considerat un *home de bé* contraposat a un *dolent home*. Robar era un acte deshonest i –sobretot per a un home– fins i tot una vergonya que indicava incapacitat de mantenir la família a través d'un treball honest. Un borbollaire era una persona poc fiable amb reduïts coneixements i expertesa. Un gavatx era un home de fora que no respectava les normes i pautes locals en considerar-se superior; la paraula espanyola *chulo* deu aproximar-s'hi bastant. La paraula *traïdor* –una injúria forta– es referia als valors centrals de la convivència local; un traïdor era un home que no respectava les normes, pautes, valors i conceptes socials. Indicava que l'home no era fiable i no mereixia respecte ni consideració com els altres homes de bé. Era un home que obrava en la nit, feia coses d'amagat, mantenia els seus assumptes en secret i intentava evitar explicar-se en públic. En definitiva, una manera d'actuar del tot oposada als valors d'un veritable 'home de bé'.

Les nombroses *rixes* foren obertes d'ofici –per part del fiscal i/o dels batlles i capitans– i s'assemblen a baralles, aldarulls i desordre públic amb relativament poca transcendència. En canvi, l'ús dels diversos tipus d'armes era freqüent i podia resultar en ferides importants. No solament s'observa que la portada d'armes de foc era freqüent sinó també que les eines omnipresents –dagues, picasses i bastons per exemple– s'empraven (massa) fàcilment i ràpida com a armes.

Les circumstàncies al voltant de la violència són ben característiques per una societat

agrícola muntanyenca del segle XVII. Destaquen, d'una banda, les festes, els jocs de cartes i els hostals, i, d'altra banda, els molts desacords sobre drets agrícoles (en sentit ampli) com a rerefons de les confrontacions violentes. Val la pena repetir que la gran majoria de les persones implicades eren homes i també s'ha de destacar que la majoria dels incidents violents tenien lloc entre iguals del mateix sexe.

A escala europea, la línia de la incidència de la violència baixa notablement a partir del 1700. A Andorra, el 1600, la tasca de pacificar la convivència era considerable. No ho era perquè els homes andorrans fossin particularment agressius, sinó perquè la violència física no constituïa un acte vergonyós i deshonest. Interessant és, però, que els actes judicials ens permeten constatar que els desigs d'una convivència més pacífica també existien en l'entorn social i no solament foren formulats per l'elit cultural i judicial. La justícia, doncs, contribuïa a l'obtenció d'objectius socials.

– Els lladres i els robatoris

No pot sorprendre que el factor pobresa és central en aquest tipus de delicte. Els recursos a l'Andorra del 1600 eren reduïts i limitats i no es necessitaven ni gaires ni seriosos entrebancs perquè no poques persones caiguessin en la misèria. La mendicitat existia i sense dubte els veïns s'ajudaven sovint en temps difícils. Inversament, els horts guardaven fruites i verdures i les muntanyes ovelles –i tots aquells eren furts molt atractius–. També es robava blat, pa i formatges a més de diners i llenya entre altres molts altres objectes.

La majoria dels robatoris foren comesos per andorrans i tenien objectius molt immediats i pràctics. En canvi, són relativament pocs els casos de lladres estrangers. També pertanyen a la minoria els robatoris comesos per tal de fer un negoci. En aquells casos, es tractava de robatoris de diferents classes de cavalls per tal de menar-los a França o Espanya per vendre'ls.

– Els bandolers

Quantitativament, el bandolerisme era una categoria delictiva molt reduïda a Andorra dels 1600. Tothom sap, però, que l'impacte del fenomen als regnes veïns era molt important. Des d'aquesta perspectiva, la vintena de bandolers en el meu material és més aviat anecdòtica –però la innegable fascinació hi és ben present–. Malgrat que el fenomen del bandolerisme no dóna gaire lloc per a representacions romàntiques pintoresques –la realitat tenia ben poc a veure amb un Robin Hood–, és innegable que els processos són extraordinàriament fascinants gràcies als extensos relats d'alguns dels acusats.

Els bàndols mostren una destacada mobilitat i allò que obstaculitzava enormement la tasca de les autoritats de reprimir-los era l'amable benvinguda que trobaven en no pocs indrets. Al mateix temps, molts homes i dones, cases i pobles foren víctimes de robatoris, amenaces, vexacions, extorsions i agressions. L'astorador robatori de la caravana de la moneda del rei l'any 1613 –descrit extensament per dos bandolers detinguts i processats a Andorra– no ha d'eclipsar el fet que també hi havia moltes altres víctimes entre les classes modestes.

El bandolerisme s'alimentava per factors que hi empenyien i que n'atreien. No pocs bandolers devien haver tingut assumptes pendents amb la justícia (i amb el seu entorn

social). Atès que la violència formava una curiosa part de la vida social dels homes joves i solters –els fadrins– i que el port d'armes –també de foc– era molt freqüent, una baralla podia fàcilment resultar en ferides que la medicina no era capaç de curar. Ja que la pena d'empresonament s'usava tan poc i que les altres penes podien ser molt dures (desterrament, remar a les galeres del rei d'Espanya, pena de mort)[4], un home podia sentir-se obligat a fugir de la societat legal per tal de sobreviure en la clandestinitat. Aleshores, els bàndols –tan coneguts com temuts localment i regionalment– oferien una solució i una alternativa.

– Les bruixes i metzineres

El crim més estudiat i més complex de l'època moderna és la bruixeria. Com que Robert Pastor i Castillo ha escrit un llibre sobre la història de la bruixeria a Andorra, m'he concentrat en quatre processos concrets (en total, sembla que la xifra de dones processades per aquest delicte els anys 1600-1640 se situa al voltant de 60), els quals poden il·lustrar alguns elements centrals d'aquest complex i complicat fenomen.

Molts processos contenen dos nivells: un de religiós i elitista i un altre de mundà i popular. No solament corresponien a diferents tipus de preocupacions sinó també a diferents parts dels relats d'aquelles dones que confessaven. Mentre que una dimensió de la bruixeria tractava el viatge nocturn als aplecs sabàtics del dimoni, el pacte amb aquell, l'abjuració de la fe, la profanació, la metamorfosi, etcètera, una altra dimensió es referia als múltiples maleficis mundans que s'atribuïen als poders sobrenaturals i malèvols de les bruixes.

La descripció religiosa de la bruixeria i de la bruixa no solament fou complementada per les concepcions populars sinó que va trobar en la justícia –tant inquisitorial com secular– els mecanismes perfectament elaborats per tal de tractar els casos concrets. Socialment, alguns dels molts i inevitables conflictes van tenir el resultat que gradualment es construís la fama de bruixa al voltant d'algunes persones concretes. La raó perquè aquestes persones –la gran majoria eren dones– haguessin de veure's sotmeses a aquest (mal)tractament és sovint molt difícil d'esbrinar. En molts casos solament es pot indicar que algunes desgràcies –morts i malalties estranyes, per exemple– s'ajuntaven en aquella persona d'una tal manera que l'entorn entenia que ella podia serne la causa. Alguns conflictes personals o amenaces de venjança prèviament formulades en podien també formar part. Així, l'entorn entenia que la desgràcia ocorreguda tenia una persona concreta com a responsable i que aquesta persona tenia una causa per tal d'actuar d'aquesta manera.

Una persona podia, per exemple, contraure sobtadament una malaltia la simptomatologia de la qual estranyava la malalta i el seu entorn.[5] Cercant-ne la causa, trobaven eventualment que la malalta havia menjat comestible que provenia d'una certa i

4. Recordem que la tortura, en general, no era una pena judicial sinó un mitjà processal.

5. Les malalties formaven part de la vida i la gran majoria no foren atribuïdes als maleficis de les bruixes. Algunes vegades, però, el caràcter i els símptomes d'alguna malaltia aixecaven sospites d'haver estat causada per poders sobrenaturals.

potser coneguda persona. Eventualment hi havia hagut algun tipus de conflicte anteriorment entre les dues persones amb la conseqüència que la malalta entenia que, per part de la sospitosa-coneguda, existia el desig de voler venjar-se.
Dins el fòrum judicial, les dues dimensions s'unien. Les malvestats representaven naturalment una ruptura fonamental amb la societat cristiana i els seus valors més bàsics. El (suposat) crim mundà era l'enverinament: un crim detestable i traïdor en ser realitzat d'amagat sense cap possibilitat de la víctima de defensar-se.[6] Al mateix temps, els relats sobre el pacte demoníac i la promesa de causar mal que la bruixa li feia representaven una mena d'explicació. D'una banda, doncs, es veia que les malifetes tenien un rerefons i, de l'altra, es podia constatar que aquelles persones que abjuraven la fe cristiana atacaven indiscriminadament els bons cristians.
Ara bé, el factor de culpabilitat és extremament complicat en aquest context, precisament perquè criteris tant religiosos i jurídics com personals i socials formaven part de l'avaluació –i subsegüent destí– de la que tenia fama de bruixa. En tot cas, seria un error generalitzar sobre la culpabilitat / innocència de les (que tenien fama de) bruixes. Més val deixar-ho al dictamen de cada lector.

4. Les sentències i la justícia

En primer lloc cal destacar –i repetir– que la pena d'empresonament pràcticament no existia en la pràctica punitiva de l'època estudiada. Per bé que es tenien espais destinats al tancament dels (suposats) delinqüents durant el processament en casos greus, l'absència d'un cos permanent de guàrdies i el fet que les finances de la justícia no preveien els ingressos ni les despeses necessaris, significava tot plegat que l'empresonament no era una de les opcions punitives.[7] Això significa que les penes realment imposades pertanyen a dues categories: d'una banda, multes pecuniàries i, de l'altra, desterrament, galeres i pena de mort.
En general, la pràctica punitiva no era especialment dura. La gran majoria dels casos (un 48%) van acabar amb una multa. D'aquestes multes, més de la meitat no superaven les sis lliures. A més, un 18 foren absolts o remesos gratis, mentre que no coneixem o no observem cap pena imposada en un 22% dels casos.[8] A l'altre extrem trobem 27

6. A l'època moderna, la gent odiava els actes fets d'amagat fora de la vista de l'entorn social. Tot i que una agressió física representaria una transgressió judicialment punible (i fins a cert punt socialment reprotxable), la víctima tenia normalment l'opció de defensar-se. De fet, en alguns casos de violència, una víctima d'una agressió no solament denunciava l'agressió en si mateixa sinó també el fet que l'agressor sabia que la víctima no disposava de mitjans per defensar-se. En canvi, l'enverinament –en no existir-hi l'opció de defensa– constituïa una *lluita* totalment desigual amb l'únic propòsit de matar la víctima. Consegüentment, tant en l'àmbit judicial com en el social, no es podia ni es volia tolerar, perdonar o justificar aquests crims terribles, pèrfids i perversos.
7. Al mateix temps observem que l'empresonament estava previst en diverses ordinacions per a diferents tipus de delictes, probablement com a conseqüència d'influència d'ordinacions semblants de Catalunya i/o Espanya.
8. No és un tret particular per a Andorra que un considerable nombre de casos oberts no resultaven en cap tipus d'acabament judicial formal; s'observa el mateix arreu de l'Europa occidental.

penes capitals del total de 859 a més de quatre sentències a galeres i vint desterraments.[9]

S'ha dit que la pràctica punitiva moderna consisteix en dos carrils: multes moderades i misericòrdia, en un costat, i duresa en l'altre. Cal emfasitzar, doncs, que les penes severes no s'imposaven pas arbitràriament. Aquells delinqüents que rebien la pena de mort a la forca havien trencat els lligams amb la societat i els seus valors, i ho havien fet premeditadament, voluntària, conscient i repetida. Col·locar-se fora de la comunitat i els seus pilars i/o fins i tot propagar unes altres normes i valors, feia extremament difícil tant per a la societat com per a la justícia comprendre, justificar i perdonar aquella persona. A la justícia ni li agradava imposar les penes severes –però ho feia quan no hi havia altra opció–. Una persona que, a través del seu comportament esgarriat, mostrava que no volia sotmetre's a les normes, pautes i valors de la comunitat legal, honesta i cristiana, constituïa un perill i era una persona de la qual calia defendre's.

En canvi, una persona que se sotmetia a les pautes socials, igual que els seus cohabitants, era una persona que també acceptava sotmetre's al control social. També es pot dir així: acceptava ser *un dels nostres*. Aquesta acceptació i aquesta pertinença tenien unes dimensions socialment fonamentals. Les múltiples relacions socials contenien molta flexibilitat. Aquesta flexibilitat era possible precisament perquè l'entorn social coneixia les persones que desitjaven formar-ne part. Al mateix temps, tothom havia d'entendre que la flexibilitat també tenia límits. Important és que aquells límits no eren eternament immòbils sinó que foren moguts, canviats i redefinits gradualment tant per part de la justícia com per les diverses parts de la societat. L'exemple més clar és la gradual redefinició de l'ús de la força física: la violència. Aquesta redefinició la transformava d'un antic costum masculí a una conducta socialment vergonyosa i deshonesta. I recordem que era l'entorn social qui definia allò que era vergonyós i deshonest. La justícia, però –com a part integrada de la societat–, tenia els recursos i els mitjans per tal de sancionar, de castigar i –d'una manera indirecta– de premiar. Una col·laboració fructuosa que trobem formulada per una dona maltractada i amb fama de ser bruixa.

9. La pena del desterrament era bastant pràctica. En general, s'imposava quan el delinqüent era un malvist i un indesitjable, però, que en canvi no havia comès un delicte especialment greu (per exemple, un assassinat premeditat). Els vagabunds podien rebre aquesta pena, igual que alguns lladres reincidents i bruixes, contra les quals hi havia un cúmul de sospites i d'indicis però cap prova. Per a la pau social, podia ser convenient desfer-se temporalment d'aquella persona d'aquesta manera.

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 43-49 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.44

RESUM: **La concessió Romanyà. Els darrers intents d'explotació minera a les valls d'Andorra**

Uns anys després que les fargues andorranes haguessin deixat de treballar, el comú de Sant Julià de Lòria va atorgar a Salvador Mesa la concessió de l'explotació de mineral de ferro al territori d'aquesta parròquia per a l'exportació en brut a Catalunya. L'any 1903 aquesta concessió va ser traspassada a Ignasi Romanyà. Durant els primers anys del segle XX es van portar a terme diversos treballs de prospecció i explotació destinats a l'extracció de mineral de ferro, els més importants dels quals van tenir lloc al mener de la cort de Rossell. Els problemes sorgits entre les diferents institucions del país i les dificultats en el transport del mineral van fer que a la fi el projecte fos abandonat. I així acabava el darrer intent d'explotació minera a les valls d'Andorra.

RESUMen: **La concesión Romanyà. Los últimos intentos de explotación minera en los valles de Andorra**

Tiempo después que las fraguas andorranas dejasen de trabajar, el Comú de Sant Julià de Lòria otorga a Salvador Mesa la concesión de explotación de mineral de hierro en el término parroquial, para su exportación en bruto a Catalunya. La concesión se traspasa a Ignasi Romanyà en el 1903. Durante los primeros años del siglo XX se hacen trabajos de prospección y explotación para extraer mineral de hierro, los más importantes de los cuales tienen lugar en el *mener* de la Cort de Rossell. Los problemas entre las diferentes instituciones del país y las dificultades en el transporte del mineral hacen que el proyecto sea abandonado. Con él acababa el último intento de explotación minera en las Valls d'Andorra.

RÉSUMÉ: **La concession de Romanyà**

Quelques années après que les fargues andorranes eurent abandonné leurs activités la Mairie de Sant Julià de Lòria a octroyé à Salvador Mesa la concession de l'exploitation de minerai de fer, extraite dans cette paroisse, pour son exportation à l'état brut vers la Catalogne. L'année 1903 cette concession fut cédé à Ignasi Romanyà. Pendant les premières années du XXème siècle plusieurs travaux de prospection et d'exploitation destinés à l'extraction du minerai de fer ont été engagé dont le plus important a eu lieu au Mener de la Cort de Rossell. Les problèmes issus entre les différentes institutions du pays et les difficultés rencontrées pour le transport du minerai ont été le détonateur pour que le projet soit abandonné. Ce dernier essai a mis fin à l'exploitation de minerai en Andorre.

La concessió Romanyà. Els darrers intents d'explotació minera a les valls d'Andorra

David Mas i Canalis

Al llarg de la segona meitat del segle XIX, les diverses fargues que encara treballaven en diferents punts de les valls d'Andorra van anar tancant les portes. Fins i tot algunes ja ho havien fet abans. Com és lògic, de forma paral·lela, es van abandonar les explotacions mineres que els proporcionaven el mineral, la mena, necessària per a la producció de ferro, les principals de les quals es trobaven a la Coma de Ransol. Des del segle XVIII l'activitat metal·lúrgica constituïa una de les principals fonts de riquesa del país; la seva desaparició, juntament amb altres factors, com la crisi de la indústria tèxtil i de la ramaderia ovina, van portar el Principat a una situació de crisi econòmica i demogràfica. És comprensible, doncs, que per part de les diferents institucions polítiques, tant des del Consell General com des dels comuns, hi hagués un fort interès a cercar nous recursos econòmics que permetessin superar aquesta situació.

Va ser dins d'aquest context històric quan, entre final del segle XIX i principi del XX, van tenir lloc els darrers intents d'explotació dels jaciments de mineral de ferro a les valls d'Andorra. Sota la forma de concessions, estaven en mans d'empreses estrangeres que pretenien portar a terme l'exportació directa del mineral de ferro obtingut en jaciments andorrans. Entre aquests, el més important va ser el de la Cort de Rossell, prop d'Aixovall , a la parròquia de Sant Julià de Lòria. Es tracta d'un mener descobert a final de segle i que va esdevenir objecte d'una concessió que primer va estar a nom de Salvador Mesa i posteriorment va ser coneguda com a *concessió Romanyà*. A la vegada, la mateixa empresa concessionària va efectuar prospeccions i intents d'explotació en altres indrets de la parròquia, com per exemple a la muntanya de Rocafort i a la part baixa de la muntanya de Claror.

Aquesta mena de concessions van proliferar a totes les parròquies. En el mateix període, i a més de la ja esmentada, n'hi ha constància d'almenys quatre més. A Canillo, el senyor Jaume Font tenia contractada amb el comú d'aquesta parròquia l'extracció de mineral de ferro a les partides de la Coma i de la Costa del Grau. Josep de Riba, Joaquim Plandolit, ambdós d'Ordino, i Antoni Cerqueda, d'Andorra la Vella, van obtenir una concessió per a l'extracció de ferro als antics meners de Ransol. El comú d'Encamp tenia atorgat al senyor Josep Vilanova el dret a cercar una veta al terme d'Orrivell. I a la Massana, el senyor Jacint Areny, de Pal, tenia atorgada una autorització del comú d'aquesta parròquia per efectuar una prospecció al Solà de Pal amb la finalitat de cercar un mener.

L'any 1898 el comú de Sant Julià de Lòria va signar un contracte amb el senyor Salvador

Mesa, apoderat de D. Emilio Luis Rocher Maranvell, per a l'explotació del mener de la Cort de Rossell a canvi del pagament de 250 pessetes l'any.
De forma paral·lela, i just dos anys més tard, el mateix comú atorgava una altra concessió al senyor Ignasi Romanyà, per la qual li cedia tots els drets d'explotació a la parròquia a excepció de l'esmentat mener. A més, existia per part d'aquest mateix concessionari un projecte de construcció d'un ferrocarril que comunicaria Andorra amb Espanya, cosa que afavoriria l'exportació de mineral de ferro. Si hagués estat portada a terme, aquesta idea hagués suposat un important factor de progrés per al país en un moment en què, com hem indicat, l'economia d'Andorra passava una important crisi i posa en evidència com el futur econòmic del país suposava una millora de les comunicacions amb l'exterior, just en el moment en què s'està començant a projectar la carretera que uniria les Valls amb la Seu d'Urgell.
El 1903 Salvador Mesa traspassava la seva concessió sobre el mener de la Cort de Rossell a Ignasi Romanyà, amb la qual cosa obtenia el dret d'explotació de la totalitat dels jaciments a la parròquia de Sant Julià de Lòria. Ignasi Romanyà actuava en nom de l'empresa de Barcelona Catalana General de Crédito i estava representat a Andorra per Jacint Rossell, propietari de casa Cintet d'Andorra la Vella. La mateixa empresa havia obtingut uns anys abans la concessió per a la construcció d'una presa i un canal per al traspàs d'aigua del riu Valira des de Sant Julià fins a Barcelona i per a la construcció d'un ferrocarril, projectes que anaven tots lligats.
Els anys següents es van iniciar treballs de prospecció en diversos punts de la parròquia, consistents tant en excavacions a l'aire lliure com en l'inici d'obertura d'alguna boca de mina. En alguns casos, avui en dia encara es pot observar la traça que van deixar sobre el terreny:
– A la muntanya de Rocafort, per sota la roca del Senyal de Migdia, hi ha iniciada una boca de mina, i més al nord, prop del coll de Tàpia s'aprecien diverses excavacions.
– A la mateixa muntanya, la cova de l'Óssa va ser habilitada com a polvorí i s'hi construí una porta per tancar l'entrada.
– A l'inici de la vall del riu d'Os es van efectuar diverses excavacions en l'indret on es trobava la destruïda Font del Ferro, i una mica més avall, a la riba dreta del riu, es pot veure com va ser excavat un vial a la penya.
– A la terra del Pou, també a la riba dreta del riu d'Os, hi ha diverses excavacions, i a la part alta d'aquesta, just on comença el bosc del Teix, es va obrir una boca de mina que va assolir uns cinc metres de profunditat.
– Més a l'oest, però encara a la mateixa riba del riu d'Os, en unes penyes entre la font de Joans i la Borda de l'Arena, s'adverteix l'existència d'una altra boca de mina, la qual, però, no és excessivament profunda.
– Ja prop de la frontera amb Espanya, en el torrent dels Llimois, un afluent lateral del riu d'Os, també es pot trobar alguna excavació.
El resultat d'aquestes exploracions va permetre establir la riquesa del jaciment en una qualitat de mineral que arribava a una llei del 70 al 75 per cent, superior a la del mineral del mener de Ransol i amb unes possibilitats d'aprofitament d'unes 24.000 tones

Cavitat natural situada a la muntanya de Rocafort que fou aprofitada com a polvorí durant els treballs de prospecció.

Boca de mina situada al bosc del Teix.

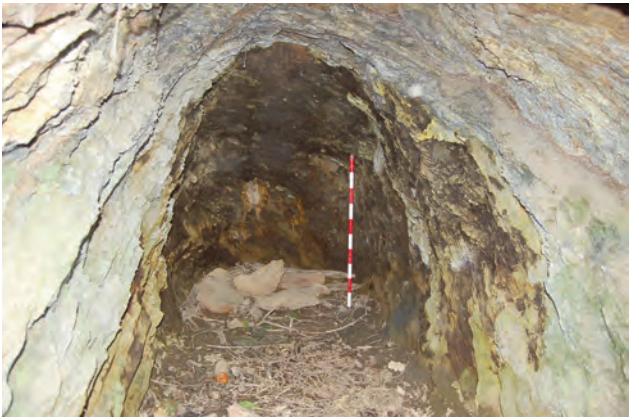

Interior de la mina del bosc del Teix.

anyals. Probablement això va fer que per part de l'empresa concessionària es decidís iniciar de forma efectiva els treballs d'explotació pròpiament dits. Es localitzen tres punts on es pot veure clarament que els treballs efectuats ja no corresponen a una mera prospecció, sinó que s'hi va obrir una veritable mina destinada a l'extracció de mineral. Són els següents:

– Una boca es localitza arran de la carretera general 1, davant el pont d'Aixovall. Té uns deu metres de recorregut i en el traçat efectua un marcat gir cap a la dreta. La boca d'entrada va ser tapada per l'oratori construït l'any 1921, cosa que ens orienta respecte de la data del seu abandó. (L'oratori actual és una reconstrucció que es va fer en eixamplar la carretera els anys noranta, moment en què també es va destruir part de la galeria inicial de la mina.)

– Existia una segona mina a la riba dreta del riu de Llumeneres, per sota de Sant Cerni de Nagol, que recentment ha estat destruïda en fer-hi una carretera que justament ha coincidit amb el traçat de la galeria de la mina. Tenia la boca orientada al sud-est i la galeria girava en angle recte vers el nord-est amb uns 30 metres de recorregut.

– Sens dubte, la mina més important és la que es troba al mener de la cort de Rossell, situada al bell mig del bosc, per sobre de la font dels Meners i a pocs metres del camí que puja a Canòlic passant per Collet Martí. Es troba en molt bon estat de conservació i la visita és practicable. La boca, orientada al nord-est, dóna pas a una galeria d'uns 50 metres de profunditat, que es manté a un mateix pla, amb un traçat sinuós que, seguint la veta de mineral, va en direcció sud-est, després gira cap a l'esquerra per fer un segon gir a la dreta i finalitzar al punt on van deixar el front de talla en abandonar els treballs. La secció és lleugerament trapezoïdal, amb els angles arrodonits, d'uns 1,30 metres d'amplada per entre 1,80 i 2 metres d'alçada. A causa de l'estabilitat de la roca i l'absència d'humitat, no es van emprar puntals. A la dreta de l'entrada hi ha l'arrencada d'una segona galeria i d'un pou vertical, que no es van arribar a aprofundir.

Això no obstant, malgrat la qualitat del jaciment i l'inici de l'explotació, el fet de no haver-se construït la línia de ferrocarril prevista dificultava en gran manera el transport i l'exportació de mineral. A això s'hi van afegir problemes de tipus polític que van impedir la continuïtat del projecte.

Els anys següents van seguir noves concessions que tenien com a objectiu l'aprofitament hidràulic i l'extracció de mineral de ferro, com la representada per Isidro Pedraza el 1913. Atorgada pel Consell General, el concessionari es comprometia que els forns on s'havia de fondre el ferro estiguessin emplaçats a Andorra i havia de construir un ferrocarril que enllacés amb la línia Acs-Ripoll, pagant una garantia de 100.000 pessetes. A canvi, el Consell li atorgava la concessió de l'explotació de mineral a tot el país.

Aquest compromís resultava incompatible amb les anteriors concessions, sovint atorgades directament des dels comuns, i en especial amb la Romanyà, cosa que deixa palesa la manca de regulació i coordinació a l'hora de fer aquesta mena d'acords. Per cercar-hi una solució el Consell General va nomenar una comissió formada per tres

Oratori del pont d'Aixovall, darrere del qual s'amaga una de les mines obertes per la concessió Romanyà.

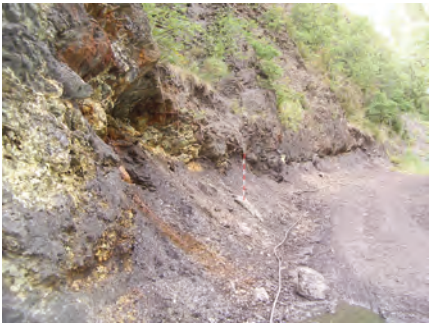

Traçat longitudinal de la galeria oberta prop del riu de Llumeneres i que ha quedat al descobert amb la recent construcció d'un vial.

Boca d'entrada a la mina del mener de la Cort de Rossell.

Extrem final de la galeria de la mina del mener de la Cort de Rossell, amb el front de talla tal com va quedar quan va ser abandonat.

Interior de la galeria de la mina del mener de la Cort de Rossell.

dels seus membres i sota la direcció del Copríncep Episcopal, que tenia com a finalitat explícita la gestió de l'explotació dels salts d'aigua, les mines i les aigües termals. En el dictamen d'aquesta comissió s'estipulava que el subsòl de les valls d'Andorra era propietat de l'Estat andorrà i que era aquest qui havia de proveir per a l'explotació de la riquesa minera. Dels beneficis resultants de l'explotació de jaciments de mineral un 25% seria per al comú de la parròquia on es trobessin emplaçats i el 75% restant quedaria en mans del Consell General. És força probable que darrere aquesta comissió i el seu dictamen el que hi hagués fos un conflicte de competències i interessos entre els comuns i el Consell General, en relació amb qui havia de fer concessions i qui n'era beneficiari.

El 1918 el Consell atorgava una nova concessió a la societat francesa Sumica (Societat Universal de Mines, Indústria, Comerç i Agricultura), amb domicili a París, que va començar immediatament tasques d'extracció de mineral.

Poc després, el 1920, va sorgir un important conflicte entre les societats concessionàries franceses Le Nikel, Caminal i Sumica, i el Consell General d'una part, i els coprínceps, de l'altra, per la intervenció d'aquests darrers, que de forma unilateral van modificar algunes de les clàusules dels contractes de concessió sense que fossin acceptades pel Consell General. El desacord va acabar amb una ordre del Consell General en la qual s'acordava aturar els treballs a totes les mines, a la vegada que es declarava caducada la concessió a l'empresa Sumica per incompliment de contracte.[1]

De retruc, això també va afectar la concessió Romanyà, tot i que sembla que, ja amb anterioritat, el 1918, s'havien aturat els treballs d'extracció. El 1921 trobem el comú de Sant Julià de Lòria que reclama al representat de l'empresa, el senyor Jacint Rossell, el pagament de la quota anyal de 250 pessetes, que des de feia tres anys restava pendent. En el tancament de l'empresa deuria resultar un factor important el fet de no poder portar a la pràctica els altres projectes: el canal i el ferrocarril, quan no es van poder obtenir del govern espanyol les autoritzacions necessàries.[2]

A partir d'aquesta data, el 1921, deixen d'haver-hi noticies de la concessió Romanyà, que restà com un intent fallit de tornar a cercar una font de riquesa en l'explotació minera. La impossibilitat d'arribar a un acord entre el Consell General i els coprínceps a l'hora d'atorgar concessions a empreses estrangeres, així com la manca d'un mitjà de transport adequat que facilités la comunicació amb els nous centres industrials, com hauria estat la construcció d'una línia de ferrocarril, varen ser factors determinants que impossibilitaren que tant la concessió Romanyà com els altres intents d'explotació de la riquesa mineral del país arribessin a fructificar. Caldrà esperar encarar una desena d'anys perquè es pugui establir de forma reeixida a les Valls una empresa concessionària, però que ja no centraria els interessos en l'explotació minera, sinó en la hidràulica i que rebria el nom de Forces Hidroelèctriques d'Andorra SA.

1. *Llibre d'actes del Consell General 1864-1940.* Arxiu de les Set Claus. ANA.
2. *Llibres d'actes del Comú de Sant Julià de Lòria, número 3, 4 i 5.* Arxiu del Comú de Sant Julià de Lòria. ANA.

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 47-62 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.45

RESUM: **Un personatge polèmic: Andreu Massó i López en la cruïlla andorrana dels trenta. Ensenyament i política**
Aquest article analitza amb documentació inèdita fins ara el polèmic paper desenvolupat per l'advocat barceloní Andreu Massó i López en els primers anys trenta en la política andorrana. Les diferents polèmiques que suscità aquest personatge en les seves gestions davant la Generalitat de Catalunya, les crítiques a la Mitra d'Urgell o l'intent d'ampliar la influència de la República Espanyola dins d'Andorra. Una figura que alterarà la política andorrana d'aquell període que culminarà amb la seva expulsió d'Andorra per part dels coprínceps.

RESUMEN: **Un personaje polémico: Andreu Massó i López en la encrucijada andorrana de los treinta. Enseñanza y política**
El presente artículo analiza con documentación inédita hasta el momento el polémico papel desarrollado por el abogado barcelonés Andreu Massó i López en los primeros años treinta en la política andorrana. Las diferentes polémicas que suscitó este personaje alrededor de sus gestiones ante la Generalitat de Catalunya, las críticas a la Mitra de Urgell o su intento de ampliar la influencia de la República Española dentro de Andorra. Una figura que alteraría la política andorrana de aquel periodo que acabaría con su expulsión de Andorra por parte de los copríncipes.

RÉSUMÉ: **Un personnage polémique: Andreu Massó i López dans le panorama andorran des années trente. Enseignement et politique.**
L'article suivant analyse, par le biais d'une documentation inédite jusqu'à présent, le rôle polémique qu'a eu l'avocat de Barcelone Andreu Massó i López pendant les premières années des années trente dans la politique andorrane. Ainsi que les différentes polémiques que les démarches engagées par ce personnage ont suscité. Des démarches contre le Gouvernement Catalan, les critiques envers la Mitre d'Urgell ou l'essai d'élargir l'influence de la République Espagnole en Andorre. Une figure qui a modifié la politique andorrane de cette période, ce qui lui vaudra l'expulsion de l'Andorre par les Coprinces.

Un personatge polèmic: Andreu Massó i López en la cruïlla andorrana dels trenta. Ensenyament i política

Arnau Gonzàlez i Vilalta

Introducció

Durant els primers anys de la dècada dels trenta del segle XX, la situació política d'Andorra se situà en un difícil joc d'equilibris.[1] A la ja tradicional i ancestral presència dels dos copríncep, el bisbe d'Urgell (en aquell període, Justí Guitart) i el prefecte dels Pirineus Orientals (delegat del president de la República Francesa), garants de la independència andorrana, a partir de 1931 s'hi incorporaren nous actors polítics. I és que la proclamació de la II República Espanyola i la instauració d'una administració autònoma a Catalunya trencarien les relacions, fins aleshores plàcides, entre la Mitra d'Urgell i la monarquia espanyola referents a Andorra i, de retruc, amb França. Alhora, la presència per primer cop en dos segles d'una Catalunya amb personalitat política pròpia (encara que limitada i dins d'Espanya) afegiria un element més de complicació a la ja per si mateixa complexa relació d'Andorra amb els seus veïns. Així, mentre el nou règim espanyol, caracteritzat pel laïcisme i reformisme social (en el bienni 1931-1933), intentava eliminar qualsevol reducte de poder polític de l'Església catòlica, des de la Generalitat de Catalunya dominada per Esquerra Republicana de Catalunya s'aspirava a obtenir alguna prerrogativa o influència politicocultural sobre les valls d'Andorra en el context d'un naixent moviment pancatalanista.[2]

Al marge d'aquests nous factors externs que incidirien de manera decidida en el curs de la política andorrana d'aquell període, també cal assenyalar un augment de la influència cultural i política francesa al país, al mateix temps que l'inici d'una etapa de conflictivitat social en diversos àmbits. En primer lloc, pel que faria a l'entrada a Andorra d'obrers espanyols per treballar en les obres d'explotació de les riqueses

1. Per a la història contemporània d'Andorra del segle XIX i XX, encara amb molt de camp per investigar, són d'un gran interès algunes obres, entre les quals, per exemple:
López, E.; Peruga, J.; Tudel, C. *L'Andorra del segle XIX*, Andorra la Vella: Conselleria Educació i Cultura, 1988.
Soriano, A. *Andorra durant la guerra civil espanyola*, Andorra la Vella: Consell General, 2006
Peláez, M. J.; Guillamet, J. "La situación política de los valles de Andorra en abril de 1936: el informe de Joaquim Saltor i Madorell". *Cuadernos Informativos de Derecho histórico público, procesal y de la navegación*, 12-13, juny 1990.
2. Sobre aquesta qüestió vegeu el meu llibre *La nació imaginada. Els fonaments dels Països Catalans (1931-1939)*. Catarroja. Barcelona: Editorial Afers, 2006. [En referència a Andorra, vegeu les pàgines 235-255. Aquest article reprèn alguns dels aspectes ja analitzats en el meu llibre per ampliar-ne i completar-ne les fonts documentals. Pel que fa al debat sobre la identitat andorrana, tant en el passat com en el moment present, són molt interessants les obres col·lectives resultants de les diades andorranes a la Universitat Catalana d'Estiu del 1990 i 1994, amb els títols respectius *La identitat nacional* i *Andorra i la catalanitat*, ambdues publicades per la Societat Andorrana de Ciències.

hidroelèctriques del país (a l'empresa Fhasa) i, per tant, alteradors de la societat agrícola andorrana. Per altra banda, també es produiria la pressió social, exercida, sovint des de Barcelona o Beziers, de grups de joves andorrans que reclamaven reformes democratitzadores en la legislació heretada del segle XIX (revolució de 1881), emmirallant-se, sobretot, en la nova República Espanyola i la Catalunya autònoma.

Una sèrie d'elements de modernització i d'alteració de la vida política, social i econòmica, en un país de poc més de sis mil habitants, que depenia completament del comerç amb els dos estats veïns i dels serveis que aquests hi prestaven. Serveis entre els quals un dels més destacats i polèmics (al marge del servei de correus i telègrafs, entre d'altres) seria l'ensenyament als infants andorrans. Exercit com una potent arma per mantenir o reforçar les respectives influències al país, tant el Bisbat d'Urgell (amb el suport d'Espanya) com la República Francesa mantenien centres escolars a Andorra. Tot això en un país on només la llengua catalana era oficial i en el qual resultava bandejada en gran mesura de l'ensenyament públic. Situació, aquesta última, que una volta Catalunya assoleixi l'autonomia, l'abril de 1931, afegirà un nou element en el difícil mapa pedagògic andorrà.[3]

D'aquesta manera, l'arribada del laïcisme republicà espanyol, juntament amb el nacionalisme català (o pancatalà) de la Generalitat, amb una antipatia no menor envers l'Església per part de l'administració de Barcelona, provocaren certes polèmiques referents a Andorra. I és que el conflicte de l'ensenyament andorrà serà un fidel reflex de les complexes relacions internacionals asimètriques que es concentraran a l'Andorra dels trenta. D'aquesta manera les autoritats del Principat hauran de mediar, no sempre com a poder decisiu, entre una França (sense poders intermedis) decidida a exercir una posició d'influència cultural, i potser política, sobre Andorra i una Espanya que, un cop s'haurà proclamat la II República i l'Autonomia de Catalunya, tindrà una posició molt complexa envers el Principat dels Pirineus. I és que la qüestió de l'ensenyament andorrà, vist des del cantó espanyol, implicarà diferents disputes i actors: en primer lloc, la que enfrontarà la Mitra d'Urgell i el govern republicà per a l'exercici del poder del copríncep i, per tant, per imposar respectivament escoles episcopals o espanyoles; mentre que, en un segon àmbit, comportarà l'aparició de la Generalitat de Catalunya i la seva voluntat d'exercir una política exterior al marge de la diplomàcia republicana per instaurar les seves pròpies escoles.

D'aquesta manera, en aquest article abordaré un aspecte que fins ara ha merescut l'atenció de diversos historiadors: la polèmica referent a l'ensenyament andorrà i el polèmic paper desenvolupat pel ciutadà espanyol (però també andorrà) Andreu Massó i López. En les següents pàgines desgranaré aspectes ja treballats per altres autors, però, sobretot, aportaré nova documentació sobre una figura polèmica i en certa mesura prototípica de l'Andorra d'aquella època.

3. Per a una anàlisi de l'ensenyament a Andorra al llarg dels últims anys del segle XIX i quasi bé fins als nostres dies vegeu BASTIDA, R. *Cent anys d'ensenyament a Andorra. Mil vuit-cents vuitanta-dos mil nou-cents vuitanta-set.* Andorra la Vella, 1987.

I és que des de final de segle XIX, l'interès suscitat per l'existència i, encara més, per les possibilitats diverses d'Andorra en el camp econòmic provocaren l'aparició de no pocs aventurers. De la mateixa manera que en altres microestats europeus, els intents per influir en les autoritats del país per a la concessió de lucratius negocis de joc, apostes i explotacions turístiques es feren cada cop més habituals. No obstant això, a Andorra –i a diferència d'altres territoris similars, com ara San Marino o Liechtenstein– l'existència d'uns poders moderadors externs debilitava les autoritats del país davant de figures com la de Massó i López.

Serà en aquest doble context, de canvis polítics en els actors implicats en la política interior-exterior andorrana i de constants arribades de personatges amb intencions polèmiques, que es produirà l'aparició d'Andreu Massó i López.[4] Un nom que de 1930 a 1934 (passant per la seva expulsió del Principat d'Andorra, el 1932) caldrà tenir sempre present en parlar d'Andorra, ja que en poc temps acumularà, d'una manera o una altra, una llarga llista de càrrecs i sous de representació pública, tant del Principat d'Andorra com de la República Espanyola i de la Generalitat de Catalunya, que el situaran al centre de múltiples polèmiques.

Qui era Andreu Massó i López?

El 31 de juliol de 1933 l'ambaixada a Madrid de la Itàlia feixista de Benito Mussolini recollia una petició força insòlita: la demanda d'un subsidi mensual de cent pessetes a favor de la Società degli Amici di Andorra. Aquesta petició, expressada en persona i per escrit per Andreu Massó i López a l'ambaixador transalpí, es realitzava per "demanar l'ajut italià contra la invasió francesa d'Andorra", en forma de suport a una organització que "no tendrá carácter alguno oficial ni público, ni de entidad social de ningún género, siendo solo una Oficina personal y privada a disposición de los Amigos de Andorra en Madrid y a mi exclusivo cargo."[5] Amb aquesta argumentació, en una carta conservada entre la documentació de l'ambaixada, Massó explicava a la legació diplomàtica els beneficis que podrien derivar-se de l'ajuda italiana a Andorra: afebliment de la influència francesa als Pirineus i possibilitat d'aconseguir l'amistat de les autoritats de les Valls.[6]

Pel que fa a la resposta esperada de la diplomàcia italiana, els arxius de Roma no contenen cap document que ens acrediti el més mínim interès per l'oferta de Massó, tot i la política exterior del règim feixista d'intentar debilitar França per qualsevol mitjà. Cal tenir en compte que la política exterior italiana d'aquells anys concentraria part dels esforços a intentar minar la *influència* del Quai d'Orsay envers la II República

4. Per a la figura de Massó i López i el seu paper dins de la política andorrana de la dècada dels anys trenta del segle XX vegeu BASTIDA, R. *Cent anys d'ensenyament a Andorra*. Andorra la Vella. [pàgines 37-71] i LLUELLES, M. J. "Andreu Masó i López protagonista de les relacions institucionals andorranes durant la Segona República Espanyola". *Quaderns d'estudis andorrans*. Andorra la Vella, 1996, núm. 7, 49-78. Per una altra banda, en fa un comentari basant-se en aquestes dues obres BADIA i BATALLA, F. "El projecte de concordat espanyol de 1934 i les seves implicacions sobre Andorra". *Papers de Recerca Històrica*. Andorra la Vella: Societat Andorrana de Ciències, 2005, 3, 46-56.

5- Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (ASMAE), Affari Politici, 1931-1945, busta n. 4 (1933, III Semestre), Rapporti Politici, Ambasciata di Madrid, 31-VII-1933. Tradueixo al català el text original italià.

6- Per a la petició completa vegeu l'apèndix documental.

Espanyola. Amb aquesta finalitat, Andorra podia ser un primer pas d'entrada a Espanya per a la diplomàcia feixista italiana.[7]

Tanmateix, centrant-nos en la figura de Massó, d'aquesta petició es podien desprendre dues consideracions. En primer lloc, cal assenyalar –i aquest n'era l'enèsim cas, com anirem veient– que Massó utilitzava la seva condició d'andorrà i de *defensor* de la seva independència per intentar aconseguir diners de qualsevol país. I en segon lloc, al costat d'aquest interès econòmic, continuava argumentant el perill de la influència francesa, que, juntament amb el catalanisme i la figura del Copríncep episcopal, seran els elements de desestabilització d'Andorra que constantment argumentarà per justificar el seu paper a la política de les Valls.

I és que si la petició feta a l'ambaixada italiana de Madrid era un dels darrers recursos de Massó per guanyar diners sota la pretesa defensa d'Andorra, durant els anys anteriors no féu res més que anar d'un ministeri a un altre intentant aconseguir un sou públic. Sota aquesta premissa, a partir de 1931, i un cop hagué aconseguit la nacionalitat andorrana i s'hagué proclamat la II República Espanyola, Massó i López inicià una intensa activitat per aconseguir diferents fonts d'ingressos per a suposades missions pedagògiques a Andorra.

Però qui era Andreu Massó i López? Segons els investigadors Hague i Peláez, Massó havia nascut a Barcelona el 3 d'abril de 1888 de pare català i mare menorquina.[8] Advocat de professió, segons el seu propi relat també havia estat membre del Consell d'Economia d'Espanya i fiscal de l'Audiència de Barcelona; es traslladaria al poble lleidatà de Fulleda, on posseïa una petita propietat, perseguit per la dictadura de Primo de Rivera. Reivindicant sempre el seu republicanisme convençut i patriotisme espanyol, es traslladarà a la població andorrana de Sant Julià de Lòria l'abril de 1931. Circumstàncies que un informe de la Generalitat de Catalunya del 1936 recollia d'aquesta manera: "De moment procurà captar-se algunes amistats fent ressaltar que venia a les Valls d'Andorra a fer una vida de repòs i curació. Amb l'ajut d'un tal Josep Picart, secretari del Consell de les Valls [...] comença a infiltrar-se en els assumptes d'Andorra. Amb aquest ajut és nomenat advocat assessor del Consell de les Valls."[9] Així, amb aquest primer nomenament, Massó i López iniciarà una cursa per intentar treure el màxim benefici personal de la seva condició de persona propera al Consell General d'Andorra, no sense excloure de manera taxativa un interès real per les qüestions andorranes que algunes publicacions recolliren.[10]

7- Per a aquesta qüestió vegeu les obres SAZ, I. *Mussolini contra la II República*. València: Edicions Alfons el Magnànim, 1986 FRASCA, U. *La Spagna e la diplomazia italiana dal 1928 al 1931*. Alessandria: Edizione dell'Orso, 2000.
I en darrer lloc, del mateix ambaixador italià a Madrid, GUARIGLIA, R. *Primi passi in diplomazia e rapporti dell'Ambasciata di Madrid 1932-1934*. Nàpols: Edizione Scientifiche Italiane, 1972.

8- ROMA HAGUE, J. M.; PELÁEZ, M. J. "Historia de las magistraturas políticas supremas y de las instancias judiciales del coprincipado de Andorra desde 1898 a 1945". *Revista de Estudios Histórico-Jurídicos* XXVII. Santiago de Xile, 2005, 177-195.

9- Arxiu de la Diputació Provincial de Barcelona (ADPB), Arxiu General, n. 4157. La documentació originària procedia del Departament de Foment (Negociat d'Instrucció Pública) de la Generalitat de Catalunya amb el títol "L'ensenyament a Andorra. Subvenció per al seu sosteniment." Els fragments reproduïts conserven l'ortografia original. Aquest informe sense data ni signatura es realitzà un cop iniciada la Guerra Civil Espanyola.

La polèmica subvenció de la Generalitat de Catalunya

Un cop Massó aconseguí la nacionalitat andorrana, ràpidament iniciaria la recerca de cabals per, suposadament, ajudar en l'organització de l'ensenyament a Andorra. Així, un dels elements fins aleshores no coneguts de manera precisa referents a la relació d'Andreu Massó i López amb Andorra és el de la subvenció per a l'ensenyament andorrà concedida per la Generalitat de Catalunya el setembre de 1931. Abans, però, d'analitzar aquest fet concret, cal tenir present que ja des de l'any anterior, és a dir, abans que Catalunya assolís l'Estatut d'Autonomia, algunes entitats catalanistes ja treballaven per ajudar les autoritats andorranes a establir l'ensenyament en català. Així, el juliol de 1930 l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana (APEC) inicià els tràmits per cedir una biblioteca catalana a Andorra, que hauria de dipositar-se a la Casa del Consell, a Andorra la Vella.[11] Cessió que es portaria a terme els dies 7 i 8 de setembre de 1930 amb el viatge d'una delegació de l'entitat encapçalada pel seu president, Manuel Folguera i Duran.

Amb aquest primer acte, es palesava la preocupació i l'acció empresa des de Catalunya per col·laborar en l'ensenyament en llengua catalana a les valls d'Andorra, al cap i a la fi l'únic territori de l'àmbit lingüístic català amb un més alt grau de sobirania política. Alhora que l'únic on el català era llengua oficial i exclusiva de l'administració. Així, donant continuïtat a aquesta preocupació, el 21 de setembre de 1931 el síndic general de les Valls d'Andorra, Roc Pallarés, signava una carta enviada al president de la Generalitat de Catalunya, Francesc Macià, en la qual en nom de les autoritats del país demanava una ajuda econòmica per a l'organització del sistema educatiu andorrà. La missiva, que demanava una ajuda anual de setze mil pessetes, reivindicava el paper de Catalunya envers la cultura i llengua comunes: "Que la República d'Andorra se troba en la necessitat de procedir a les tasques d'organització dels ensenyaments del curs actual, i com sia que no té mitjans econòmics suficients per a portar a terme aquesta tasca [...], i tota vegada que creu que la Generalitat de Catalunya es la entitat mes escaient per a exercir aquest alt patronatge de la cultura en tots els ordres, de la nostra terra [...]. el subsidi anual de pessetes setze mil, a partir del curs corrent, per tal de contribuir a sufragar les despeses que s'ocasionen amb motiu del desenrotllament de la cultura dintre de la nostra República. Per qual gran mercé, el poble andorrá viurá sempre agrait i reconegut al gran poble Catalá, son gran germá de rassa."[12]

10- Andreu Massó i López es feia soci de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona (amb seu al carrer Caçador, 4, pral. de la capital catalana) l'abril del 1931, segons la nota apareguda al seu *Butlletí de la Societat Andorrana*, 19, d'aquell mes. La mateixa publicació, en el número de maig del 1931, deia en referència al nomenament de Massó López com a advocat assessor del Consell: "Per primera vegada el Consell tindrà assessoria que tanta falta li feia." Encara en el número 23, d'agost d'aquell any, es desfeia en elogis en parlar de Massó: "Ens cal afegir que el Sr. Massó és bon amic de totes les coses andorranes, i que les tracta amb una simpatia i abnegació que haurien d'imitar altres que són andorrans." Sobre les publicacions dels andorrans de Barcelona vegueu SORIANO, A. *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola*, 28-37.

11- Sobre l'APEC, vegeu l'obra de DURAN, L. *Pàtria i escola. L'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.* Catarroja. Barcelona: Afers, 1997. I la meva obra ja esmentada, *La nació imaginada*..., 235-255.

12- ADPB, Arxiu General, n. 4157.

Aquesta petició, que segons el mateix Massó i López, fou producte de la seva influència dins del Consell General, es començava a materialitzar el 26 d'aquell mateix mes amb una entrevista entre l'advocat assessor de les autoritats andorranes i el president de la Generalitat. Així, en una carta datada dos dies després, i sempre utilitzant la condició de república en referir-se a Andorra, Massó agraïa l'amabilitat de Macià i li demanava rapidesa en l'execució de l'ajuda: "no puc menys que agrair-li cordialment son afectuós acolliment oferint-me incondicionalment a vostè per a transmetre ses generoses i humanitaries disposicions envers el poble andorrá, tan aimant i gelós com son gran germá el Poble catalá, de sa independència i llibertat, i per a fer-me cárrec degudament autoritzat com ho estic, del subsidi pecuniari [...]."[13]

Mentrestant, el conseller d'Instrucció Pública de la Generalitat, Ventura Gassol, signava amb data de 29 de setembre l'aprovació de l'ajuda sol·licitada per les autoritats andorranes justificant el rol capdavanter de Catalunya en l'àmbit cultural de la llengua catalana: "Atès que la Generalitat de Catalunya estima que es un dels deures mes essencials que té és el d'extendre la seva acció cultural a totes les contrades afectes a la nostra parla i una de les formes de complir aquesta tasca és la de patrocinar els ensenyaments en la República esmentada [...]."[14] Una aprovació que s'acompanyava de l'ordre de lliurament de la quantitat establerta a Massó i López com a representant andorrà i que posava el punt i final a la tramitació ordinària de l'afer.

Mentrestant, i al mateix temps que el Consell General de les Valls d'Andorra agraïa a la Generalitat l'ajuda econòmica amb una carta del 6 d'octubre, el conseller de Cultura català iniciava gestions referents a l'ajut i al suposat sou de sis mil pessetes que Massó s'autoconcedí segons algunes informacions.

I és que un cop Massó tingué els diners, els intents de la Generalitat de controlar l'ús que se'n feia començà a derivar en constants problemes. En primer terme, el conseller Gassol demanava el 21 d'octubre de 1931 que Massó el visités per "regularitzar la subvenció", petició que tornava a cursar una setmana després. La resposta de Massó que es rebria des de Sant Julià de Lòria el 31 d'aquell mes afirmava que, a causa del malentès que s'havia produït, renunciava de manera immediata al sou que el Consell General li havia concedit com a inspector d'ensenyament. Mentrestant, durant aquelles dues setmanes s'havien produït diferents incidents relacionats amb la subvenció de la Generalitat i Massó i López. Segons una carta enviada per un grup de cinc mestres andorrans (Bonaventura Armengol, Hermenegild Paracha, Francesc Palacín, Antoni Garrabou i Rossend Jordana) al conseller de Cultura català, Massó havia afirmat al Consell General que la subvenció de la Generalitat anava lligada indissolublement al seu nomenament com a inspector amb un sou de sis mil pessetes anuals.

13- ADPB, Arxiu General, n. 4157. Carta enviada des de Barcelona el 28-IX-1931.
14- ADPB, Arxiu General, n. 4157. Acord pres el 29-IX-1931.

Fet poc creïble a parer dels signants de la carta, que demanaven a Gassol que actués per aconseguir l'ús exclusiu de la subvenció en despesa educativa: "No podria la Generalitat passar una comunicació al M. I. Consell General indicant que la subvenció rebuda és destinés del tot a ensenyança i que si desitjaria nombrar un inspector el càrrec recaigués a persona professional i capacitada. Cregui Sr. Conseller que es faria una bona obra i els mestres de la Vall li'n serien agraïts. Perdoneu Sr. Conseller el nostre atreviment i no hi veieu en aquest escrit només la bona fe dels mestres de les Valls d'Andorra que, interessats en l'expandiment de la Cultura Catalana, han tingut ha bé informar amb tota justessa de ço que passa en eixes Valls.»[15]
Setmanes després el professor d'Andorra la Vella Bonaventura Armengol, destacat catalanista, enviava una nova lletra a Gassol en què demanava una actuació urgent per part del delegat de la Generalitat per a aquell afer, l'alcalde d'ERC de la Seu d'Urgell, Enric Canturri, per evitar que es produís l'acomiadament de diversos mestres andorrans: "He sabut que s'havia nombrat a Enric Canturri [...], delegat de la Generalitat, per a l'assumpte de la subvenció [...]. Convindria que aquests poders els rebés com més aviat millor, el 21 d'aquest mes es reuneix el Consell Gral. Si aquell dia no puge aquest senyor dos o tres mestres anem al carrer, ja que s'ha pres represàlies contra nosaltres a causa d'haver-los-hi descobert el joc i haver-los-hi fet fracassar la conxorxa preparada amb l'advocat Massó." Seguia Armengol explicant que Massó havia presentat una queixa formal contra els mestres en què els acusava de pertorbadors, alhora que criticava la Generalitat i hi afegia: "Tenim consellers molt ben predisposats a favor nostre i sols esperen una actuació de la Generalitat per demanar, no sols la destitució, sinó l'expulsió de l'advocat Massó." I concloïa: "No sols a Catalunya hi ha enemics, per tot el que sigui expandiment de la Cultura Catalana, sinó que també n'hi ha a Andorra i que, des de que actuo de mestre, ací dret he hagut de lluitar contra ells."[16]
Aquesta possibilitat d'expulsió de certs mestres per part de Massó, que es faria efectiva poc després, provocaria que des de l'APEC es fessin diverses gestions. Així, el 28 d'octubre el president de l'APEC demanava al conseller de Cultura que no deixés d'atendre la qüestió de la subvenció a Andorra: "no deixi de mà l'assumpte de les Escoles Catalanes d'Andorra, complimentant amb tota diligència les disposicions ofertes als Mestres de dites Escoles, Srs. Bonaventura Armengol i Francesc Palacín, en la entrevista celebrada amb ells un dels darrers dies a fi d'evitar la intrusió d'elements arrivistes sospitosos i segurament nocius en la bona marxa dels referits centres docents, qual organització es deu a gestions de la 'Protectora'."[17] Com a conseqüència d'aquest prec, dos mesos després, concretament el 5 de gener de 1932, el conseller Gassol enviava una carta a l'alcalde de la Seu d'Urgell amb les instruccions per presentar-se davant del Consell General i demanar explicacions sobre

15- ADPB, Arxiu General, n. 4157. Carta datada el 23-X-1931.
16- ADPB, Arxiu General, n. 4157. Carta datada el 15-XII-1931.
17- ADPB, Arxiu General, n. 4157. Carta datada el 28-X-1931.

l'*afer Massó*: "Cal primerament que sapigueu que la Generalitat mai no va conferir a l'esmentat senyor Massó el càrrec d'Inspector que s'atribuia ni va fer-li cap mena d'indicació en aquest sentit." Alhora que demanava a Canturri que esbrinés els motius de les destitucions dels mestres Armengol i Jordana: "No cal que us digui com voldríem que l'actitud del Consell, en aquest cas, fos ben bé la que esperem. Caldria, doncs, començar per la reposició en els seus llocs, dels dos mestres destituïts. Així, la Generalitat podria, no solament mantenir en el seu pressupost la subvenció com fóra el seu desig, sinó augmentar-la a mesura de les seves possibilitats. Perquè és precisament aquest ideal de fomentar l'ensenyament en llengua catalana, una de les més altes aspiracions d'aquest Departament i d'aquesta Generalitat."[18]

Un mes després, la Sindicatura de les Valls d'Andorra informava Gassol d'haver exposat totes les explicacions pertinents a l'alcalde de la Seu. En primer lloc, afirmava que la destitució dels mestres la decidí el Consell i no Massó "en vista de no complir el reglament i de la desobediència i a més d'excitar a la revolta"; alhora que confirmava que els diners concedits per la Generalitat es dedicarien exclusivament a l'ensenyament, un cop Massó havia dimitit del càrrec i renunciat al sou. Per acabar amb un nou agraïment a la Generalitat per la seva ajuda: "L'Andorra está profundament agraïda de la Generalitat amb qui desitja estrenyer llaços cordials, pero el Consell que ha de vetllar per l'ordre públic, ha també de reprimir els abusos que's cometin."[19]

Mesos després, l'*afer Massó* es tancaria pel que fa a la Generalitat, ja que el Consell General d'Andorra decidia a instàncies de Massó renunciar a l'ajuda del govern català.[20]

Les ajudes de la República Espanyola i l'anticatalanisme de Massó

De manera paral·lela i relacionada en certa mesura amb els intents d'aconseguir diners de la Generalitat amb els quals obtenir un sou considerable, Massó inicià una nova via de possible finançament al costat del govern republicà espanyol. Una nova temptativa d'assolir un salari públic que demostraria el cinisme d'un Massó que, després d'elogiar la Generalitat, no faria res més que criticar una vegada rere l'altra el catalanisme. Així, només deu dies després que el Consell General demanés a instància seva la subvenció a la Generalitat, Massó enviava una llarga carta al ministre d'Estat del govern republicà espanyol, el líder del Partit Radical, Alejandro Lerroux, en què li anunciava la possibilitat que Andorra es convertís en "otro Gibraltar, enclavado en el Pirineo español". Fet que si s'arribava a produir seria culpa de l'erràtica política espanyola envers Andorra, del paper de la Mitra d'Urgell i de la creixent influència francesa. Explicava Massó al ministre espanyol que encara s'estava a temps d'impedir aquella possibilitat amb certes mesures, entre les quals era imprescindible

18- ADPB, Arxiu General, n. 4157. Carta datada el 5-I-1932.
19- ADPB, Arxiu General, n. 4157. Carta datada el 5-II-1932.
20- ADPB, Arxiu General, n. 4157. En carta datada el 6-VI-1932 Roc Pallarès, com a síndic president del Consell General, anunciava a la Generalitat la renúncia a la subvenció anual de setze mil pessetes.

la de subvencionar l'ensenyança catalana i castellana. Moment en què Massó demanava una nova ajuda del ministeri espanyol d'Instrucció Pública de vint mil pessetes i informava de l'obtenció de la subvenció de la Generalitat i del futur del càrrec d'Inspector d'ensenyament, que, segons afirmava sense cap mirament, pensava derivar en el seu fill.

A més, en aquesta primera carta dirigida a Lerroux l'assessor del Consell de les Valls iniciava l'atac constant contra la Mitra d'Urgell: "La Mitra de Urgel, en su conducta desatendada, está coartando y neutralizando mis esfuerzos a favor de la influencia de España en Andorra, incluso aliándose con el Co-príncipe francés en contra de esta influencia cultural de España aquí."[21]

D'aquesta manera, mesos després, l'abril de 1932, Massó afirmava al membre del ministeri d'Estat Lorenzo Luzuriaga que un cop negociada i aprovada pel Consell General d'Andorra l'acceptació de l'ajuda espanyola es procediria a la renúncia de la subvenció de la Generalitat.[22] Una aprovació de les demandes de Massó a les autoritats espanyoles que es realitzava tot i els intents del president de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana d'evitar que es concedís cap remuneració en aquesta direcció. Amb aquesta intenció, dos mesos abans, concretament el 27 de febrer de 1932, Manuel Folguera escrivia una lletra al ministre d'Hisenda espanyol, el català i vell catalanista Jaume Carner, en la qual després d'explicar l'afer de la subvenció de la Generalitat li remarcava: "T'he escrit i t'envio tot això per a que n'estiguis enterat i previngut contra falses suggestions i influeixis en el possible per a que des de Madrid no es malogrin els fruits de la nostra labor catalanitzadora de tants anys."[23]

Pocs dies després de fer-se efectiva aquesta renúncia Massó iniciava les acusacions contra la Generalitat per una suposada política de desestabilització i d'influència sobre Andorra. En una carta del 23 de maig de 1932 dirigida a Luzuriaga afirmava estar realitzant, amb la convicció que li aportava el suport del govern de la República Espanyola: "Contando con esa asistencia espiritual, me he empleado a fondo en Andorra estos días, dando la definitiva batalla a los extremistas catalanistas separatistas de la Generalidad, apoyados por el Coseñor español en Andorra el obispo de Seo de Urgel, D. Justino Guitart, también de los suyos, empeñados en monopolizar la enseñanza pública nacional del país, para catalanizarlo y antiespañolizarlo por todos los medios."[24]

Un punt de vista que poques setmanes després, i amb posterioritat a l'obtenció d'una ajuda de deu mil pessetes del ministeri d'Estat espanyol, repetia en una carta dirigida al president de la República Espanyola, Niceto Alcalá Zamora, amb aquestes

21- Arxiu Nacional d'Andorra (ANA), fons del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, R. 1314, 829, exp. 2.
22- ANA, fons del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, R. 1314, 829, exp. 2. Carta datada el 29-IV-1932.
23- Arxiu Nacional de Catalunya (ANC), fons Jordi Verrié, APEC, carta datada el 27-II-1932. Carner responia el 7-III-1932 amb una breu nota que deia: "encara que es un afer que no dependeix del meu Departament, estaré a l'aguait de lo que passi per a tenir en compte les teves indicacions."
24- ANA, fons del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, R. 1314, 829, exp. 2. Carta datada el 23-V-1932.

paraules: "pudimos allí darnos cuenta de cual había sido la principal finalidad de la Generalidad al prestar de aquella conformidad su colaboración a la nacionalidad hermana. […] con tal de ser la UNICA que interviniese la enseñanza catalana y catalanizante en Andorra […]."[25]

Encara posteriorment, i després de mesos reclamant i exigint que es fessin efectius els pagaments promesos des de Madrid, Massó seguia el seu atac contra la Generalitat i el catalanisme afirmant la necessitat imperiosa d'editar alguna publicació sobre Andorra que els contrarestessin: "desde luego en castellano, sobre temas locales y culturales (…). Francia por su parte subvenciona un periódico que se titula *Le Réveil de l'Andorre* y los elementos catalanistas de derecha e izquierda, también publican respectivamente su *Cadí* y su *Alt Urgell* con una sección especialmente dedicada a Andorra."[26]

Continuant amb aquesta missió de *vigilant* de les activitats, reals o suposades, del catalanisme envers Andorra a favor de la política espanyola, l'11 d'abril de 1933 (un cop ja havia estat expulsat d'Andorra), Massó tornava a manifestar haver evitat l'èxit d'un "complot del nacionalisme català": "Mi respetado y querido amigo: nuevamente tengo el gusto de saludar hoy a V. para comunicarle la fausta nueva, de haber desbaratado un burdo complot tramado últimamente en Andorra contra el Consejo General y demás autoridades del país, por elementos extremistas catalanistas separatistas de los Prats de Molló, en connivencia con algunos simpatizantes de Andorra estos escasísimos en número. Y algunos de ellos como el ex maestro nacional Buenaventura Armengol, destituido a instancia mía hace cosa de un año por el Consejo General, […] hoy funcionario de la Generalidad en Barcelona […]." I analitzava l'aprovació del sufragi universal, el 8 d'abril d'aquell 1933, com la victòria sobre els sectors que pretenien "la catalanización integral de Andorra."[27]

L'expulsió d'Andreu Massó i López d'Andorra per part de la Mitra d'Urgell

Al marge de les autoritats espanyoles, catalanes i franceses, l'Església catòlica, en la seva funció de poder temporal, també tindria una visió pròpia del paper desenvolupat per Massó i López. I el tindria sobretot perquè les actuacions de l'advocat anirien encaminades a desprestigiar i afeblir el poder de la Mitra d'Urgell en benefici de la intervenció més gran de la República Espanyola.[28]

D'aquesta manera, si resseguim els informes que des de la Seu d'Urgell s'enviaven a la Nunciatura vaticana de Madrid i que posteriorment arribaven al Vaticà a Roma, podrem veure els constants intents de la Mitra d'expulsar Massó d'Andorra. Amb

25- ANA, fons del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, R. 1314, 829, exp. 2. Carta datada el 10-VI-1932.
26- ANA, fons del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, R. 1314, 829, exp. 2. Carta datada el 19-VI-1932. Les dues publicacions citades eren respectivament portaveus d'ERC (*Alt Urgell*) i de la Lliga Catalana (*Cadí*).
27- ANA, fons del Ministeri d'Afers Exteriors espanyol, R. 1314, 829, exp. 2. Carta datada el 11-IV-1933.
28- Sobre la polèmica entre A. Massó i López i la Mitra d'Urgell és molt interessant l'article de BATLLORI, M. "La crisi política d'Andorra el 1932-1933 i la seva repercussió a les diòcesis catalanes". *L'Església i la II República Espanyola*. València: Edicions 3 i 4, 2002 [33-60]. Aquest article utilitza documentació dels arxius de la Mitra d'Urgell que, fins ara, no he estat autoritzat a consultar.

aquesta intenció el 15 de març de 1932 el bisbe Justí Guitart enviava un informe al nunci apostòlic a Espanya, Tesdeschini, en què li explicava les creixents dificultats de la Mitra per exercir el seu poder a Andorra: "el Consejo General de los Valles se ha constituido desde hace algún tiempo en actitud de rebeldía, cada vez más abierta, contra la autoridad de los Co-Príncipes y de sus respectivas Delegaciones Permanentes, de Perpignan y Seo de Urgel." Aquesta realitat era explicada, segons argumentava el bisbe, per la intervenció de Massó: "Causante principal de esta actitud es un sujeto de antecedentes nada recomendables, D. Andrés Masó López, Abogado, de nacionalidad española, que hace poco más de un año se trasladó a Andorra, y en cuatro días se apoderó del Consejo haciéndose nombrar Abogado-Asesor. Su intervención ha sido tan desastrosa, que el país está indignado contra el tal sujeto; y las Delegaciones están de acuerdo en que, si las cosas continúan por este camino, el Sr. Masó sea expulsado de Andorra como extranjero indeseable."[29]
L'informe prosseguia enumerant les accions de Massó, des la polèmica ajuda de la Generalitat fins a les gestions que a Madrid havia fet juntament amb el Consell General. Actuacions que sempre havien subvertit l'estructura de poder del Principat, ja que havien eludit el bisbe per deixar-lo al marge de la política andorrana. Alhora, reproduïa una relació de les dificultats de la Mitra per desenvolupar les seves escoles davant de les constants intrigues de Massó i el Consell General, que, buscant ajudes econòmiques a Barcelona i Madrid, intentaren boicotejar l'existència de centres escolars regentats pel bisbat.
Davant d'aquesta problemàtica, el bisbe Guitart demanava en cartes al govern republicà espanyol del 10 i 15 de març de 1932 que tinguessin en compte les il·legalitats realitzades per Massó i el Consell General en els àmbits de l'educació i l'economia andorrana. Davant de la no-resposta de les autoritats de Madrid i de la continuïtat de l'activitat de Massó, el 3 d'octubre de 1933 els dos coprínceps decidien expulsar Andreu Massó i López d'Andorra. A més, en el mateix document amb el qual la Mitra d'Urgell comunicava a les autoritats espanyoles l'expulsió de Massó, els comminava a mantenir-lo allunyat de la frontera andorrana.
Aquesta darrera demanda, a la qual sembla que no s'accediria en primera instància, havia obtingut resposta positiva, segons afirmava el bisbe Guitart en un informe enviat al nunci el 13 de juliol del 1933: "Algún efecto, sin embargo, debió de producir en el ánimo del Sr. Ministro; pues lo cierto es que el Sr. Masó se ha marchado definitivamente de Seo de Urgel, donde estableció su residencia al ser expulsado de Andorra. La circunstancia de haberse pedido informes sobre dicho sujeto al Jefe de Vigilancia de esta Ciudad, quien los dio totalmente desfavorables, induce a creer que su marcha fue motivada por orden superior. Tanto más, cuanto que, según noticias fidedignas, se hizo alguna indicación en igual sentido de parte de rancia, por mediación de la Embajada en Madrid." Seguia la carta comentant els dos articles

29- Archivio Segreto del Vaticano (ASV), Nunziatura di Madrid n. 923, p. 547.

que contra la Mitra publicaria Massó després de ser expulsat d'Andorra (vegeu l'annex documental) i definint els tèrbols objectius adjudicats a l'advocat de Barcelona i, amb aquest, al Consell General: "El motivo principal que ha soliviantado al Consejo contra la autoridad de los Co-Príncipes, y más en particular, contra la Mitra, ha sido la firme resistencia que en ellos ha encontrado, para la realización de sus reiterados proyectos de establecimiento del juego en los Valles de Andorra."[30]

Per tant, l'octubre del 1932, i després de dos anys d'actuar a Andorra, l'expulsió decretada pels coprínceps posava punt i final a la relació, si més no oficial, entre Andreu Massó i López i Andorra. Una relació que tindria d'altres episodis com l'intent d'aconseguir l'ajuda italiana i, ja dos anys després, i en un nou gir en demanar perdó al bisbe: "Con la humildad cristiana del culpable, me dirijo a V. E. para testimoniarle mi sincero y profundo arrepentimiento por cuanto en Andorra y fuera de Andorra he realizado contra la Mitra de Urgel."[31]

30 ASV, Nunziatura di Madrid n. 923, p. 588. El decret d'expulsió seria ratificat el 10 de juny del 1933 pel Tribunal de Corts d'Andorra.

31- Citat a BATLLORI, M. "L'Església i la II República Espanyola", p. 38.

Apèndix documental

Petició d'ajuda d'Andreu Massó i López a l'ambaixada italiana de Madrid del 31 de juliol de 1933

Regia Ambasciata d'Italia in Madrid
Oggetto Reppublica di Andorra

San Sebastiano 31 Luglio 1933 –XI-

Ad ogni buon fine e per il seguito che l'Eccellenza Vostra crederà del caso ho l'onore di qui unito trasmettere copia di una lettera direttami dal Signor Andres Masò y Lopez Delegato Ufficioso del Governo di Andorra presso la Repubblica spagnola per chiedermi un susidio mensile a favore di una istituenda Società degli Amici di Andorra.
Il signor Masò è venuto anche personalmente all'Ambasciata per chiedere l'aiuto dell'Italia contro l'invasione francese in Andorra.

Fullera (Lérida) 21 Julio 1933
Excmo. Sr. Embajador de Italia en Madrid.

EXCELENCIA: desde mis tierras donde paso temporada de relativo descanso me permito dirigirme a su Excelencia, con motivo de la organización de la "Oficina de los Amigos de Andorra en Madrid" cuya finalidad estriba en balancear la influencia de Francia en ella, cada día más imperialista y absorbente. Y como el minúsculo Estado andorrano es todavía hoy pobre de solemnidad, es por ello, que para lograr nuestro humanitarista y patriótico objetivo, nos vemos precisados a dirigirnos a cuantos valiosos elementos creemos simpatizan con nuestra idea, para solicitar de ellos, su poderosa asistencia. La oficina se ocupará del Turismo entre España y Andorra; de cuanto afecte a las relaciones políticas y económicas y ante todo y por encima de todo cuanto afecte a la aproximación espiritual entre España y Andorra para prevenir posibles contingencias en caso de guerra entre España y Francia. Francia de acuerdo con Su entidad aparentemente industrial y comercial "Fuerzas Hidroeléctricas de Andorra S. A." "FHASA" está invadiendo Andorra y construyendo en ella verdaderas pistas al parecer turísticas por el lado de su frontera, que en un momento dado, si cuenta con la simpatía absoluta y total del pueblo de Andorra y de sus autoridades, pueden ser utilizadas para invadir España por una puerta falsa. Desembocando en

los llanos de Seo de Urgel fulminantemente. En cambio, con una Andorra Españolizada eso será imposible, porque las estrechas gargantas de sus Valles y las tremendas pendientes de sus riscos y cimas, resultan impracticables ante una ínfima defensa de ellas, una vez volados los numerosos puentes de sus carreteras y cortadas estas en los sitios más estratégicos. Y siendo legendario el amor a su tierra y a su independencia del Pueblo andorrano, claro que atriado en el tiempo de paz, por España, en tiempo de guerra conservará cuando menos su neutralidad. Y esto es lo que interesa a España. Y también a otros países.
Apuntado lo expuesto me permito interesar a Su Excelencia, como socio protector calificado de la "Oficina de los Amigos de Andorra" la cuota mensual de pesetas Cien, con lo que Andorra se sentirá confortada y asistida por su gloriosa y caballerosa gran hermana de raza, la nación italiana. […]

Fto. Andres Masó y López.
Ciudadano de honor de Andorra
Abogado Asesor de Consejo Gral.
Inspector de Instrucción Pública
Delegado de Andorra para España

Article d'Andreu Massó i López
"Andorra. La actuación del actual obispo de Seo de Urgel como coseñor de España en Andorra", publicat a "El País" de Lleida el 25 d'octubre del 1932

El actual titular de la Mitra de Urgel, don Justino Guitart, como coseñor de España en Andorra, viene mediatizando y perjudicando incalificablemente a la minúscula nacionalidad hermana, y al propio tiempo está saboteando a la República española. La Constitución política y todas las demás leyes, usos y costumbres de Andorra, otorgan al Consejo General y autoridades de él dependientes, cuanto se refiere y afecta a la instrucción pública nacional y a la política económica del país. Y el señor Guitart ha tratado por todos los medios, incluso ilícitos, a su alcance, de conculcar esos derechos de Andorra, habiendo logrado imponer con dinero recibido del Estado español en tiempos de la Dictadura, sus escuelas, por él mismo llamadas episcopales, cuyos titulares sin el título de maestros siquiera, sólo enseñaban lo que el obispo les seguiría, sin el consentimiento del Consejo General, ni su posible control siquiera. Total, una enseñanza que pagaba España a Andorra, pero que monopolizaba en su peculiar y exclusivo provecho la Mitra de Urgel.

El Consejo General, en tiempo de la Dictadura, tuvo oportunidad y deseo de hacer concesiones y otorgar exclusivas o monopolios de índole administrativa que hubieran reportado insignes beneficios y saneados ingresos al país, con los que se hubieran podido cubrir adecuadamente perentorias e ineludibles necesidades por falta de material de medios presupuestarios. Y a pesar de entrar también esto de lleno dentro de las facultades y atribuciones del Consejo General, según las leyes todas y costumbres de Andorra, el actual obispo de Urgel, con la conformidad por él lograda del representante del coseñor francés, consiguió impedir arbitrariamente que tuvieran efectividad práctica los propósitos del Consejo general. Y las loterías, carreras de caballos, y demás que en España y otros países existen, no ha podido tenerlos Andorra, claro que cuanto más mísera y pobre material y espiritualmente, más fácil de sojuzgar. Aunque haya tenido que vivir sin escuelas, sin hospitales, sin carreteras, y casi sin pan. Porque también las aduanas las monopolizaba el obispo de Urgel, hasta el punto de que viviendo él en su suntuoso palacio episcopal de Seo de Urgel, y fuera por tanto del territorio nacional de su "Coprincipado" de Andorra, esa él quien disponía –poco menos que señor de vidas y haciendas– lo que podía entrar y salir de Andorra, fijando cupos anuales para la importación e incluso las guías para las entradas y salidas del ganado en Andorra, iban por él suscritas, percibiendo además una remuneración en metálico por cada una de ellas. De modo que el obispo coseñor de Andorra, tenía a ésta bajo su férula en todo, prescindiendo de las leyes y costumbres del país, sojuzgándola como en plena edad media. Y contra todo eso, he ido y voy desde que afortunadamente advino el régimen republicano en España, como abogado asesor del Consejo General, como su Inspector nacional de Instrucción pública luego, y por último como su delegado para España en materia cultural y económica de la sola y única incumbencia del Consejo general de Andorra. Y por eso se ganó la batalla en lo cultural, suprimiéndose las escuelas del Obispo y obteniéndose la humanitarista, magnánima y generosa asistencia del dignísimo y capacitado Gobierno de la gran República española, para la diminuta u querida nacionalidad hermana. Y por eso también ha podido Andorra librarse del dogal aduanero que le imponía la Mitra de Urgel, ahorrándose además los desembolsos que casi como jefe mayor de la aduana de Seo de Urgel, percibía el obispo por el libramiento y firma de las guías. Y maltratando y afrentando el Consejo general por el obispo, que llegó a

decir a sus representaciones oficiales en su propia casa, en su mismo palacio episcopal de Seo de Urgel, en tono provocador e insultante, cuando estas trataban deferentemente de solucionar de común acuerdo el asunto de las escuelas (a pesar de ser asunto de la única y peculiar incumbencia del Consejo) "que se retirasen inmediatamente de su presencia y no se atreviesen a volver a poner los pies en palacio" claro que no ha vuelto a reincidir en igual falta, sino que de su propia cuenta ha tratado luego y resuelto, con muy buen acuerdo, cuantos asuntos fueron presentándose en materias "Cultural y económica". Dirigiéndose por mi poco valiosa, pero leal y entusiasta mediación al Gobierno de la República española, como cosoberana en Andorra, prescindiendo de su intratable representante el obispo de Seo de Urgel. ¿Hay en ello la menor transgresión dentro del actual statu quo, entre España, Francia y Andorra?

Que el titular de la Mitra de Urgel sabotea la República española es evidente. Yo he descubierto en Andorra, manejos monárquicos de gran intensidad y envergadura, y yo me he propuesto acabar con ellos en defensa también de la honorabilidad y hospitalidad nunca desmentidas en la querida Andorra, y en defensa también de la honorabilidad e hidalguía de la gran nación española, y el actual obispo de Seo de Urgel cuando se percata de que mi actuación es en serio y que me empleo a fondo, dice que soy "indeseable en Andorra", pide la conformidad del Veguer o representante del Delegado de Francia, y con todo eso, de ordenes verbales a la policía andorrana, para que a mi regreso en Andorra se me impida la entrada en ella. A pesar de mi condición de ciudadano andorrano y de mis cargos oficiales del Estado de Andorra, saltando por encima de la Constitución y leyes concordantes. Y así, de un golpe, pretende además sabotear la cultura española de Andorra impidiéndome organizar e inspeccionar las escuelas que el Gobierno de la República española acaba de conceder a Andorra. Y quien sabe, si catalanista extremista como es, pretende a mayor abundamiento todavía, facilitar por tabla la catalanización desespañolización de la desvalida Andorra. Todo un plan. Que naturalmente, no es precisamente Francia ni la Generalidad de Cataluña quienes tratarán de coartar. Un coseñor de España en Andorra que con la solicitada conformidad de Francia sabotea a su Patria. Muy católico y muy príncipe.

Andrés Masó López
Delegado del Consejo General de Andorra

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 67-78 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.46

RESUM: **Els refugiats a Andorra durant la postguerra. Una qüestió d'Estat**
Durant la Guerra Civil espanyola i els primers mesos de la postguerra, Andorra acollí un nombrós contingent d'espanyols que cercaven refugi per tal d'escapolir-se del que esdevenia al seu país. Les autoritats franquistes mostraren una gran inquietud per la presència al Principat de centenars de republicans als quals volien repatriar per ser sotmesos a una ferotge repressió i per evitar, a la vegada, que des d'un país veí intentessin qualsevol acció contrària el règim. Per tot això, decretaren una vigilància especial sobre el que succeïa a la frontera i en especial al territori andorrà.

RESUMEN: **Los refugiados en Andorra durante la posguerra. Una cuestión de Estado**
Durante la Guerra Civil española y los primeros meses de la posguerra, Andorra acogió a un numeroso contingente de españoles que buscaban refugio para escaparse de lo que acontecía en su país. Las autoridades franquistas mostraron una gran inquietud por la presencia en el Principado de centenares de republicanos a quienes querían repatriar para someterles a una feroz represión y evitar así que desde un país vecino emprendieran cualquier acción contraria al régimen. Por todo ello, decretaron una vigilancia especial sobre lo que sucedía en la frontera y en especial en territorio andorrano.

RÉSUMÉ: **Les réfugiés espagnols en Andorre pendant l'après-guerre. Une question d'état.**
Pendant la guerre civile espagnole et pendant les premiers mois de l'après guerre, l'Andorre accueille un grand nombre de ressortissants espagnols qui cherchaient refuge pour échapper la situation que vivait son pays. Les autorités franquistes sont inquiètes vu la présence en Andorre de centaines de républicains. Leur but est de les rapatrier pour les soumettrent à une féroce répression et surtout pour éviter une quelconque action contraire au régime, depuis un pays voisin. C'est pour cette raison qu'elles décréteront une surveillance attentive sur ce qui se passait à la frontière et plus spécialement en territoire andorran.

Els espanyols refugiats a Andorra durant la postguerra. Una qüestió d'Estat

Josep Calvet i Bellera

El Principat d'Andorra es convertí, durant els anys de la Guerra Civil espanyola, en refugi per a les milers de persones que fugien de territori espanyol a conseqüència dels esdeveniments que hi succeïen, tant en relació amb l'enfrontament armat com els derivats dels seus efectes col·laterals: repressió, persecució...[1] Un cop finalitzat el conflicte bèl·lic, amb la victòria dels insurrectes capitanejats pel general Franco, la presència de nombrosos refugiats en un país veí fou considerada una amenaça pel règim espanyol, que mostrarà una gran preocupació per totes les seves activitats, recelós que poguessin emprendre qualsevol moviment d'oposició. Per això, s'encetaran tot tipus d'accions per tal de tenir-los controlats.[2]

La repressió de postguerra fou intensa i implacable, i afectà tant les persones que s'havien caracteritzat pel seu suport a la República com als seus familiars. A part dels detinguts que van ser corregits directament, s'inicià la recerca d'aquells que havien decidit fugir del seu lloc de residència per evitar precisament aquest ferotge càstig, que seran objecte d'una constant persecució per tal que els seus suposats delictes no restessin impunes i saldessin llurs responsabilitats davant la justícia emanada de la victòria en el cop d'estat. Així doncs, les noves institucions franquistes (ajuntaments i tribunals diversos) i les forces policíaques prepararan, paral·lelament a les llistes de persones controlades que calia detenir, unes altres relacions que incloïen tots aquells que havien abandonat el seu poble per passar a l'estranger. En tenim un exemple en el cas de la ciutat de Lleida. El desembre de 1941, gairebé dos anys després de l'acabament de la Guerra Civil, l'inspector en cap de la policia dóna a conèixer una llista de persones fugides a l'estranger i que amb anterioritat al 18 de juliol de 1936 residien a Lleida. Aquesta detallada relació inclou des de funcionaris públics fins a militars, empleats dels ferrocarrils, professionals liberals... A més, s'elabora una segona anotació en què es precisa com viuen les dones els marits de les quals havien fugit. Aquest fet prova, un cop més, l'esperit repressor i de control social que exercirà el règim franquista sobre tots aquells considerats no afectes a la seva causa. Un control que no

1. El llibre d'Amparo Soriano, *Andorra durant la Guerra Civil Espanyola*, Consell General d'Andorra, 2006, estudia les repercussions de la Guerra Civil espanyola al Principat.

2. Als arxius espanyols trobem nombroses referències a la tasca de control i pressió a les autoritats andorranes per aquest afer. Les dades que oferirem en aquest article procedeixen del fons del Govern Civil de Lleida dipositat a l'Arxiu Històric Provincial de Lleida.

afectarà exclusivament els implicats en qüestions polítiques sinó que també patiran les seves famílies i que acabà estenent-se a la totalitat de la població. Tothom restarà sota sospita.

Andorra: país de refugi en esclatar la Guerra Civil espanyola

El fracàs de l'aixecament en bona part del país, especialment a Catalunya, provocà l'esclat d'episodis d'extrema violència protagonitzats per elements anarcosindicalistes, que iniciaren una cruenta persecució tant del clergat com de persones d'ideologia dretana, que es veuran obligades a fugir del seu lloc de residència. Formaren part d'aquests dos grups els primers refugiats que arriben a Andorra procedents de les comarques properes tot just iniciar-se el conflicte.[3] La situació es complica pocs dies després, quan la vigilància de la frontera hispanoandorrana resta en mans d'elements anarquistes, que executaran un estricte control per tal d'evitar la fugida de les persones que eren objecte de seguiment. El tancament de la frontera comportarà que des d'aquest moment el pas a Andorra s'hagi de materialitzar a través de la muntanya i així superar la vigilància dels nombrosos controls establerts. En aquest context es produí l'assassinat, a pocs quilòmetres d'assolir terra andorrana, per part d'un grup de milicians incontrolats, de diversos capellans dels bisbats d'Urgell i de Lleida.[4]

L'ambient generat al voltant de la frontera i el fet que escamots anarquistes entressin a territori andorrà provocà que, el mes de setembre, una dotació de la Gendarmeria francesa, comandada pel coronel Baulard, s'establís al Principat.[5] Aquest fet fou vist amb preocupació pels refugiats simpatitzants del bàndol franquista, molts dels quals passaren a França, des d'on accediren a la zona nacional per Sant Sebastià o Navarra i s'incorporaren a l'exèrcit franquista. Aquesta decisió fou encertada, atès que els gendarmes convidaren els que romangueren a Andorra a abandonar el país i a establir la seva residència a més de 200 quilòmetres de la frontera.

La segona gran onada de refugiats arribà gairebé un any després, el maig de 1937. La seva procedència i els motius que els porten a fugir canvien considerablement. La constant mobilització de lleves que durà a terme l'exèrcit republicà per fer front al cada cop més intens atac franquista farà que molts dels cridats a files decideixin desertar, i Andorra, malgrat les dificultats que hi havia per recalar-hi, és una destinació força apreciada. Després de la batalla d'Aragó augmenta el nombre d'evasions i es produeixen diversos enfrontaments armats a la frontera motivats per l'extrem zel amb què actuaran les forces de vigilància. És en aquest moment quan roman a Andorra la xifra més

3. Badia Batalla, F.: "El refugi de clergues i religiosos a Andorra durant la persecució religiosa de 1936-1939" a l'*Anuari 1992-1993 de la Societat d'Estudis d'Història Eclesiàstica Moderna i Contemporània de Catalunya*, núm. 202, 1997.

4. Els llibres sobre la persecució de religiosos d'aquestes dues diòcesis se'n fan ressò.
Castells Serra, J.: *Martirologi de l'església d'Urgell, 1936-1939*. La Seu d'Urgell, Bisbat d'Urgell, 1975
Viola González, R.: *El martirio de una iglesia, Lleida 1936-1939*, Bisbat de Lleida, 1980.

5. Mar del Valle, Gloria del; Hague Roma, J. L.: "Las relaciones entre la República Española y Andorra entre 1937 y 1939: el coronel René Baulard y el paso de los refugiados al Ariège y al Rosellón" a *Cuadernos Republicanos*, núm. 48, 2002, pp. 36-69.

elevada de refugiats. Un informe del serveis d'informació i espionatge franquistes xifra en 1.200 els nois espanyols en edat militar residents al Principat. Aquesta circumstància féu que reclutadors dels dos exèrcits arribessin a Andorra per tal d'aconseguir que passessin a formar part de les seves respectives unitats.

L'abril de 1938, coincidint amb l'ocupació per part de les forces nacionals de les primeres localitats de les comarques lleidatanes, s'intensifica l'arribada d'espanyols; en aquest cas es tracta de republicans que volen evitar caure en mans de l'exèrcit franquista. Des d'ara i fins a l'acabament de la Guerra Civil, l'abril de 1939, el Principat d'Andorra es convertirà en lloc de refugi per a nombroses persones que pretenen fugir de la repressió franquista. La virulència, crueltat i durada de la repressió contribuirà que aquests refugiats decideixin continuar residint a Andorra, i per a molts d'ells aquesta circumstància temporal s'acabarà convertint en un llarg exili.

Els refugiats espanyols: una amenaça per al règim franquista

Aquesta situació incomodava profundament el règim espanyol, que veia amb recel que aquest grup de persones s'establís en un enclavament estratègic com Andorra. A part, l'esclat de la Segona Guerra Mundial afegí un nou element d'inquietud sobre tot el que succeïa a la frontera que es traduí en un augment considerable de la vigilància i el control sobre els que hi residien.[6] A tots aquests condicionants, cal afegir-hi el temor que aquests refugiats participessin en qualsevol acció contrària al nou poder sorgit de la Guerra Civil.

Tant des del ministeri de la Governació, a Madrid, com des del Govern Civil de Lleida es formulaven constants requeriments a la policia de la Seu d'Urgell perquè els mantingués informats de tot el que passava al Principat i especialment sobre les activitats dels refugiats espanyols. Des de la Direcció General de Seguretat es mostrava una gran preocupació "*por el paso clandestino por Andorra de refugiados políticos extranjeros e incluso de rojos españoles que se quedan en los puntos de residencia*". Al mateix temps, es qüestiona la tasca de l'agent de policia de la Seu en no informar sobre el que ocorria en aquesta part de la frontera, per la qual cosa es demana al governador que "*me informe sobre los diversos aspectos de la vida en Andorra, no solamente en relación con nosotros, sino con Francia y las incidencias a que dé lugar la estancia de tanto rojo español en aquel lugar*". Així, per tal de dur a terme una vigilància més exitosa en un territori que és qualificat com "*esa parte minúscula que tanto quehacer nos da y que conviene vigilar e informarse de lo que allí pasa*", proposa muntar una xarxa d'informació que controli totes les rutes d'accés al Principat. Per aconseguir-ho, s'ofereixen tot tipus de facilitats econòmiques per tal de gratificar els agents que formin part d'aquest grup i així afavorir la seva major implicació i zel.

6. Podem seguir l'evolució d'aquesta zona fronterera i de la vida quotidiana al seu interior a: Calvet Bellera, J.: "Indeseables y sospechosos: repressió i control social al Pirineu de Lleida durant el primer franquisme" a *L'Avenç*, núm. 275, 2002, pàg. 18-25.

El cert fou que molts dels espanyols que s'establiren a Andorra començaren a aixecar les sospites de tothom, en dedicar-se a activitats relacionades amb el pas clandestí de la frontera, ja fos per passar contraban, per treballar per a la reconstrucció dels partits polítics i sindicats d'esquerra a l'interior d'Espanya, o per col·laborar activament en les xarxes d'evasió que s'encarregaven de conduir refugiats estrangers des de França fins a la Península Ibèrica per tal d'evitar la barbàrie nazi o per incorporar-se a l'exèrcit aliat al nord d'Àfrica o a Anglaterra.

Conscient d'aquesta problemàtica, l'estiu de 1941 el governador civil de Lleida, José A. Cremades Royo, decideix intervenir. Durant el mes d'agost fa una visita a la zona fronterera i arriba a la Seu, on ordena a la policia que esbrini la identitat de tots els espanyols residents a Andorra per tal de demanar a les autoritats del Principat que siguin expulsats del seu territori. En compliment d'aquesta ordre, l'agent en cap elabora tres llistes que inclouen un total de 101 espanyols establerts, principalment, a les parròquies de Sant Julià de Lòria i Escaldes.

Gairebé la meitat dels refugiats procedien de les terres de Lleida, i en concret 28 eren originaris de pobles de la comarca de l'Alt Urgell, la més propera al territori andorrà, que, per tant, havien gaudit d'una evident facilitat per traspassar la frontera. Atenent a la seva professió o a l'activitat que desenvolupen o havien desenvolupat, podem esmentar, per la seva particular significació, diversos grups. En primer lloc, els contrabandistes habituals, entre els quals destaquen Francisco Márquez, fill d'Almeria; Antonio Ginés i Moles, Joan Sastre i Sastre, fill de Fórnols (Alt Urgell), i Joan Molné, fill de Calbinyà, també a l'Alt Urgell. Sastre tingué cert protagonisme, atès que a més de dedicar-se al contraban formà part de les xarxes d'evasió de refugiats durant la Segona Guerra Mundial.

Joan Sastre fou objecte d'un especial seguiment per part de la policia espanyola. En una nota de la comissaria d'ordre públic datada el 6 de novembre de 1940 s'informa que arriben a Andorra súbdits de nacions considerades bel·ligerants (belgues i polonesos) amb el propòsit d'entrar a Espanya per dirigir-se a Portugal i d'allí, a Anglaterra. Aquests refugiats van recomanats per Joan Fornesa i Puigdemasa, que els proporciona guies, entre els quals es troba l'esmentat Sastre (també conegut com a *Joan de les ulleretes* o *Xiquet de Fórnols*). De Sastre es diu que cobrava 500 pessetes per cada estranger que passava a Espanya. Es denuncia la seva actuació com a membre del comitè revolucionari de Fórnols i es destaca que era íntim amic d'un dels gendarmes desplaçats a Andorra, anomenat Lespinasse, que a la vegada era l'home de confiança del coronel Baulard. Un informe de la policia alerta de les dificultats per detenir-lo, atès que és una persona perillosa, bon coneixedor del terreny, que té el costum d'anar armat i que només creua la frontera durant la nit, per la qual cosa es proposa muntar un servei de vigilància nocturn al seu poble, on s'ha constatat que acudeix a visitar els seus familiars. Malgrat aquesta dedicació, mai no fou capturat.

La implicació de Fornesa en aquestes activitats fou força discutida. Joan Fornesa i Puigdemasa (Tuixent, 1891-La Seu dÚrgell, 1965), fill d'una família urgellenca de socarel, havia estat el cap de la Lliga regionalista a l'Alt Urgell. La seva carrera política

l´inicià al Partit Conservador, l´any 1931 fou escollit Diputat Provincial i l´any 1936 regidor de l´Ajuntament de la Seu encapçalant la llista del Bloc de Dretes. Fou fundador de la Banca Fornesa que fou absorbida pel Banc Espanyol de Crèdit l´any 1943. Un germà seu era el vicari capitular del bisbat d'Urgell. En esclatar l'aixecament militar fuig a Andorra, passa a França i d'allí, a Sant Sebastià. S'establí a Saint Jean de Luz i després a París, on treballà en una casa de canvi i borsa fins que el setembre de 1939 fou detingut i empresonat, a Baiona. D'allí fou transferit al camp de concentració de Gurs, d'on aconseguí sortir per instal·lar-se a Andorra. Malgrat la denúncia que esmentem, un informe de la policia de la Seu d'Urgell datat el setembre de 1942 conclou que no se'l veu capaç d'estar implicat en el pas d'estrangers. Instal·lat de nou a la Seu, l'any 1945 apareix com a gerent de l'empresa Fornesa y Gifre, SL, dedicada a l'explotació forestal i a la indústria de la fusta.

Molné, per la seva part, fou un integrant de la xarxa Tolosa–la Massana–Barcelona, que, capitanejada per Antoni Forné, treballà pel consolat britànic de Barcelona i aconseguí portar 380 refugiats, entre aviadors, jueus i polítics, fins a la capital catalana.

Tot i que no apareix identificat com a contrabandista, també forma part del grup de persones que Espanya volia que fossin repatriades Joaquim Baldrich Ferrer, fill del Pla de Santa Maria (Alt Camp), un altre membre de l'anomenada xarxa. La tasca desenvolupada per aquest grup havia restat pràcticament en l'anonimat[7] fins que Baldrich i Molné, els seus dos únics supervivents, han començat a oferir el testimoni del que fou la seva actuació en uns moments de tan trasbals. Paral·lelament, a la Massana s'ha erigit un monument dedicat a commemorar la tasca dels passadors andorrans.[8]

Un segon grup de denunciats el formen els antics policies afins al govern de la República que fugiren per evitar ser objecte de la repressió. En concret, hi trobem un membre de la Guàrdia d'Assalt de València i cinc policies procedents de Catalunya. També es refugiaren dos militars, Antonio Escoda, tinent coronel de 60 anys, i Manuel Adell, comandant d'enginyers.

Destaquen també alguns alcaldes i regidors, com Josep Castellarnau i Pujol, alcalde de Castellciutat durant la República i que fugí del poble abans que hi arribés l'exèrcit franquista, o el regidor de la Seu d'Urgell Joan Bausili i Puigdefàbregas, de 50 anys.

Trobem, tanmateix, tres famílies, totes compromeses amb la República i els seus valors. Es tracta de la família d'Antoni Perenya i Reixach, fill d'una nissaga de polítics lleidatans,[9] que s'estableix a Andorra la Vella. També passa a Andorra la família Blàvia Pintó: el doctor Francesc Blàvia, de 58 anys; la seva muller, Josefa Esquirol, i els seus quatre fills, d'edats compreses entre els 14 i els 27 anys, que es refugien a Escaldes. El

7. Únicament es coneixia l'activitat desenvolupada, al servei dels serveis secrets britànics, per Francesc Viadiu que va restar reflectida al seu llibre *Entre el Torb i la Gestapo*, Barcelona, Nova Terra, 1974 i que va servir de base per a la realització d'una sèrie de quatre capítols amb el mateix títol estrenada per la Televisió de Catalunya (TV3) l'any 2000.

8. Diversos reportatges elaborats pel periodista Andrés Luengo aborden aquest tema: "Contrabandistes de la llibertat" a *Presència*, 21-27 de novembre del 2003 i "Passadors. Andorra durant la Guerra Mundial" a *Informacions*, 6-12 d'agost del 2006.

9. El seu germà Alfred havia estat membre fundador del Partit Republicà Català i de Joventut Republicana de Lleida, antecessors d'Esquerra Republicana de Catalunya.

Dr. Blàvia, membre d'una coneguda família d'arrels republicanes, militant d'Esquerra Republicana de Catalunya, havia estat regidor a l'ajuntament de Lleida i cap dels serveis de Sanitat a la província. El dentista tarragoní Joaquim Algueró i Torner i la seva muller residien a Escaldes, on Algueró exercia la seva professió. Havia estat regidor de l'ajuntament de Tarragona pel Partit Federal. Fou condemnat pel Tribunal de Responsabilitats Polítiques a una sanció de 1.000 pessetes, a la inhabilitació per a càrrecs polítics i sindicals, i al desterrament a més de 250 quilòmetres de Tarragona. Finalment, trobem refugiada a Andorra la família Alloza, comerciants de Lleida, als quals sorprengué l'esclat de la guerra en territori andorrà i que s'establiren a casa d'un dels seus clients. Tot i això, també apareixen en el grup de reclamats.

A més, es denuncia l'estada de diverses persones imputades en actes de violència comesos durant la revolució, entre els quals destaquen Julio Dozán, a qui es relaciona amb l'assassinat de dues persones quan era membre del comitè de Montsó (Osca) i que s'havia empleat com a mecànic a FHASA, i Ramon Domingo (conegut com a *Garson*), a qui s'acusa de ser un membre destacat de la FAI.

Es fa una acurada investigació sobre José Guerrero Salas, mestre de professió, acusat de ser comissari polític d'una brigada "*roja*". Havia fugit a Andorra abans de la caiguda de Catalunya i s'esmenta que podria ser el cap d'una organització d'acolliment de refugiats. La seva esposa, Pilar Ubach i Bastida, nascuda a la Seu d'Urgell, tenia nacionalitat andorrana i vivia a Escaldes des de 1937, on regentava una botiga. Era filla de l'arrendatari del casino d'Andorra i de l'hotel del mateix nom a Escaldes. Guerrero és acusat de gestionar un refugi d'esquiadors al Pas de la Casa, on tots els seus treballadors eren exiliats espanyols i on s'oferia allotjament a contrabandistes i refugiats. Guerrero no retorna a Espanya però sí que ho fa la seva esposa, que malgrat aquestes denúncies fou autoritzada a desplaçar-se al poble natal del seu marit mesos més tard.

Un cop rebudes les llistes, el 18 de setembre del mateix 1941, el governador civil ordena a la policia que siguin trameses amb caràcter d'urgència al veguer episcopal, amb la demanda que els citats fossin expulsats en un termini màxim de set dies. La realitat fou una altra, i la petició sembla que tingué un escàs ressò, atès que la mateixa policia espanyola constatà, transcorregut el termini establert, que la major part continuen a Andorra "*exhibiéndose públicamente y los que no se exhiben no han hecho sino cambiar de domicilio con el beneplácito de las autoridades de los Valles*".

Tot i aquesta circumstància, el règim espanyol continuà insistint-hi, i el 10 d'octubre es produeix un acord del Tribunal de Corts en el qual els veguers francès i espanyol decideixen, conjuntament, concedir als refugiats polítics espanyols un termini de quinze dies perquè abandonin territori andorrà. Passada aquesta data els que no hagin marxat seran expulsats i sancionats amb una multa mínima de 500 pessetes. A més, s'estableix que als andorrans que els donin asil se'ls castigarà amb una multa mínima de 500 pessetes. Malgrat aquesta pressió directa, els resultats obtinguts foren descoratjadors, atès que el 31 d'octubre, complert el termini fixat, la policia de la Seu informa el governador civil que només s'havien presentat davant les forces policíaques un total de 28 espanyols.

Sobta que només es presentin cinc persones del grup de 101 que havien estat denunciades. En concret es tracta de Joan Bausili, exregidor de la Seu, i Josep Castellarnau, antic alcalde de Castellciutat, que són posats a disposició del jutjat militar; el matrimoni Algueró, que no resta sotmès a cap responsabilitat i fixa la seva residència a la Seu, i l'enginyer Luis Vie Casanovas, que és autoritzat a retornar a Barcelona. Com veiem, tret dels dos regidors, es tracta de persones que ja havien depurat la seva responsabilitat o amb pocs càrrecs, la qual cosa els permeté establir-se a Espanya amb una certa tranquil·litat. Els 96 restants continuaran amagats a Andorra. La implicació andorrana tampoc no deuria de ser molt efectiva, atès que malgrat l'amenaça d'expulsar els refugiats espanyols no hi ha constància que ho arribés a efectuar.

Tant Castellarnau com Bausili restaren sota la jurisdicció de la justícia militar per tal d'aclarir la seva actuació durant la República i la Guerra Civil, especialment durant l'etapa controlada pels comitès revolucionaris. Ambdós foren jutjats en consells de guerra sumaríssims, incoats, en primera instància, pel comandant d'infanteria i jutge instructor de la Seu, Claudio Racionero Belmonte. Castellarnau, detingut el 22 d'octubre de 1941, no serà jutjat fins gairebé dos anys després, el juny de 1943, quan se'l condemna a vint anys de presó per un delicte d'*adhesión a la rebelión*, acusat d'haver estat alcalde i membre del comitè que havia cremat l'església i decretat multes a persones d'ideologia dretana. Traslladat de la Seu a la presó del Seminari Vell de Lleida, passa, fins i tot, per la colònia penitenciària de Coll de Nargó, on romandrà treballant de fuster.[10] Finalment, aconsegueix la llibertat condicional, el setembre de 1944.

L'altra cara de la moneda fou Joan Bausili, que, tot i passar per la investigació militar, només complí quatre mesos de condemna i fou alliberat a principi del mes de març de 1942.

Junt amb aquests cinc, es presenten 23 persones més que no estaven controlades pel govern espanyol. Com succeí amb el primer grup, gairebé la meitat són originàries de les comarques lleidatanes. Podem agrupar-los en funció de les motivacions que els portaren a penetrar a Andorra. En primer lloc, els desertors de l'exèrcit republicà que, un cop són cridats a files o quan estaven al front de batalla, decidiren fugir. En aquest cas, tots foren posats a disposició del comandant militar de la Seu. També hi hagué soldats que entraren a França amb la seva unitat pressionats per l'exèrcit nacional. De França passaren a Andorra i també són posats a disposició de l'autoritat militar competent. Un tercer grup està format per espanyols que vivien a Andorra des d'abans de la Guerra Civil. Aquests obtingueren sense problemes el salconduit per dirigir-se al seu lloc de residència, a excepció de Joan Bayona i Vidal, natural de Fórnols i que era a Andorra des de 1935. Després de passar per la presó de la Seu, fou conduït al camp

10. El règim franquista organitzà un complex sistema penitenciari per tal de que les milers de persones que abarrotaven les presons poguessin descongestionar els centres penitenciaris passant a redimir la seva condemna treballant en obres públiques. Al Pirineu de Lleida s'instal·laren tres d'aquests destacaments, un al túnel de Vielha encarregat de l'acabament d'aquesta obra que havia restat aturada durant la Guerra Civil, el segon s'ocupà de construir la carretera que condueix des de Coll de Nargó a Sant Llorenç de Morunys i un tercer s'ubicà a la Guàrdia d'Ares explotant unes mines d'amiant.

de concentració de Reus. Finalment, també retornen alguns dels que s'havien desplaçat a Andorra per treballar després de finalitzada la contesa i que foren autoritzats a retornar al seu domicili.
Vistos els minsos resultats de la petició efectuada a les autoritats andorranes, la mateixa policia de la Seu reconeix que ja no es presentaran més espanyols, atès que la gran majoria han entrat a França, altres han entrat a Espanya a través de la muntanya i la major part continuen amagats a Andorra. Malgrat el fracàs de l'operació, el governador civil en dóna compte al ministre d'Afers Exteriors i al director general de Seguretat com si hagués produït els efectes requerits alhora que es compromet a tenir-los informats "*del desarrollo de esta importante cuestión que ha entrado en vías de solución*". Una promesa que no aconseguirà complir.

La persecució no s'atura: control permanent dels exiliats i dels llocs fronterers
Contrariat i resignat per la poca col·laboració de les autoritats andorranes, el règim espanyol no abaixà la guàrdia a la frontera, on mantingué un estricte control que permeté detenir molts exiliats en els anys posteriors quan tornaven a Espanya ja fos voluntàriament o en el decurs de la seva participació en activitats il·lícites. A la rígida vigilància fronterera s'afegí un intens control social de la població, que afavorí que es detectés la presència a l'interior del país de qualsevol exiliat que hagués decidit retornar. És el cas d'Esteban Cifuentes Giménez, nascut l'any 1879 a la província de Granada, que apareix a les llistes del mes d'agost de 1941 sota l'acusació d'haver estat secretari d'ajuntament. És capturat el setembre de 1942 a Barcelona, on s'havia instal·lat clandestinament procedent d'Andorra. Traslladat a la presó de la Seu a disposició de les autoritats militars, l'alliberen al cap de pocs dies sense cap responsabilitat. Establert definitivament a la Seu, fou objecte d'un control exhaustiu, especialment durant els períodes de conflictivitat a la frontera. Així, l'octubre de 1944, en el marc de la política de repressió de tots els considerats com a opositors per temor que s'acabessin integrant o col·laborant amb la guerrilla armada, fou detingut tres dies abans de la temptativa d'invasió de l'Aran i romangué dos mesos a la presó de la Seu. L'ordre d'arrest fou cursada directament pel governador civil de Lleida i a la fitxa penitenciària no consta el delicte comès; únicament s'hi esmenta un lacònic i aclaridor "*lo ordena el Gobernador Civil sin explicar motivo*". Aquest és un exemple oportú de la manera desmesurada i indiscriminada amb què s'actuava.
Per estar involucrats en activitats contràries al règim es deté dos dels relacionats en el grup de 101 reclamats a Andorra l'any 1941. Miquel Ton i Martell, fill d'Arcavell, s'havia refugiat a Andorra l'any 1938. Formant part d'una partida de maquis, s'introduí a Espanya el setembre de 1944 en el marc de l'operació *Reconquista de España* i fou capturat el dia 28 del mateix mes. Empresonat inicialment a la Seu d'Urgell, fou traslladat a Lleida i d'allí a Barcelona per ser jutjat en un consell de guerra sumaríssim. L'andalús Cristóbal Imbernón García, resident a Andorra des del 1931, retorna a Espanya l'any 1937 per servir en l'exèrcit republicà, enrolat a la 120 Brigada, amb la qual passa a França en la retirada de Catalunya. L'octubre de 1941 es lliura a la policia

espanyola i és jutjat per un tribunal militar, que finalment l'absol. En sortir de la presó torna a establir-se a Andorra, on es dedica, sembla, al contraban, i l'abril de 1944 fou detingut mentre realitzava tasques de guia d'un francès a qui, a canvi de 1.000 pessetes, conduïa al consolat britànic de Barcelona.

Enxampat mentre passava contraban trobem Francisco Parramon i Foix, nascut a Gósol el 1886. Detingut l'estiu de 1944, fou posat a disposició del jutjat especial de delictes monetaris. Tal com era preceptiu en efectuar qualsevol detenció, foren revisats els seus antecedents polítics durant la Guerra Civil i fou acusat d'haver estat el jutge municipal i membre destacat del comitè de Gósol. Jutjat en un consell de guerra celebrat l'octubre de 1945 fou condemnat a vint anys de presó pel delicte d'*adhesión a la rebelión*, tot i que dos anys després sortí en llibertat condicional.

La captura d'integrants d'aquestes llistes constituïa un degoteig i, fins i tot als anys cinquanta continuen produint-se arrestos. És el cas de Manuel Diéguez Pérez, natural de la Cañiza (Pontevedra), que fou capturat per pas clandestí de fronteres el 17 d'octubre de 1952 i fou traslladat a la presó provincial de Pontevedra, on serà jutjat per les seves activitats durant la Guerra Civil espanyola; o el de Joan Sirés i Camps, originari de Pujalt (Pallars Sobirà), detingut el 2 de desembre de 1947 acusat de dedicar-se a activitats il·lícites a la frontera. En aquest cas, fou alliberat al cap de tres mesos en no poder-se provar la seva participació en cap activitat contrària al règim.

Altres retornaren voluntàriament, per intentar saldar com abans millor els seus comptes pendents amb la justícia franquista. Jordi Blanc i Vidal, natural del Vendrell (Baix Penedès), fou detingut per la guàrdia civil de Bellver de Cerdanya acusat de pas clandestí de fronteres. Immediatament fou posat a disposició de les autoritats militars de la seva província de naixement i traslladat a la presó provincial de Tarragona. Joan Argelich i Tornamorell, nascut a Castellar de la Ribera (Solsonès) el 1913 i resident a Bassella (Alt Urgell), fou capturat el 15 de novembre del mateix 1941. Havia fugit d'Espanya en mobilitzar-se la seva lleva. Com que no havia fet el servei militar, fou destinat, com a càstig, a un batalló de treballadors al Marroc, on haurà de romandre durant gairebé tres anys, el mateix temps que havia estat mobilitzada la seva lleva. Retorna l'agost de 1944 i s'estableix a Sant Julià de Lòria, on residia la seva muller.

Com veiem, totes les captures produïdes a partir de l'octubre de 1941 seran conseqüència de presentacions voluntàries o detencions efectuades per les forces de seguretat espanyoles. Seran poc habituals els lliuraments per part de la policia andorrana. Tot i això, n'hem localitzat algun cas. Un d'ells afectà Bonaventura Piqué Betriu, natural de la Vansa (Alt Urgell). Havia ingressat a la presó de la Seu el juliol de 1939, més tard fou portat a l'hospital civicomilitar de la capital de l'Alt Urgell, d'on fugí el 26 de novembre del mateix any per refugiar-se a Andorra. Tres anys després, el 15 de novembre de 1942, la policia de les Valls d'Andorra el lliura als agents de la policia espanyola, que el posen a disposició del jutjat militar número 2 de Lleida perquè li instrueixi un consell de guerra.

Tot i la intensitat de les pressions inicials i la vigilància a què se sotmetrà la frontera, no s'han documentat més requeriments de les autoritats espanyoles en què s'interessen

de manera detallada davant del govern andorrà per algun dels refugiats. Són freqüents, si més no, els escrits dirigits a la policia de la Seu perquè vigilés tot el que succeïa al voltant de la frontera andorrana. Només en casos puntuals es fa un seguiment de les persones refugiades al Principat. Així succeí amb la família Blàvia, sobre la qual, a partir d'una denúncia rebuda el novembre de 1941 en què s'assegurava haver-los vist a Barcelona, es requereix informació a la policia de Lleida i de la Seu i s'arriba a la conclusió que el pare i un dels fills havien abandonat Andorra per instal·lar-se a Barcelona.

En definitiva, el règim franquista actuà amb extraordinària rigidesa per tal que tots aquells que havien passat a Andorra fossin portats davant la justícia militar. La presència d'un nombrós contingent de forces policíaques i militars al voltant de la frontera afavorí aquest comportament. Per altra part, la presència d'aquestes persones en territori andorrà contribuí que el Principat fos permanentment vigilat i estigués sota un estricte control en previsió que pogués organitzar-s'hi qualsevol activitat contrària a les autoritats espanyoles.

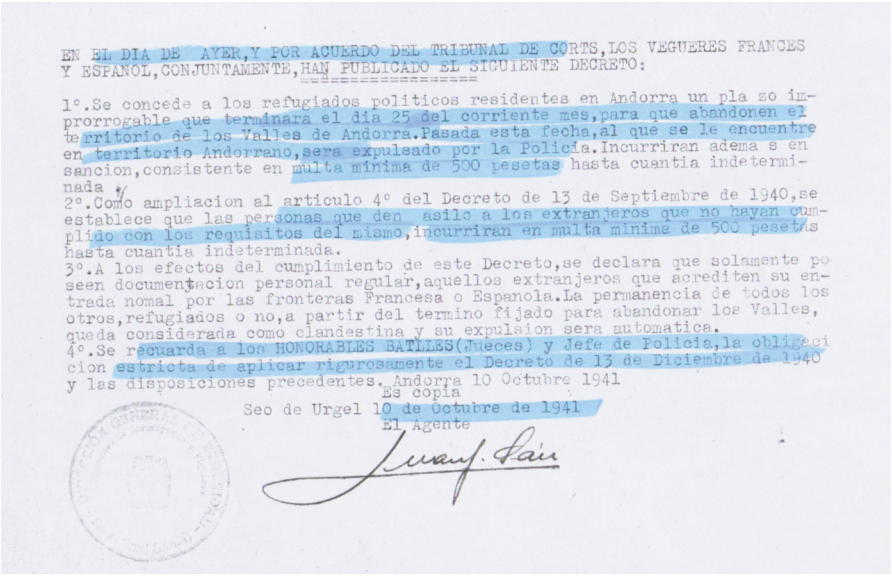

EN EL DIA DE AYER, Y POR ACUERDO DEL TRIBUNAL DE CORTS, LOS VEGUERES FRANCES Y ESPAÑOL, CONJUNTAMENTE, HAN PUBLICADO EL SIGUIENTE DECRETO:

1º. Se concede a los refugiados politicos residentes en Andorra un pla zo improrrogable que terminara el dia 25 del corriente mes, para que abandonen el territorio de los Valles de Andorra. Pasada esta fecha, al que se le encuentre en territorio Andorrano, sera expulsado por la Policia. Incurriran adema s en sancion, consistente en multa minima de 500 pesetas hasta cuantia indeterminada.

2º. Como ampliacion al articulo 4º del Decreto de 13 de Septiembre de 1940, se establece que las personas que den asilo a los extranjeros que no hayan cumplido con los requisitos del mismo, incurriran en multa minima de 500 pesetas hasta cuantia indeterminada.

3º. A los efectos del cumplimiento de este Decreto, se declara que solamente poseen documentacion personal regular, aquellos extranjeros que acrediten su entrada nomal por las fronteras Francesa o Espanola. La permanencia de todos los otros, refugiados o no, a partir del termino fijado para abandonar los Valles, queda considerada como clandestina y su expulsion sera automatica.

4º. Se recuarda a los HONORABLES BAILLES (Jueces) y Jefe de Policia, la obligacion estricta de aplicar rigurosamente el Decreto de 13 de Diciembre de 1940 y las disposiciones precedentes. Andorra 10 Octubre 1941

Es copia

Seo de Urgel 10 de Octubre de 1941

El Agente

Juan. Sais

GOBIERNO CIVIL
DE LA
PROVINCIA DE LÉRIDA

SECRETARÍA GENERAL

Negociado

Núm. 7966

Nueva relación de refugiados rojos en Andorra que interesa que abandonen aquellas tierras en el plazo de siete dias.

Juan Moliné Troch
Juan Sastre Sastre (a) Ulleretes
Joaquín Baldrich Forner
Francisco Gaset Salino
Emilio Moret Casals
Ramón Vilaró Campabadal
Martín Lluch Serch
José Guerrero Salas
Alfonso Traveset Gispert
Alfonso Colom Sinfrun
Isidro Baronat Murla
José Pascuet Minet
Manuel Domínguez Pérez
Enrique March Cases
Ginés Leandro Martín
Juan San Alet
José Foix Farré
Juan Sirés Campo
Antonio Escalés Bollo
Ramón March Camps
Francisco Márquez Montoya
Ramón Pagés Munt
Francisco Parramón Poix
José Torra Duat
José Odón Graell
Ramón Cinca Sanges
Juan Argelich Torramorell
Francisco Canilla Sánchez
Miguel Ton Martell
Joaquín Andorra Andreu
Antonio Trulla Isern
Juan Matias Pujol
Ramón Manobens Manet
Antonio Manobens Manet
José Ruf Codina
Enrique Simona Codina
Pedro Vidal Romá
Ventura Piqué Betriu
Francisco Imbernón Rumin
Luis Iscla Bordoll
Jaime Canal Masía
Luis Solá Noguera
Antonio Sanesteban Huguet
Victoriano Pérez Machín
Facundo Llaverias
Francisco Pelegrí Lladó
Manuel Masramón de Ventós
Antonio Genís Moles
Alloza y su familia
Agustín Granell Inglés
Juan Domingo Granell
Martin Salvans Carolina
José Salvans Rey
Esteban Brillas Ginestá
Domingo Torra Inglada
Ventura Bernadó Bernadó
Agustín Guimerá Bel
Angel Gallia Rusiñol
Julio Pazán Ribes
Angel Panyar Castro
Ramón Hemdedeu Moren
Joaquin Malgrat Monné
Manuel Navarro Garcia
Juan Boixades Bonet
Miguel Plataus Canal
Francisco Lloren Margalef
Juan Matias Pujol
José Pollch Estorac
Luis Sauri Sauri
José Cuasch Doménech
Jaime Figueres Pagés
Jorge Blanch Vidal
Luis Pau Santa Maria
Agustín Sinfreu Colomé
Antonio Arbós Vilarrula y
Juan Pausili Puigdefábregas

Lérida, 24 de septiembre de 1941.

El Gobernadir Civil,

APORTACIONS

Claudi Benet i Mas:
L'Andorra "fosca" i l'Andorra "generosa" durant la Segona Guerra Mundial

Regina Solà i Amat:
Records d'en Lluís Solà i Noguera, el iaio Lluís

Marta Planas i de la Maza:
Andorra Romànica, Centre d'Interpretació

Fons Salvador Raméntol i Fàbregas
Documents notarials:

Venda del terreny la Cultia de Prats, 1589 (trasllat de l'original per Pere Pujol el 1934)

Delimitació de frontera entre Espanya i Andorra, 1858 (reproducció del notari Rossend Jordana del 1964 de la còpia aixecada pel notari Salvador Galindo el 1924 de l'original fet pel notari Joan Cervós el 1858)

Sentència en tercera instància (1923) sobre una visura pels drets de pas pel Prat Gran per anar a les terres Majó i Querola a Ordino entre 1917 i 1923

Fons Enric Palmitjavila i Ribó
Revista butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona (1931)
Revista "La Nova Andorra" (1932)

Col·lecció postals Py-Oliver, fons Forma Col·leccions de Perpinyà (1900)

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 80-100 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.47

L'Andorra "fosca" i l'Andorra "generosa" durant la Segona Guerra Mundial

Claudi Benet i Mas

Fa uns mesos la Societat Andorrana de Ciències curiosament va descobrir el meu interès pels esdeveniments de la Segona Guerra Mundial a Andorra i va contactar amb mi perquè fes una aportació a la quarta edició dels *Papers de Recerca Històrica*. Cal reconèixer a aquesta entitat la seva sana curiositat, ja que no sóc historiador ni tampoc no havia parlat d'aquest interès amb gairebé ningú.

Això va ser motiu per començar a posar una mica d'ordre als documents que des de fa cert temps vaig recollint i preciosament guardant.

Per fi, i sense tenir l'ambició de donar resposta a un període de la història contemporània andorrana, quelcom o algú m'obligava a posar fil a l'agulla i començar a teixir una mica d'esbós del que probablement en un futur pròxim serà un projecte més elaborat.

Parlar d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial és gairebé com anar a destapar la capsa dels trons o *remenar la merda de la muntanya*. Que contràriament al que diu la cançó, aquesta sí que pot arribar a fer pudor. La por de descobrir fets malolorants ens ha impedit destapar aquesta capsa.

Andorra, com molts altres indrets del món, va mostrar dues cares. La de l'Andorra fosca i la de l'Andorra generosa. Les dues van conviure, es van encavallar. Tot no va ser ni blanc, ni negre, ni gris, sinó que tots els matisos van coexistir al nostre país.

Han passat els anys, la guerra s'acabà, com tots sabem, aquell 8 de maig del 1945, i molts dels testimonis o actors directes d'aquells temps i esdeveniments ens han malauradament deixat.

Ben pocs són ara els testimonis directes en condicions d'aportar-nos una visió clara i precisa d'aquells esdeveniments.

La benaurança econòmica que Andorra va conèixer pocs anys després de la guerra, les ferides recents que valia més deixar ràpidament cicatritzar, el règim franquista dels nostres veïns del sud i probablement la por d'assenyalar algunes persones econòmicament benestants de la societat andorrana, tot això va fer que no es volgués tornar a parlar del fets que tot just es remuntaven a pocs anys enrere.

Més enllà dels morts i ferits del dos llargs i penosos períodes que es van succeir, la Guerra Civil espanyola i la Segona Guerra Mundial, la situació no era propícia per estudiar uns esdeveniments encara massa recents amb moltes persones involucrades, fos d'un bàndol o d'un altre, quan no dels dos a la vegada.

També podríem dir que una societat políticament poc transparent i oberta com

l'andorrana dels anys cinquanta, seixanta, setanta i vuitanta va contribuir a deixar que les cicatrius es tanquessin soles. En una comunitat petita com l'andorrana es fa molt difícil poder conviure amb certes afirmacions o denúncies.
Calia, doncs, oblidar el passat i dedicar-se a la feina de fer créixer aquesta Andorra que estava passant molt ràpidament d'una societat rural i pobra a una societat d'abundància.
El turisme, l'esquí, el comerç, la modernització no ajudaren de cap manera que es parlés de fets greus i dramàtics que, tot i recents, valia més oblidar.
Però en aquest oblit Andorra va cometre dos importants errors, a més de negligir una veritat històrica. Es va oblidar de recollir els fets quan encara hi érem a temps, va deixar que la llegenda negra fomentada per les exaccions d'alguns li donessin una reputació de país molt tèrbol, i alhora va posar al mateix sac els que van aprofitar-se'n sense escrúpols i els que s'hi van jugar la vida per ajudar els necessitats.
El meu objectiu, modest, ja que no gaudeixo de la formació d'historiador, es basa a intentar recuperar el paper històric d'Andorra durant la Segona Guerra Mundial.
Prop de trenta mil persones van creuar els Pirineus durant el període de la Segona Guerra Mundial. Es té la tendència a pensar que Andorra, confirmant el seu estatut de nació neutral durant onze segles, com l'himne nacional andorrà, no hi va jugar cap paper.
Una cosa és ser neutral en l'àmbit oficial; una altra és no quedar-se inactiu en l'esfera personal.
Així doncs, una part gens menyspreable d'aquestes trenta mil persones van passar per Andorra. Entre els refugiats hi havia refugiats polítics; persones de confessió jueva perseguides pel règim nazi, possiblement els primers d'intentar escapar-se, molt conscients de les atrocitats que els esperaven si els agafaven; militars, essencialment pilots i membres de l'exèrcit de l'aire, britànics, canadencs, americans, australians; soldats i pilots polonesos, militars francesos que buscaven la manera d'allistar-se a les tropes franceses de l'Àfrica del Nord del general Giraud o de la France Libre del general De Gaulle; joves francesos que volien fugir de l'STO (Service du Travail Obligatoire); agents de la Resistència o agents de vegades infiltrats, més tard, a les acaballes de la guerra i fins i tot un cop la guerra acabada; alguns exmilitars alemanys també van creuar els Pirineus, alguns probablement per Andorra, per cercar uns horitzons més hospitalaris a l'Espanya franquista d'aquells temps.
Andorra va comptar amb probablement més d'una cadena d'evasió. Per a la recerca que he iniciat vaig tenir la sort de conèixer el senyor Joaquim Baldrich, que formava part d'una cadena que des de Tolosa conduïa, des d'Andorra, refugiats que passaven pels ports d'Arinsal, el Port del Siguer, el port de l'Abeille i fins al Serrat, Llorts, la Massana –amb parada i fonda a l'hotel Palanques, encara dempeus al bell mig del poble.
La part andorrana de la cadena, avui per fi amb un doble reconeixement institucional, davant mateix de l'hotel Palanques, estava formada per Joaquim Baldrich, Vicenç Conejos, Joan Calvet, Monpel, membres de la família Molné de casa Palanques i n'Antoni Forné i Jou.

Els refugiats que arribaven a peu fins al poble del Serrat o a Llorts eren conduïts a un hotel de la vall del nord. Els noms que apareixen en diversos relats són els dels hotels Coma d'Ordino, l'hotel Palanques de la Massana, l'hotel Pyrénées d'Andorra la Vella i l'hotel Pol a Sant Julià de Lòria.

L'hotel Mirador, a Andorra la Vella, i l'hostal Valira, a la vila d'Escaldes, eren més aviat utilitzats per oficials i agents encoberts dels dos bàndols, tant aliats com afins als nazis o franquistes. No es descarta, però, que en certes ocasions aquests dos hotels haguessin també pogut servir de lloc d'aixopluc a refugiats.

Els refugiats, entre els quals figurava gent de totes les edats –entre els més joves, militars de diverses nacionalitats i gent no tan jove, més aviat refugiats polítics o jueus–, es quedaven poc temps a Andorra i continuaven el seu periple, ja fos caminant o els més afortunats amb cotxe, sovint fins al consolat britànic de Barcelona.

La sort era diversa; per a alguns, la bona sort s'acabava a la Seu d'Urgell, on eren descoberts per la guàrdia civil i enviats a la presó de Lleida, un seminari reconvertit en lloc d'empresonament per als evadits que havien caigut a les urpes del règim franquista per quedar-s'hi, a vegades durant mesos i en condicions de salubritat extremament precàries per als que van tenir la desgràcia de passar-hi un cert temps.

Als més afavorits i valents, els tocava sovint haver de caminar des d'Andorra fins a Manresa, on, per fi, podien agafar el tren fins al consolat britànic de Barcelona, situat, ironia de la història, al davant mateix del consolat alemany, a la plaça Universitat.

Els camins de sortida d'Andorra cap a Espanya eren diversos i es canviaven per evitar caure presoners dels carrabiners o guàrdies civils.

És molt probable que a Andorra hi hagi hagut diverses cadenes d'evasió.

El guia acompanyant, conegut com a *passeur*, combinava sovint la seva feina de contrabandista amb la de passador. Cal entendre que en l'Andorra dels anys quaranta, la feina era escassa, i molts andorrans i residents complementaven els magres ingressos econòmics amb el contraban, que si era il·legal fronteres d'Andorra enllà no n'era gens fronteres endins.

Els *passeurs* cobraven, sembla i segons el testimoniatge d'en Joaquim Baldrich, tres mil pessetes per persona passada, la qual cosa suposava una quantitat substancial per a l'època, tot i que calia descomptar-hi les despeses d'allotjament i menjar en les cases de pagès o fondes utilitzades, el *suborn* de les patrulles de la guàrdia civil i altres despeses, com els bitllets de tren, per exemple.

En Francesc Viadiu, d'altra banda, ens diu que el preu pagat als guies *passeurs* era de mil tres-centes pessetes, que tot i la diferència, continuava sent una quantitat de diners important, si no es té en compte, evidentment, el risc que aquesta activitat comportava.

El mètode de pagament es feia lliurant un sobre al cap de colla per un membre del consolat britànic. El sobre s'entregava seguidament al senyor Antoni Forné i Jou, que s'encarregava de distribuir els diners als guies o *passeurs*.

Segons altres testimonis, el pagament l'efectuava el mateix Francesc Viadiu.

En general, sembla que els primers passatges importants durant la guerra es feien de

manera més important per les dues bandes dels Pirineus, a la vegada per la costa basca i per la catalana.
A partir del novembre del 1942, quan els alemanys decideixen envair la part no ocupada de França, les cadenes d'evasió han de buscar rutes alternatives, més difícils de controlar per part dels alemanys, i les parts més centrals dels Pirineus esdevenen rutes més transitades. Probablement Andorra, així com el Pirineu central, tot i l'increment de dificultats, veuen augmentar el nombre de refugiats provinents de França a partir d'aquelles dates.
Si he parlat de la cadena d'evasió que utilitzava la vall del Nord és molt probable que altres cadenes d'evasió hagin igualment utilitzat la vall del Valira d'Orient o la mateixa vall del Valira del Nord.
Semblaria que els guies o *passeurs* no es coneixien d'una cadena a l'altra, o si es coneixien, desconeixien la seva activitat.
L'excusa del contraban permetia sortir de casa sense que els veïns sabessin que una persona era *passeur*. De totes maneres les activitats de contraban es combinaven sovint amb el passatge de persones o de documents en sobre segellats.
D'altra banda, els *passeurs* no coneixien el nom dels refugiats que passaven ni aquests tampoc no sabien els noms dels qui els ajudaven.
Els intercanvis durant el viatge, que durava uns dos dies entre Andorra i Manresa, eren limitats, sovint perquè no parlaven la mateixa llengua i perquè valia més guardar silenci durant el trajecte per por de ser descoberts per alguna patrulla.
El trajecte es feia sovint de nit i s'intentava recuperar forces durant el dia.
Els evadits anaven mal calçats, mal vestits i, a part dels més joves, sovint pilots i militars, el viatge els costava enormement.
Es coneix l'aventura que va viure un jove pilot de la RAF, en Maurice Collins, que va travessar Andorra tot sol procedent de l'Arièja per acabar pres a la tristament famosa presó de Lleida; o el cas de dos pilots americans, Cobb i Stillwell, quan el seu B17 Liberator va ser abatut prop d'Orleans de retorn d'una missió de bombardeig a una fàbrica d'Alemanya. Aquests dos darrers van ser ajudats, entre d'altres, per Francesc Viadiu.
Per als aliats, era imperatiu poder rescatar els pilots abatuts per la Lutwaffe.
Els pilots britànics, si arribaven al Regne Unit, eren interrogats pels serveis de contraespionatge per assegurar-se que no havien estat *capgirats* pels alemanys, i si donaven mostres evidents que no era així, tornaven a ser integrats com a personal de l'aviació de la RAF.
Els pilots americans patien el mateix tipus d'interrogatori, però normalment passaven a esdevenir instructors de vol i no tornaven al combat, almenys que fos el seu desig més ferm.
D'altres probablement hi van deixar la vida, com aquelles dues parelles de ciutadans belgues que van ser assassinats i sepultats sota la neu per dos guies aragonesos després que les dones fossin violades, o un jove francès, Grosjean, arribat malferit a Andorra i que va ser enterrat al vell cementiri de Llorts.

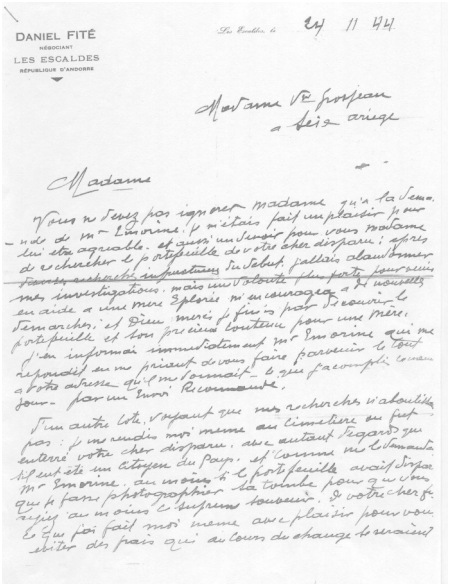

DANIEL FITÉ
NÉGOCIANT
LES ESCALDES
RÉPUBLIQUE D'ANDORRE

24 11 44

Madame Vve Grosjean
à Seix Ariège

Madame

Vous ne savez pas ignorer Madame que la Mission de Mr Lavorine, je m'étais fait un plaisir de me mettre à votre disposition pour vous rendre ce triste service et aussi un devoir de votre cher disparu; après de chercher le portefeuille de votre Mari, j'allais abandonner toutes recherches infructueuses lorsque subitement mes investigations, mais une volonté plus forte pour ainsi dire, me guidait à de nouvelles en aide à une mère éplorée m'encourageait à découvrir le Tombeau, et Dieu merci je fus assez heureux pour trouver le portefeuille et tous précieux contenu pour une mère. J'en informai immédiatement Mr Lavorine qui me répondit en me priant de vous faire parvenir le tout à votre adresse qu'il me donnait, ce que j'accomplis le lendemain jour par un Envoi Recommandé.

D'un autre côté, voyant que mes recherches n'aboutissaient pas: je me rendis moi même au Cimetière où fut enterré votre cher disparu, avec autant regret qu'il fut été un citoyen du Pays, et comme me l'avait dit Mr Lavorine, au moins à le portefeuille avait pu que je fasse photographier la tombe pour qu'elle reçoive au moins ce suprême honneur. Je votre cher fils et j'ai fait moi même avec plaisir pour vous éviter des frais qui au cours du change seraient

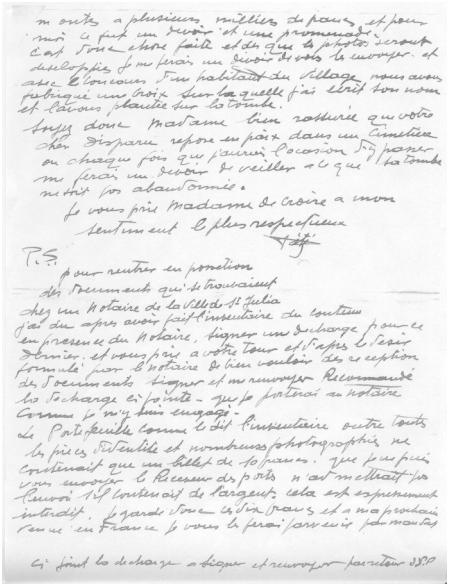

m'ont à plusieurs milliers de francs et pour moi ce fut un devoir et une promenade. C'est donc chose faite et des que la photo sera développée je me ferai un devoir de vous la envoyer et aussi de vous donner l'habitant du village nous avons retrouvé une croix sur laquelle j'ai écrit son nom et l'avons plantée sur la tombe.

Soyez donc Madame bien rassurée que votre cher disparu repose en paix dans un Cimetière où chaque fois que j'aurai l'occasion j'irai passer me ferai un devoir de veiller à ce que la tombe ne tombe pas abandonnée.

Je vous prie Madame de croire à mon sentiment le plus respectueux

Fité

P.S.
pour rentrer en possession des Documents qui se trouvaient chez un Notaire de la Ville de St Julia j'ai dû après avoir fait l'inventaire du contenu en présence du Notaire, signer une décharge pour ce dernier, et vous prie à votre tour et d'après le désir formulé par le Notaire de bien vouloir dès réception de Documents signer et me renvoyer Recommandé la décharge ci jointe - que je présenterai au Notaire. Comme je m'y suis engagé -
Le Portefeuille contenait outre toutes les pièces d'identité et nombreuses photographies ne contenait que un billet de 50 francs. Que je prie mon envoyer le Receveur des postes n'ait mettant pas l'envoi d'un contenu ait de l'argent, cela est expressément interdit. Je garde tous les frais pour moi et à ma prochaine venue en France je vous le rendrai avec mes amitiés

Ci joint la décharge à signer et renvoyer par retour SVP

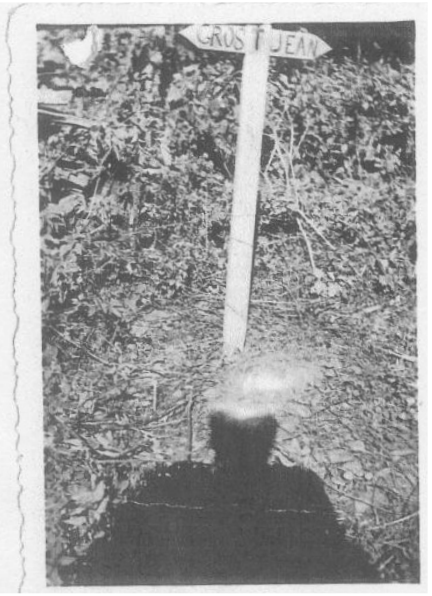

Document 1
La part generosa d'Andorra

Un senyor, Daniel Fité (Hoste) escriu una carta a la mare d'un noi que va morir a Andorra, probablement al Serrat o a Llorts, per comunicar-li que ell mateix s'ha fet càrrec de totes les formalitats administratives ocasionades per la defunció del seu fill, defunció resultant de les ferides ocasionades per la perillosa travessa dels Pirineus, de l'Arièja a Andorra.
Alhora li envia una foto de la tomba del seu fill, amb el seu nom: Grosjean i, sense voler, apareix a la mateixa foto l'ombra del benefactor.

Andorra fue elegida como lugar de paso de las primeras cadenas de evasión.

el testimonio de un carabinero que realizó siete viajes de camión, en los días de la retirada, para entregar el cargamento a los franceses. Los españoles conocieron los campos de concentración que, en muchos casos, fueron un anticipo de los de exterminios.

Andorra fue elegida como lugar de paso de las primeras cadenas de evasión. Grupos catalanistas, y en especial militantes de la CNT, se encargaron de rescatar a los evadidos en los campos de concentración españoles y en particular a los republicanos que corrían grave peligro. Realizaron también un gran trabajo en la reunificación de familias al otro lado de la frontera. Numerosos grupos de mujeres y de niños llegaron a Andorra para encontrarse con los maridos y los padres en el Sur de Francia. Estas primeras cadenas de evasión formarían la base de otras redes que habrían de desempeñar un papel importantísimo en la segunda guerra mundial.

Las potencias aliadas no han reparado todavía la deuda que tienen contraída con los españoles. Aplastaron a los Ejércitos nazis por su poderío militar. Pero un Ejército difícilmente puede vencer si no cuenta con un servicio de información eficaz. El aniquilamiento del Ejército alemán en Francia y, consecuentemente, la potencia de fuego de los franceses de De Gaulle y de los ingleses se habrían visto entorpecidos si no hubieran contado con la contribución de millares de españoles que trabajaron para los servicios de inteligencia. La frontera con Francia fue necesariamente una clave importante de la guerra. Desde el punto de vista humano y desde el punto de vista militar. Millares de fugitivos del terror nazi buscaron las fronteras con España para escapar del exterminio. Desde la Francia ocupada y desde la Francia colaboracionista, las redes de evasión trabajaron frenéticamente para rescatar de una muerte más que cierta a los evadidos.

Con una Resistencia todavía poco fuerte, la guerra se hacía desde el aire. Centenares y millares de pilotos fueron abatidos. Llegó un momento en que los Ejércitos aliados estuvieron a punto de ser colapsados por la falta de tripulación aérea. El objetivo prioritario era recuperarlos y hacerlos llegar de nuevo a sus bases. Necesitaban el apoyo de los españoles.

A partir de la segunda mitad de 1941 comenzó la evasión –primeramente en número reducido y después en grandes cantidades– de voluntarios que querían incorporarse a las filas del general De Gaulle cruzando ilegalmente los Pirineos y esperando mientras que, tras un compás de espera más o menos grande, se les permitiría salir de España. La situación se prolongó durante el año siguiente. Mientras tanto, los aliados habían desembarcado en el Noroeste de Africa, animando más aún a los voluntarios. Los alemanes se enfrentaron con un nuevo problema y trataron de resolverlo. Protestaron ante el Gobierno español y éste replicó que si los alemanes reforzaran la vigilancia, los evadidos no podrían entrar en España. En el verano de 1943 se sabía que habían llegado a España más de 60.000 voluntarios. Los alemanes redobiaron la vigilancia. Las SS fueron reforzadas en el Pirineo por 3.000 miembros de un cuerpo especial de vigilancia de fronteras. El número de voluntarios que cruzó la frontera disminuyó espectacularmente a partir de enero 1944. En las primeras semanas fueron atrapados algunos centenares de personas y la racha continuó durante los meses siguientes.

Por esa fecha, [redacted], más conocido hoy por [redacted] y más todavía entonces como "[redacted]", sufrió un serio revés en la marcha ascendente de sus negocios. En compañía de [redacted], que andando el tiempo llegaría a ser conseller de Andorra, había conseguido fortalecer una cadena de evasión sumamente eficaz. Con buenos negociantes, trabajaban para los dos bandos, para los ingleses y para los alemanes, con lo que se veían obligados a realizar servicios para unos y otros. Los dos amigos transportaban judíos desde Perpignan a Andorra, aunque no todas las expediciones llegaban a su destino. A veces solían disimular la carga humana en camiones de leche. Cuando las medidas de vigilancia de los alemanes se recrudecieron, los dos socios tuvieron el infortunio de ser sorprendidos por una patrulla. No se sabe, aunque se puede imaginar, la suerte que corrieron los fugitivos. Los dos socios merecieron "mejor trato", aunque fueron internados en el campo de Büchenwald, del que saldrían gracias a la victoria del general Patton.

Los tres alemanes que estaban en contacto con los dos socios fueron, al parecer, fusilados. Durante los meses anteriores a la fulminante detención, los socios, que andando el tiempo

Document 2
La cara més fosca d'Andorra

En el segon document apareix un extracte d'un article publicat a la revista "Reporter" del 14 de juny del 1977, en la qual es parla de la cara més fosca d'Andorra.

Tampoc no s'ha acabat d'esbrinar mai la veracitat del reportatge aparegut l'any 1977 en la revista de caràcter sensacionalista *Reporter*, que presenta una sèrie de fotos i declaracions sobre els assassinats comesos durant aquest període a Andorra.

Semblaria que avui en dia seria molt difícil obtenir aquesta revista, els exemplars de la qual es diu que van desaparèixer molt ràpidament de la venda al moment de la seva publicació.

A Andorra, tot i la mancança de documents que potser algun dia sortiran i que, segons en Joaquim Baldrich, el senyor Antoni Forné i Jou hauria tingut, un dels màxims responsables de tota l'activitat clandestina hauria estat Francesc Viadiu.

Malgrat el que s'ha afirmat en diverses ocasions, Andorra no ha estat tan neutral com s'ha volgut fer creure.

Com a petit país, Andorra no tenia més alternativa que callar, abaixar el cap, *fer l'andorrà*. Això no treu que l'activitat durant aquest temps fos intensa.

Els alemanys, amb o sense uniforme, van actuar a Andorra, patrulles de soldats transitaven per Fontargent, vall d'Incles avall, per endinsar-se dins del territori andorrà.

La Gestapo tenia els seus agents o col·laboradors, i el règim franquista, preocupat per les activitats dels exiliats espanyols, molts força actius en els maquis i amb ànsies de tornar a actuar a Espanya, no era inactiu.

Tampoc no hem d'oblidar que Andorra, dins de la seva idiosincràsia, disposava d'una potent eina de comunicació de llarg abast, l'emissora de Ràdio Andorra, que tot i la imatge del país, se suposa que devia ser neutral, es podia manifestar una tendència més aviat profranquista, tot i que de forma paradoxal va servir com a mitjà de comunicació per enviar missatges sota forma de cançons dedicades a les famílies dels evadits o refugiats provinents del costat francès.

Si Andorra va ser oficialment neutral, podem afirmar, però, que tots els agents involucrats en la Segona Guerra Mundial van tenir en el nostre país una activitat força destacada.

A poc a poc, però, i malgrat el temps transcorregut i les ocasions perdudes, l'interès per aquests esdeveniments i període van creixent.

Estic convençut que estudiosos es posaran a treballar sobre aquest tema i la por de destapar una veritat *derangeante* quedarà suplantada per la voluntat de recerca històrica a la qual la Societat Andorrana de Ciències ens convida avui.

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 87-100 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.48

Records d'en Lluís Solà i Noguera, el iaio Lluís

Regina Solà i Amat

Dono les gràcies al iaio per aquests bons moments que ens ha fet passar explicant-nos "batalletes", totes diferents i mai repetides. Tant de bo poguéssim ser tots forts com ell.
Dono les gràcies també al meu cosí de Berga, Estanis (nét del seu germà Joan), per haver tingut la iniciativa d'enregistrar un petit fragment de la seva vida.

La meva mare sempre diu, parlant de la gent gran, que els qui han arribat fins aquí són molt forts i que els altres s'han quedat pel camí. I és ben cert. La gent gran que ha arribat fins al dia d'avui ha estat molt forta. No sé sap ben bé d'on ha tret les forces per sobreviure a reptes com ara guerres, misèries i gana. Però aquí són, explicant les seves vivències, algunes dures d'explicar i crues de sentir i d'altres divertides de rememorar. Aquestes línies rememoren els passos del meu iaio Lluís, nascut a Santa Eulàlia de Lluçà, comarca de Prats de Lluçanès, al Berguedà, el 1916. La seva història és la història de tants d'altres que, fugint de la Guerra Civil espanyola, van decidir buscar refugi a Andorra. Uns amb més bona sort que d'altres.
Amb aquest testimoni m'he adonat que el iaio era el que n'anomenem un *guerriller*. No es va conformar mai amb el que tenia. Havia d'aconseguir més. En aquest aspecte he de reconèixer que fill petit (Josep Lluís) i néta hem sortit iguals!
En aquestes entrevistes, dutes a terme el 6 i el 7 de febrer del 2003, s'han omès parts que parlen directament de gent del país. Per a bé o per a malament. Malgrat que considero que el iaio té una bona memòria històrica i el considero prou sincer a l'hora d'evocar una situació, algunes dades s'haurien de corroborar directament amb els afectats i contrastar-ne els fets.
Cosa que no s'ha fet perquè moltes de les persones no voldrien reconèixer fets o situacions de fa molts anys. Cada persona actua com bé li sembla en un moment determinat.

El iaio Lluís va néixer el 25 de novembre de 1916 en una família amb set fills, quatre noies i tres nois. Ell, com sol dir, era el que feia el número sis. L'any 1926 la família es trasllada a Obiols, Berga. A 6 anys ja guardava les vaques. No va anar a l'escola però feia d'escolà amb el capellà de la Plana, que li ensenyava la doctrina per poder fer la comunió. El mateix capellà feia de mestre als infants de la zona:

Estanis: A escola no hi vau anar mai?

Lluís: Hi vaig anar poc [...] dels 10 als 12 o 13 anys, i només mig dia. [...] Bueno, anàvem al dematí al col·legi [...] el capellà no ens ensenyava casi bé res i nosaltres, pues, vam aprendre a fotre'ns una carta mal feta i jo lo que tenia més ideia era amb els números. [...]

I llegir i escriure també...

Llegir i escriure, però per exemple de geografia i història, i totes aquestes coses, escolta, tot això passava per alt, perquè nosaltres ja li vam dir a aquell capellà: "bueno, nosaltres, com que només venim al dematí, volem números i llegir i escriure, que ens puguem fer entendre."

I el capellà us ho ensenyava en català?

Sí, sí, en català. Però jo, quan escrivia alguna carta amb algun amic o el que fos durant tota aquesta època (guerra civil), jo posava a baix una ratlla i hi deia: allà on faltin punts i comes ja el hi posareu, i si està desenganxat ja ho afegireu. Si mira, coses...

Llavors representa que vós només sabíeu el català?

Jo només sabia el català. [...] el castellà el vaig aprendre al camp de concentració [...] a Huelva. [...] Allà només parlàvem català amb els quatre catalans que érem allà, però collons! si ens haguessin sentit parlar el català, aquella gent, estava prohibit!

A 12 anys entra a treballar a la fàbrica tèxtil de la Plana, on ja treballaven les seves germanes. Després d'haver fet, amb un altre company, una *gamberrada*, com en diu ell i que no ha reconegut el que havia estat, i com que no van voler demanar mai perdó, tal com els demanava l'encarregat, se'n va anar a aprendre de forner a Navàs. De Navàs se'n va anar a Sabadell i d'allí a Barberà del Vallès, on es va quedar fins que va esclatar la Guerra Civil. L'any 1936, el cap de l'estació de Barberà va formar una columna amb 120 joves de la comarca de Sabadell anomenada Acero Rápido i evidentment el iaio s'hi va enrolar. A partir d'aquí comença el seu periple per la vida.

Era com una revolucionària, oi?

Sí, sí, mira, contra el Franco, contra la guerra del Franco. Érem 120 joves de la comarca de Sabadell [...] Allevores ens van destinar cap a Barbastro. A Barbastro ens aquiten i destí al front de Tardiente.

Com hi vau arribar vós a allistar-vos amb aquesta gent, teníeu ganes de...

Perquè com que estàvem lligats amb el sindicat i escolta, érem simpatitzants de la classe obrera, pués escolta, ens vam allistar. Ja em vaig allistar com a voluntari i els altres també. Tots érem voluntaris, tots.

Us van equipar amb armes?

De moment no. [...] Fins que vam ser a Barbastro. Allevores ens van equipar i ens va enviar cap a Tardiente. A Tardiente hi havia els moros. [...] Allà es tractava de defensar la República. De Tardiente va passar a les trinxeres vora de Saragossa. Allí el van ferir a

la mà dreta. Va estar convalescent fins a final de l'any 37. Aleshores va aprofitar i va treure's el permís de conduir a Manresa. Va voler reincorporar-se al front i se'n va anar a fer de xofer al cos de Tren. Després de passar un examen de conducció de camions i aprovar-lo, el van destinar al cos de Sanitat de la Inspecció general de Sanitat. Aleshores les tropes de Franco ja estaven a l'Ebre. La seva missió consistia en recollir els ferits al tren sanitari i portar-los als hospitals de Manresa i Sanahuja. A vegades, quan aquests ferits ja estaven donats "d'alta i cura", els enviaven a Montserrat a fer recuperació.
Va arribar un moment en que un tinent de sanitat els va voler enviar a evacuar a Girona. Després d'un petit sabotatge dels xofers republicans, va decidir que anirien directament a la frontera amb França. Molts dels xofers van fugir directament a França. Aquells els van afusellar. El iaio va entrar a França i va anar a espetegar al camp de concentració de Prats de Molló.

Baixaven homes, dones i canalla també?

De tot! Allà et fotien les pistoles, et fotien l'armament, t'ho fotien tot. Et deixaven pelat, i allà, amb un prat, al camp de concentració.

I què hi havia, tendes de campanya?

Tendes de campanya! Et deixen una manta!

I allà dormíeu a terra?

A terra! Amb una nevada que espanta Cristo. Allà, sobre la neu!

I menjar què?

Menjar? Un tros de carn i un xusco (de pa) *per tot el dia.*

Després de Prats de Molló els van enviar al camp d'Arles-sur-Tech. I d'allà, amb un amic es va escapar però els va enxampar:

Ens van agafar i ens van fotre dintre d'aquell tren...tren de càrrega! No et pensis pas un tren de passatgers, no! [...] vam anar a parar a Hendaya. A Hendaya ens agafen i ens porten a Pasajes, al port de Pasajes. Del port de Pasajes ens embarquem a un barco, no de passatgers, un de càrrega.

Tota la gent que veníeu de França?

Tota. Tota l'expedició d'aquell tren.

Després de quatre dies arriben a Huelva i els envien al camps de concentració de Isla Saltés. Allí van intentar subsistir de la millor manera possible, practicant el *troc*, comprant i venent roba, i s'hi va quedar fins al final de la guerra.

Ve una ordre, que tots els presoners de Catalunya [...] ens havíem de traslladar cap a Catalunya, sense avals, sense res. [...] Ens agafen, ens foten en un barco, sortim del camp de concentració, tots els refugiats. Aquell barco, no sé quants dies, vam estar a lo menos una setmana a dalt del barco. [...] Ens van donar ous durs, aquell dia i cap a Catalunya. Nosaltres, els qui havíem estat a intendència, pués ja ens havíem proveït [...] d'una saca d'aquestes de farina plena de llaunes, de xuscos i lo que fos. [...] Vam fer escala a Cadis, a València i a Barcelona.

I a Barcelona, amb els cèntims que anàveu fent de vendre roba a baix a Huelva, ja portaveu cèntims?

Vaig arribar a casa amb poder 7 o 8 a vora de mil peles.

Llavors, quan vau arribar a Barcelona, ho vau trobar tot trinxat?

Estava tot de qualsevol manera.

Un cop a casa, i com que era de la quinta del 37, li va arribar una ordre per presentar-se a la Guàrdia Civil per fer el servei militar. De tos els qui els pertocava fer el servei, només van convocar als republicans. No s'hi va presentar i va decidir, ajudat per uns amics de la família, entrar a treballar a les mines de Fígols. Un era el capellà i l'altre un tal Francesc Vilardaga, cap de la Falange. En aquella època, qui treballava a les mines quedava exempt de fer el servei militar. De totes maneres, al no presentar-se a la Guàrdia Civil, el van considerar com a desertor. Un familiar els va avisar del què pretenia la Guàrdia Civil si s'hi presentaven. Es veu que per "castigar-los" els enviaven al Marroc a fer el servei militar durant un o dos anys:

Us faran una mala feina. Voleu anar cap a Andorra i us en voleu tornar a França? [...] Jo us buscaré un contrabandista que va a Andorra, un home que li'n deien Xalot, un tal Xalot. [...] A la nit vam sortir, el vam esperar per allà vora la Font Negra o no sé on, pujàvem cap dalt al Pi de les tres branques i travessàvem cap a Gósol i de Gósol veníem a passar aquí al Pont dels Arenys i veníem a sortir a la Rabassa. Aquell home ens va portar fins aquí. [...] Això va ser al mes de desembre del 39, bueno, jo compto el gener del 40. A aquell home li vam dir quan li havíem de donar, ell no volia res. Me'n recordo bé, li vam donar 20 duros cada u. Vam dir, mira, lo menos perquè vagis a sopar i a dormir i a fer el fardo. I ens vam quedar aquí a Andorra.

Bueno, vam arribar aquí Andorra. Hi havia els gendarmes. Vam buscar feina. Ell va anar a treballar de pagès, en una borda que en deien la Borda del Tura. Jo vaig anar a la granja Roca.

Aquí no coneixíeu a ningú?

Vam trobar coneguts.

Coneguts d'abans?

Vam trobar l'alcalde de Berga, vam trobar... que també era de l'ajuntament l'amo de Cal Passa Serres, i vam trobar el Salvans.

D'Avià?

No, el de Berga que tenia la Font de Salvans. [...] Bueno, pués vam trobar coneguts, de Berga, republicans, i ens van aconsellar que no ens moguéssim d'aquí perquè ja havia començat la Guerra Mundial (2a).

Aquí hi havia l'ordre públic d'Andorra. Era quatre policies andorrans i "els gendarmes" francesos. Era la gent d'ordre d'Andorra. Però com que a França hi va haver la capitulació de dretes, que van capitular a les ordres d'Alemanya, que hi va haver l'ocupació alemanya [...] la policia francesa d'Andorra estava a les ordres de la Gestapo de França i els refugiats aquí a Andorra [...] fins a l'any 45 no vam estar segurs del tot.

Quan vau arribar aquí a la granja Roca, què vau fer? Vau anar allà i vau dir "jo sóc tal persona"?

no, no, vaig dir si necessitaven algú.

Per fer de mosso?

Per fer de mosso. Aquesta gent eren agricultors, feien tabaco, tenien poder 10 o 12

vaques de llet, poder n'hi havia una vintena, 7 o 8 eugues, uns pagesos que eren pagesos de la casa Rebés.
Havíem d'estar camuflats. Els que tenien, per exemple, calés, estaven camuflats, a l'hotel Espel d'Escaldes, [...] a l'hotel Sant Julià, l'hotel Pol, [...] Els que no teníem calés, encara que treballéssim, havíem d'estar...guardats. no podíem sortir a les nits. Jo, a la granja Roca, amb el masover del Rebés, vaig estar-hi potser, 6 o 7 mesos. Érem quatre mossos. Un germà d'aquest que ens va portar aquí dalt, un tal Xaloc, que va desaparèixer i mai més em vaig sapiguer res més, un andalús i un de Gósol.
[...] Al dematí, abans d'esmorzar, entre tots llimpiàvem la quadra i munyíem totes les vaques de llet. Després anàvem als prats amb la dalla a fer les vores. [...] Després, venia el pare i amb la màquina i un parell de bous tallava tot el que podia [...]
I després de fer tota aquesta feina esmorzaven.
[...] una casa com aquella, no crec que n'hi hagués una altra en tot Andorra, que tractés tan bé als obrers com aquella gent. Et portaven allà un pa de tres quilos, una cafetera de cafè, una altra de llet, i menja i beu que vols. Allevores anàvem a treballar a les 9 del matí amb un esmorzar que, escolta, com aquell que diu, no t'acabaves el que et portaven, carn, embotit, tocino, pernil, lo que fos.
Misèria no n'hi havia
[...] et tractaven bé aquella gent, tu. No n'he pogut dir mai mal d'aquella gent!
Al cap d'un temps, va plegar de la granja Roca, degut a divergències amb un company seu de feina que l'havia denunciat per no haver fet res durant tot un dia després d'una nit de gresca. Aleshores es va trobar amb uns amics que li van proposar de baixar a treballar a Sant Julià:
[...] Vaig plegar de la granja Roca i me'n vaig anar a Sant Julià. A Sant Julià vaig treballar a la fàbrica de tabaco d'un tal Canturri. Tenien carnisseria i una fabriqueta de trabaco. Allà, per mediació d'un que estava refugiat aquí i era d'Avià, no recordo com li'n deien, era de l'ajuntament d'Avià [...] vaig anar a treballar a la fàbrica del Canturri. [...] aquest amic pagava dispesa a una casa que hi havia tres mosses i un xicot, i ell es va casar amb la pubilla d'aquella casa. [...] Em van ensenyar una casa al costat de la que vivia ell [...] i allà vaig conèixer jo la meva dona. [...] Era una família treballadora, humilde, però el sogre, durant la guerra espanyola, va fer molt el contrabando, i de baixada baixaven tabaco i de pujada, pujaven gent de dretes, que estaven camuflats, i els pujaven cap a Andorra. I d'Andorra marxaven cap a França i se n'anaven a la zona de Franco. Va fer cèntims, bastants.
[...] allà ens vam conèixer, i sortíem a ballar i teníem una bona amistat. [...] Ella feia de sastressa amb un sastre.
[...] Un dia, anant a ballar, passa un policia, que ja és mort...
Policia d'Andorra?
Policia andorrà. Em toca per l'espatlla i em diu: acabat aquest ball i cap a casa. No et vull veure més per aquí. Al cafè aquell, o sigui a la sala aquella, hi havia un altillo a dalt...
No us recordeu de com es deia aquella sala de ball?
No recordo com se deia. L'amo era un tal Marfany, i el que portava el bar, o sigui el

cafè i la sala de ball, un tal Dionisio. Refugiat espanyol, eren tres germans que tots havien sigut de l'exèrcit republicà, però com que tenien una germana aquí casada amb un policia andorrà, no els va passar mai res i els deixaven tranquils.

I podien sortir allà on volguessin?

Sí. [...] Bueno pués, això que et deia. Jo tenia l'abric posat a dalt amb un altillo i li dic al policia: deixeu-me anar a buscar l'abric perquè no puc pas deixar-lo. I va dir: bueno, bueno. Hi havia una escala de fusta que pujava. Jo, arribo a dalt i li dic al Dionís, que feia de camarer i en tenia un altre que l'ajudava: va, fem un Vermut. I en ves de marxar ens posem amb ells a fer un Vermut allà. I el policia al cap davall de l'escala. A última hora [...] puja i em diu: es que els fas grossos! Dic: els que els pengen, els donen temps per menjar i beure! Agafo l'abric, la dona, bueno, la nòvia, i cap a casa.

[...] un dia [...] portàvem tabaco, quan l'havien passat per la màquina [...] el portàvem a la casa de l'amo de la fàbrica [...] al mig de Sant Julià i a dalt hi havia unes golfes i esteníem la picadura allà. En acabat la frisàvem i l'empaquetàvem. Pués em troba (el mateix policia) *que passava per la plaça amb una saca de tabaco i em diu: no et vull veure més! Bueno, jo no sé si era perquè jo era refugiat republicà o per lo que fos, que em tenia mania. L'altre policia, aquest que estava casat amb aquesta mossa dels tres germans, no ens havia dit mai res, mai. [...] Jo li vaig dir: bueno. I diu: es que tinc ordres de presentar-te, d'agafar-te i portar-te cap a Andorra amb el jefe. Vaig dir: bueno, deixeu-me anar a buscar l'americana i ja vindré. I em va dir: no, no, que t'acompanyo. Jo vaig deixar estar la saca de tabaco allà, em va esperar i marxem cap a casa. Anem a casa [...] de la nòvia, pujo a dalt i li dic a la seva mare: miri, a baix a la porta hi ha un policia que m'espera. Així és que quan se'n cansi, digueu-li que em vingui a buscar aquí a dalt als Plans. Els Plans era una casa de pagès que és allà la primera casa quan vam arribar a Andorra. Que em vingui a buscar a allà dalt que l'espero. Jo vaig saltar per la part del darrera de la casa, hi havia una mica de terrassa que potser tenia un metro i mig o dos màxim, i vaig saltar. Vaig agafar l'americana i si tenia algun cèntim i vaig fotre el camp cap amunt. Aquell policia va cridar i...*

Us va veure marxar?

No, [...] ell era a baix al carrer [...] pués li va dir (la sogra): aquell xicot ja ha marxat, l'he vist que marxava pel terrat i no sé on ha anat.

No us va venir a buscar enlloc?

No. Allevores, jo, com que no podia treballar, tenia alguns amics que feien el contrabando. En coneixia de Berga [...] de Guardiola [...] Pués allevores em vaig dedicar al contrabando. Perquè com que no tenia calés pues havies de guanyar-ne.

Havíeu de fer alguna cosa o altra

El primer viatge el vaig fer per mosso. Amb un xicot que ja és mort, que es va casar amb una andorrana, que era de cap Tarrés de la Coma de Sant Llorenç. Ja li deien el Tarrés. Vaig fer un viatge per a ell. Cobrant d'aquí la Coma de Sant Llorenç, tres-centes peles. Collons! 300 peles! Jo guanyava 15 peles cada dia! I en pagava 10 o 12 de dispesa! Allevores aquells altres companys i amics i això em van dir: vols baixar cap a Berga? I potser vaig fer un altre viatge de mosso, també. A Berga 500 peles.

Us donaven 500 peles per baixar tabac fins a Berga?
Sí
I quant en baixàveu més o menys?
El fardo era de 35 quilos.
Llavors a Berga, quan arribàveu allà on anàveu?
Nosaltres descarregàvem a dalt a la Font Negra, una casa de pagès, no recordo com se deia, una casa de pagès. Bueno, descarregàvem allà. Allevores ja tornàvem a marxar. Ells ja l'entraven a Berga de la manera que fos. O cap a Manresa...
O sigui allò era com un magatzem diguem, arribàveu allà i el deixàveu allà. Llavores qui us pagava? El que us havia contractat?
Ens pagava allà, perquè...
I els cèntims quan us els donava? Quan tornàveu o quan fèieu el viatge?
La meitat quan marxàvem i la meitat quan arribàvem.
Llavors d'allà què portaveu cap aquí?
D'allà cap aquí dalt havíem pujat llana perquè l'exportaven cap a França i de França devia anar cap a Alemanya i jo què sé... I després d'aquests dos viatges, el viatge que pujàvem la llana, pués, ja vaig tenir algun cèntim. Allevores ja vaig baixar un fardo pel meu compte.
[...] Allevores jo vaig començar de treballar pel meu compte. Baixava un fardo de tabaco de 32 o 35 kg...
El tabac que era sempre pastilla de tabac mòlt, ja?
Sí, sí, tot era picadura. En acabat va venir Regios, uns cigarrets que en deien Carmela, allevores ja barrejàvem, ja baixàvem picadura, Carmela i lo que fos. I el veníem a Avià, amb el Mañana. [...]
Llavors, quan baixàveu ja pel vostre compte els fardos guanyàveu més cèntims que no pas...
Oh! Llavors guanyava més cèntims.
Llavors per exemple un viatge a Berga...
Per un viatge allà baix et quedaven entre 800 i 1000 peles.
El doble que guanyàveu abans?
Sí. I si no el venia allà amb el Mañana el venia allà...a la colònia Rosal hi havia un magatzem, bueno una casa que li'n deien Ca l'Estopet. També se n'havia baixat a Manresa que encara ens van quedar a deure tres fardos. [...]
I hi vau baixar expressament per cobrar?
Hi vam baixar expressament per cobrar.
A peu també?
No! Portàvem passes falsos. D'aquells passes que feia la Guàrdia Civil, falsos.
I qui us els proporcionava aquests "passes"?
No, no, jo tenia un passe que, mira, era el passi de la meva germana Leonor que, en comptes de posar Leonor hi posava Luis. Ara no sé si existeix però existia un líquid que podia esborrar una cosa que casibé no es...s'hi havien de fixar molt per conèixer que estava rectificat. Allevores, baixàvem amb el tren fins a Manresa, i a Manresa

agafàvem el cotxe de línia, l'Alzina, i pujàvem fins aquí vora la Seu, o sigui que ens estalviàvem el deixò...quan ja no pujàvem llana. [...]

Això que era l'any 40, més o menys?

Sí, sí, això era ja el 41 o 42 perquè durant... del 40 fins al 45 aquí a Andorra, com que els alemanys havien ocupat a França, pues aquí diguéssim, la policia, l'ordre civil, era de la policia andorrana, que eren 4, com aquell que diu, no sé si eren 5 o 6 o 7 eren gendarmes francesos. Però com que estaven a les ordres dels alemanys, aquí no estaves tranquil perquè durant aquesta època...

És clar perquè els alemanys a més a més eren aliats de Franco també...

I tant que eren aliats del Franco! [...] Una vegada, después d'estar perseguit, bueno, jo i d'altres, però jo parlo de mi. Van venir 3 policies o 4 a casa. Perquè jo quan pujava aquí no sortia.

Seguíeu estant aquí a casa de la ....

Jo m'estava 8 dies a Andorra i 15 dies a Espanya, entre Obiols i pel camí i aquí a Andorra. Van venir tres policies, bueno, tres van pujar a casa, els altres es devien quedar a baix a la porta. Van fotre un registre a casa que devien mirar...bueno, si jo hi era. I jo no hi era. I anaven a veure si trobaven alguna pistola. Ja en tenia de pistola ja...No la tenia sota el matalàs!

La portaveu sempre a sobre?

Van registrar hasta a sota el matalàs! Es veu. Això m'ho va dir la sogra. Bueno pués nosaltres ens vam haver de dedicar al contrabando durant aquests anys fins que es va haver acabat la Guerra Mundial...

Perquè llavors, durant el contraban, mentre fèieu aquests viatges, què fèieu, arribar aquí, tornar a carregar i avall un altre cop, no descansàveu mai, no?

No, a lo millor paràvem 3 o 4 dies, camuflats, tornàvem a fer el fardo i tornàvem a marxar.

Perquè llavors no hi havia control de policia , de guàrdies civils per a la muntanya, no hi havia res d'això?

L'un tocava l'altre! De Guàrdia Civil n'hi havia pertot arreu!

El que passa que ja sabíeu per on passava no?

Pertot arreu. Durant aquella època, en van matar aquí dalt a la frontera, en van ferir més d'un, però en van matar lo menos 3 o 4 durant aquells 4 o 5 anys.

De contrabandistes?

Contrabandistes perquè com que va ser també l'època, quan va haver acabat la Guerra Mundial, també va ser l'època que nosaltres encara ens dedicàvem al contrabando, perquè aquí no hi havia feina [...] En fin, nosaltres baixàvem tabaco. Després del 45 tabaco i d'altre gènere. Jo havia baixat muntants d'ulleres que els havia portat a Manresa [...] a una òptica. Uns muntants que se'n deien Amor. De pujada ens dedicàvem a pujar gent, que marxava del règim de Franco, perquè tenien els familiars a França. I nosaltres els pujàvem fins a Andorra o fins a França. I allevores, ells s'ajuntaven amb les seves famílies que tenien a França. Això va ser durant...del 45 fins al 50 [...]

Perquè llavors, aquesta gent que pujava amb vosaltres se n'anava a trobar les seves famílies a França?

Espera... Aquí m'he descuidat una cosa.... Durant la Guerra Mundial, del 40 al 45 a

més de dedicar-nos al contraban de tabac, ens dedicàvem a fer de guies de la gent de la resistència que recuperaven de les brigades internacionals franceses, de França. Jo havia baixat polonesos, que els entregava...d'aquí els portàvem fins a Josa. A Josa els entregàvem a uns xicots i els acompanyaven al consolat de Barcelona. A Barcelona, aquests estrangers els portaven, em sembla que era, Miranda de Ebro, a un camp de concentració. Allevores, el Consolat els treia i els tornava a portar quan tenia expedicions cap al seu país. Perquè hi havia la resistència a tot arreu. A França hi havia la resistència, aquí a Espanya hi havia els maquis, perquè estàvem convençuts, tots que, una vegada acabada la guerra mundial, s'acabaria el règim de Franco. Però el règim de Franco, per les seves combinacions econòmiques dels americans, van apoyar el règim de Franco i el règim de Franco no es va acabar fins que va morir el "Sisquet". Pues nosaltres fèiem això, ens havíem dedicat a baixar gent i a pujar-ne.

Llavors, aquesta gent que els baixàveu i pujàveu, també us pagaven?

Sí, sí, teníem...ens donaven 1000 pessetes per cada un [...], tant els que pujaven com els qui baixaven. [...]

I com a molt quants ens portàveu?

Home, a vegades hi havia expedicions de 7 o 8, a vegades...perquè no era jo sol, érem 4 o 5 que fèiem el trajecte. Hi havia d'altres colles que els baixaven fins a Solsona. Nosaltres anàvem a Josa.

Perquè llavors, quan marxàveu així per la muntanya què fèieu, anàveu tots en grup o n'hi havia un que anava davant per mirar?

Sempre n'hi havia algun que anava a explorar una mica el camí.

A veure què hi havia...

Sí, perquè no podies passar pels ponts, havies de passar pels vados, saps quan el riu baixa amb l'aigua plana? Doncs havies de passar per allà encara que l'aigua t'arribés aquí dalt els collons! Et treies els pantalons, te'ls foties a l'esquena i au, passaves. I amb espardenyes. Perquè a l'hivern, quan havies passat el riu et quedava la sorra enganxada a la sola de les espardenyes. Allevores te les canviaves i au, avall.

Amb quin calçat anàveu per anar per aquí a la muntanya?

Portàvem espardenyes i sabates. Si era l'hivern i si hi havia neu, sabates i si no espardenyes.

Espardenyes de vetes?

No, no. Unes espardenyes franceses que eren de sola de goma i la tela era com un impermeable. Unes espardenyes que no n'he vist mai més. Duraven un any!

S'hi caminava bé?

Oi tant! Pués una de les vegades, això m'ho havia descuidat, portava jo una persona sola, un aviador americà, que només parlava anglès, no parlava res d'espanyol, però jo li vaig fer entendre....baixant amb d'altres colles. I aquell dia em vaig decidir a anar-lo a portar al consolat de Barcelona. I el vaig baixar...

Aquell no el vau deixar a Josa, vau fer tot el trajecte?

Amb aquest feia tot el trajecte. Vaig baixar amb el tren a la cabina del guarda-frenos. [...] abans d'arribar a Manresa, [...] a l'estació, allevores baixàvem i d'allà a l'estació de

Manresa vam anar cap a baix a l'estació del nord. El vaig fer quedar als lavabos, li vaig donar [...] la meva gavardina i vaig anar a treure els bitllets fins a Barcelona. Es veu que algun xivato em va veure i em va denunciar.

El primer tren de Manresa cap a Barcelona sortia per allà quarts de 7 del matí [...] Aquell home el vaig fer ficar al primer vagó. Jo me'n vaig anar a l'últim. Jo li vaig fer entendre si la Guàrdia Civil, jo li feia entendre amb signes, m'agafa, això pel viatge, a mi em tallen el coll, a tu no faran res, però a mi em tallen el coll. Jo estava a l'últim vagó i el tren no sortia a l'hora que havia de sortir. Poder va estar un quart d'hora o més.

Portàveu algun rellotge d'aquests penjats o com sabíeu l'hora?

No, portava un rellotge.

De polsera?

Sí. Jo vaig sortir a la punta del vagó...

Ja us veu malpensar...

Tanta estona... La Guàrdia Civil va agafar aquell home i el portaven al mig.

Que anaven dos guàrdies civils?

Dos guàrdies civils. Jo ja vaig començar de fer el cigarro per encendre'l. Ja estava algo nerviós i la Guàrdia Civil passava i anaven vigilant, aquests seients...

Anava passant la Guàrdia Civil pels vagons

Anava passant la Guàrdia Civil pel mig i anava vigilant tots els asientos. Jo estava a l'últim asiento del darrere. Arriben allà i li diuen: usted conoce este señor? Ell no va dir mai res, no deia ni sí, ni no. Jo ja li havia fet entendre tu mutis i em demanen la documentació a mi. Jo els ensenyo la documentació, miren: cómo se llama su padre? Fulano de tal. Su madre? Fulano de tal. Usted? Fulano de tal. Tot "confrontava". Tot estava correcte. Ni es van fixar amb aquest passe. Poder eren més rucs que jo encara...

I no us van dir res...

No, no. Em van tornar els papers, i un guàrdia civil li diu a l'altre: no pases cuidado que antes de llegar a Barcelona ya hablará.

Això l'aviador aquell?

Sí. [...]. La gent vigilava. Treien el cap pel costat del seient i vigilava. Ells van marxar, tornen a agafar al camí cap a vall, cap a altres vagons. El tren comença d'arrencar i fins que ha passat el disc no agafa velocitat. Jo m'aixeco, em foto a l'estribo i antes de ser al disco ja vaig ser a baix. Ja vaig saltar. El tren va marxar. No em van pas veure perquè si m'haguessin vist, m'haguessin fotut un raig de tirs!

Allevores vaig anar a Manresa [...] cap a Berga i cap a Obiols. I passava la nit allà. El dia a vegades a vegades passava la Guàrdia Civil [...] i com que de misèria n'hi havia prou, la Guàrdia civil, el meu pare els donava algun bull o una mica de... a vegades alguna mica de tocino, els hi donava per exemple farina de blat de moro... en fi, sempre treien algo. Passaven cada 15 dies o cada mes. Alguna vegada jo m'havia trobat que ells hi eren. Allà, bueno allà menjaven també, treien el porró i menjaven. Jo estava a dintre de l'habitació, dormint. I mai...

Bueno, la nit tornava a agafar el camí i fins que havia passat la mina. Quan havia

passat la mina de Coll de Jou, ja era de dia i ja tirava cap a dalt. [...] després de Pi de les tres branques, [...] de l'altre costat a Camp Llom pujava cap allà, i allà travessava la carena i anava a passar a baix a Llinars i llavors passava cap dalt amb una casa [...] de pagès gran...

Totes aquestes cases de pagès que us anàveu trobant pel camí, ja eren llocs de parada obligats?

No, això eren cases de confiança. Cases que o bé eren d'esquerres o tenien fills que feien el contrabando i ens camuflaven. Allà menjàvem si compràvem pa pel camí o el que fos. La Casa Gran li'n deien. A sobre Llinars cap dalt.

D'allà ja anàvem a Sorribes i de Sorribes cap a Gósol, passàvem per baix, de Gósol cap a Josa. De Josa travessàvem el Cadí i allevores, si no passàvem pel pont dels Arenys, agafar la muntanya i sortir a Escaldes, a Andorra, passàvem per baix, com veníem per baix, passàvem cap a la Coma de Sant Llorenç però per fora de la coma de Sant Llorenç. [...] *Si venia la Guàrdia civil, nosaltres ja estàvem camuflats al paller o allà on fos.*

La Guàrdia civil sempre venia de nit?

No, no, de dia. Allevores començaven a fer...a treure fusta d'aquests boscos, d'aquí del camí, pues van començar a fer carreteres, i a pujar els camions. Allevores ells pujaven amb els camions. Abans d'això, no hi havia dingú perquè havien de pujar a peu de la Seu o de Martinet, i no hi havia tan perill. Però quan hi va començar d'haver carreteres, llavors, ja hi havia més perill i havies de treballar més a la nit.

Després de tot això, jo, m'havia casat l'any 42, perquè m'havien dit... bueno, em van aconsellar que si em casava, no me molestarien, però fins que es va haver acabat la Guerra Mundial, vam estar perseguits per la policia andorrana i pels gendarmes. Quan es va haver acabat la guerra mundial allevores no. [...] quan es va haver acabat la guerra, els gendarmes que hi havia, pués com que hi havia l'asunto dels maquis a Espanya, pués ens havien dit: si la Guàrdia Civil (perquè la Guàrdia Civil va pujar aquí a Andorra [...], tenien el quarter general al cafè aquest que en diuen a cal Marfany, bueno el quarter general el tenien al casino d'Escaldes, a l'hotel Valira, però a Sant Julià hi havia alguna companyia. La Guàrdia Civil ens perseguia junt amb algun policia o algun xivato. I els gendarmes ens van dir si us persegueixen veniu que a la vegueria francesa sempre teniu un refugi.

L'any 1952, amb els diners estalviats del contraban, i aprofitant que tenia el carnet de primera especial, que se'n deia llavors, amb un altre company van comprar un camió de la casa Renault. El van anar a buscar a Marsella, França i els va costar prop de les 70.000 pessetes (uns 420 euros). Volien aprofitar que es començaven a enquitranar algunes carreteres generals. De feina no n'hi faltava. Per sortir del país s'havia de demanar un paper especial a la Vegueria francesa per a les hores o dies que es necessitava.

Primer van estar treballant per la Vall. Però van demanar un augment en el preu que els pagaven al metro de grava. Un personatge de Sant Julià va fer una contraoferta dient que aquell preu ja li estava bé i va deixar els treballadors fora de joc.

Abans però, de comprar el camió, el capellà de Sant Julià, Mn. Jaume li va proposar

d'anar a uns exercicis espirituals. Ell s'hi va negar rotundament al·legant que havia de mantenir una família i no es podia donar *el lujo d'anar-me'n 3 setmanes o bé un mes, amb un hotel a resar parenostres i anar ben fart, i els altres que s'espavilin*. Aleshores és quan es fa palès el poder de l'església ens el afers de la política andorrana. Aquell capellà, per fer-li pagar el refús va aconseguir que no li donessin feina al Comú de Sant Julià a la construcció de la carretera del poble fins a Juberri. Es van haver de vendre el camió. Va comprar un cotxe i va començar a fer de taxista. Després es va vendre el cotxe i va anar a treballar, també de taxista, per una senyora vídua que tenia el primer Mercedes 180 d'Andorra. Aquesta senyora tenia un company que aprofitava els viatges del taxi per passar contraban per la frontera.

[...] a mi la Guàrdia Civil a la Seu em coneixien i a baix a la Palanca de Noves igual. Els controls et coneixen de seguida als taxistes.

Quan vaig fer el taxi per al nostre compte amb aquell altre company, a la duana encara em coneixien més. Perquè hi havia un guàrdia civil que estava molt "necessitat" i quan jo arribava a la duana, ja vigilava. I si ell era, em feia anar cap a la seva banda. Perquè tots paraven la mà i nosaltres, pués nosaltres baixavem un parell de botelles de whisky, un parell de quilos de tabaco, Rossly, en fin, baixàvem quatre coses. Baixàvem els faros, els clàxons i a Barcelona ho veníem tot. [...]

I això a cada viatge quan suposava més o menys? Molt més que baixant a peu, no?

Home... sempre si baixaves per exemple 2 o 3 persones o 4 o encara que anessis ple que en baixessis 5, els cobràvem 100 peles d'aquí a Barcelona. I sempre et quedaven lo menos un parell o tres de mil peles. Però això va durar poc. A la duana, a la Seu, jo ho tenia molt bé. Sempre deixava estar 5 duros al cenicero i el guàrdia ja ho sabia o sinó a la guantera dins d'una capsa de mistos, i el guàrdia agafava aquella capsa de mistos i ja sabia que allà hi havia 5 duros.

Llavors ja no miraven res?

No miraven. Encabat, de 5 duros ja va passar a 10.

Llavors, quan pujàveu de Barcelona amb el cotxe, què pujàveu?

Gent però legalment

No eren refugiats?

No. Gent que venia a comprar aquí i encabat els tornàvem a baixar. Compraven Duralex, compraven culleres, compraven el que fos, roba, lo que necessitaven.

A banda de passatgers i objectes de contraban, i per motius polítics, com ferm defensor de la República i en contra del règim franquista, es va dedicar a baixar propaganda electoral. Un dia, l'any 57, a Barcelona, quan estava a punt de pujar cap a Andorra, uns policies el detenen i el porten a comissaria a declarar.

Aquella època, a Espanya, ja hi havia un moviment contra el Franco de l'Opus dei. Jo considero que el que va fer la denuncia els va dir: si no porta propaganda contra el règim, està implicat en un assumpte de contraban. [...] quan va haver passat el registre, hi havia els grisos estirats en unes lliteres d'aquelles que vaig pensar: et fotran un mà d'hòsties que et desgraciaran aquesta gent...no em van trobar res. És veritat, jo portava propaganda, però saps on la portava? La portava escrita als fulls de paper de

fumar, d'aquells llibrets vermells que se'n deien Jan, [...] que me l'escrivia un mestre andorrà que havia estat de secretari a la generalitat de Catalunya quan la república, que era mestre, un tal Ventura Armengol, molt amics. Jo la fotia entremig. Haguessin hagut de treure tots els fulls o bé estripar el llibret per trobar-la i no van trobar res. Ja anaven ben informats ja.

Allà mateix li van prendre declaració, el van fitxar i al cap de tres dies el van tancar a la presó Modelo de Barcelona.

I allà no teniu por de que us pelessin ni...

No, no, jo només tenia por que quan me fessin declarar no em fotessin algun jec d'hòsties. Perquè escolta, a la nit, quan senties, la ràdio a tota merda, es que ja combregaven a algú.

I allà eren tots delinqüents o només hi havia presos polítics?

Allà hi havia de tot. Delinqüència, n'hi havia que robaven carteres i n'hi havia que saltaven els bancs.

I assassins i de tot?

Hi havia polítics, de tot.

Al cap de tres mesos d'estar a la presó el van incorporar a la cuina de la presó. Aprofitant la seva experiència com a aprenent de cuiner, va ser una oportunitat única per gaudir d'una mica més de llibertat dins la presó:

[...] els que treballàvem al forn, els qui treballaven de cuiners, els qui treballaven a les oficines de la presó, estàvem en una planta que només hi havia els apartaments per dormir, amb lliteres [...] però tot obert, no hi havia portes, una sala molt gran. O sigui que ja tenien més llibertat.

Des d'Andorra, van agafar un advocat *molt bo* que deia: *jo, soc com els sastres, si el trage em surt bé me'l faig pagar si no, doneu-me el que vulgueu.*

Jo, si hagués sabut que m'hi havia d'estar molt temps perquè, em fotien 4 anys de presó, allevores, m'hagués escapat de la presó [...] Per això allà hi posaven tant a la cuina com al forn, gent que tingués...no n'hi havia cap que tingués dos anys de presó, ni un any, màxim, que tinguessin 6 o 7 mesos, que estiguessin pendents de judici o alguna cosa d'aquestes.

Al cap d'onze mesos, i després d'haver patit una estafa per part de dos persones conegudes del seu pare, va sortir de la presó:

[...] Vénen un dia al vespre, em criden: coja usted toda la ropa o lo que tenga i a fuera. No em van donar cap paper.

Ni cap explicació ni res

Res. Em foten a fora així mateix. [...] El meu sogre i els meus dos cunyats ja m'esperaven. [...] Vaig pagar, 50.000 peles de fiança, vaig sortir en llibertat provisional, i 50.000 de l'advocat. Jo, amb aquells calés hagués comprat la meitat d'Andorra! La fiança la vaig pagar de seguida, l'advocat tot no. El meu sogre va treure calés, però hi havia uns senyors que me'n devien de gènere que baixàvem [...],i al sapiguer que em devien aquells calés, llavors ell va treure calés per endavant, que sinó no n'hagués tret cap.

Pujant cap a Andorra i abans d'arribar a la frontera, va baixar del cotxe i va entrar al país a peu perquè estava en llibertat provisional i per tant no es podia moure d'Espanya. Poc després van canviar de pis i se'n van anar a viure de lloguer a Cal Patau de Sant Julià pagant 500 pessetes (3 euros) de lloguer.

Durant la seva estada a la presó, el fill petit va caure molt malalt:

Els seus pares no la van ajudar mai per res, mai. Ni li van anar un dia a fer-li companyia a la nit, mai. [...] Els seus pares li deien: mira, si vas justa de cèntims treu el dot. Andorra abans, hi havia una llei que quan es casava un hereu o una pubilla d'una casa, si no feien papers que el primer fill seria l'hereu o la pubilla, en podien fer a qualsevol. I ells, com que quan es van casar no van fer papers d'aquests, per això van fer de les tres germanes, la més petita la pubilla. Vet aquí. [...] La dona no va treure mai el dot, mai. Li havien designat 10.000 peles de dot. Al cap d'uns anys, li van designar 20.000, pues ella no va treure mai ni un duro.

L'any 59, i descartant la possibilitat de tornar a fer contraban a nivell "professional", va tornar a treballar portant un camió fins que el mateix propietari de l'empresa li va proposar de treballar als clipols, *als platillos*. Allí s'hi va estar 14 anys. Després dels clipols se'n torna a treballar com a transportista de grava durant 3 anys, fins que arriba l'època de l'EICASA:

Que feien cases, construïen?

Sí, sí, la companyia més gran...potser treballaven 300 persones. Hi havia...érem de mensuals, 36. [...] Encara me'n recordo, sense comptar les oficines, només encarregats, els dos mecànics i 3 xofers: 36 persones. Fixa't la colla d'encarregats que hi havia. Hi havia un colla d'homes, [...] entre paletes, fusters, ferrallistes i de tot. I allà també vaig treballar cap a 12 anys.

Quan era petita, a finals de l'època franquista, encara recordo el iaio amagant ampolles de whiski a la tapisseria del cotxe! Va acabar la seva vida professional entrant a treballar pel comú d'Andorra la Vella, primer conduint els camions de les escombraries i després com a vigilant d'un aparcament cèntric.

PAPERS DE RECERCA HISTÒRICA, 4: 97-101 (2004)
Societat Andorrana de Ciències, Andorra
DOI: 10.2436/20.0110.03.49

Andorra Romànica, Centre d'Interpretació

Marta Planas i de la Maza

El centre d'interpretació *Andorra Romànica*, ubicat a l'era i l'ereta Torres del poble de Pal (la Massana) ret un homenatge a l'estil artístic del romànic d'Andorra. Un romànic d'àmbit rural senzill i rústec, funcional i absent de grandiositat, però que representa les inquietuds de la societat andorrana dels segles XI i XII, i que respon als programes simbòlics i funcionals, aplicats i combinats per encàrrec del bisbe com a senyor feudal, i adreçats a comunitats rurals molt reduïdes. Amb tot, però, aquest estil fusiona els criteris d'universalitat del món romànic adaptant-los a les seves necessitats.
El centre d'interpretació *Andorra Romànica* s'erigeix com una eina de difusió i d'apropament del patrimoni cultural d'Andorra als ciutadans i turistes, que resumeix el món romànic amb el seu discurs, tractant totes i cadascuna de les manifestacions artístiques, des de les parts d'una església fins a la plasmació de les pintures i el seu procés d'elaboració, sense oblidar altres mostres d'art. Un audiovisual i una exposició permeten aprendre les principals característiques d'aquest estil artístic i de la societat que el va pensar i crear.
Aquest centre vol ser un aglutinant de les visites culturals entorn del romànic a Andorra, proposant diversos itineraris per tots els recursos existents i obres de riquesa cultural dispersos per donar a conèixer i interpretar el llegat històric de l'art romànic a Andorra. Els testimonis conservats a Andorra del període romànic són molts i força diversos tant pel que fa a béns immobles com a objectes de mobiliari litúrgic, i permeten estudiar tot el període des que es concep com a estil fins que dóna pas a l'estil gòtic.

Els objectius

- Donar a conèixer i interpretar la història del període romànic que forma part intrínseca de la història d'Andorra lligada a la dels Pirineus i a la d'Europa.
- Donar a conèixer el procés de transformació de l'art romànic fins al segle XII i les realitats que el van fer possible, a partir del context històric, la tècnica, les influències, l'evolució de l'estil, etc.
- Donar a conèixer el procés de transformació socioeconòmica del període medieval.
- Reactivar l'interès pel món del romànic i motivar els visitants a visitar in situ les esglésies romàniques d'Andorra.
- Sensibilitzar i educar la població sobre la fragilitat del patrimoni cultural i sobre els deures de conservació, que requereixen un esforç de totes les parts per tal que perdurin per a les generacions futures.

- Programar tallers pedagògics adreçats al públic escolar.
- Contribuir al desenvolupament del turisme cultural a Andorra i ser un punt d'orientació, de coordinació i de sortida d'itineraris culturals sobre el romànic d'àmbit local i relacionar-los amb itineraris similars de les contrades veïnes.
- Fomentar el coneixement del poble de Pal.

Els espais

Els espais del centre d'interpretació Andorra Romànica es divideixen en tres grans blocs:

– Bloc 1: zona d'atenció al públic: entrada i sortida, recepció i botiga.

– Bloc 2: espai expositiu: espai audiovisual i zona d'exposició.

Audiovisual

L'eix vertebrador del centre d'interpretació Andorra Romànica és explicar i donar a conèixer el període medieval i l'estil romànic andorrà i contextualitzar-lo dins l'art romànic en general, europeu i universal. Amb l'audiovisual Les claus del romànic s'ofereix un viatge fins a l'Europa medieval a través de l'art de les valls d'Andorra, una invitació "a creuar les portes que us permetran tornar a època medieval, a creuar els llindars de pedra que us permetran visitar-la i sentir-vos com un habitant de l'Andorra medieval."

El romànic és un estil que és dóna a partir d'unes directrius ideològiques, polítiques i religioses. A l'audiovisual s'explica l'essència del període medieval i de l'estil romànic.

Zona d'exposició

Dins l'escenari d'una església tots els objectes i totes les arts ajudaven a la creació d'una atmosfera apropiada. No sempre es disposava d'una gran quantitat de peces; en la majoria de casos només se n'utilitzaven algunes i tampoc s'han conservat totes. Aquest espai funciona com a zona d'exposició de peces de diferent natura, originals i reproduccions. Les peces reforcen el discurs que s'ha donat prèviament a l'audiovisual. Els textos complementaris se serveixen en un full de sala.

Els objectes exposats

Es tracta d'objectes representatius de l'arquitectura (maquetes de Santa Eulàlia d'Encamp i de Sant Serni de Nagol); de la pintura mural (procés d'elaboració d'una pintura mural del segle VIII, un fragment de pintura mural de Santa Coloma, del segle VIII i XII, una eina de paleta de Santa Coloma, del segle VIII i un facsímil del carnet de models de la Toscana, de 1175); d'objectes representatius de l'escultura (base i fust de columna de pedra de Canillo, del XIII); objectes representatius de la imatgeria religiosa (mare de déu i reproducció del Crist de Sant Martí de la Cortinada, del XIII); de la litúrgia (canelobres de Sant Joan de Sispony, segle XIII, còpia del calze de peltre de Sant Joan de Caselles, creus processionals de Sant Jaume d'Engordany, dels segles

XIII-XIV, la creu espinosa de Sant Serni de Nagol, del XIII, l'encenser de Sant Romà de les Bons, del segle XIII, i el facsímil del missal ritual de les Bons, del segle XII); objectes representatius de la consagració dels temples (les lipsanoteques de Sant Romà de les Bons, del 1164, de Sant Andreu del Prat del Campanar, del segle XI-XII, i de Sant Serni de Nagol, del 1055 i el segell de cera de Sant Joan de Caselles); objectes representatius de la societat civil (monedes medievals, ceràmica grisa domèstica medieval, botelles d'un aixovar funerari i ganivets de ferro, dels segles VII i IX, procedent tot del Roc d'Enclar) i, finalment, objectes representatius de l'espoli de béns culturals (els muntants laterals de la mesa de Sant Romà de Vila, de la primera meitat del segle XIII, i la pedra clau de pintura mural de Sant Esteve d'Andorra la Vella, del segle XII).

– Bloc 3: Espai polivalent
- Zona de tallers pedagògics: es tracta d'un espai polivalent on es desenvolupen els tallers destinats als escolars o als casals comunals. També serveix de lloc per a presentacions i conferències relacionades amb el tema.
- Itineraris i interpretació del territori amb l'ajut de pantalles tàctils que ens permetran organitzar itineraris relatius al romànic d'Andorra dividits per les tres grans valls:

1. Les valls del Valira d'Orient (Canillo i Encamp)
Canillo:
- Sant Joan de Caselles representa la singularitat del romànic andorrà; en destaca la majestat romànica d'estuc emmarcada en pintura mural.
- Sant Miquel de Prats destaca per l'arc apuntat de la porta d'entrada, únic a les valls andorranes.
- Santuari vell de Meritxell, edifici reformat durant l'època moderna i transformat en seu de la patrona d'Andorra a principi del segle XX. Actualment alberga l'exposició Meritxell, memòria
- Gravats del Roc de les Bruixes de Prats, gravats sobre una gran roca que representen guerrers lluitant.
- La creu dels set braços, creu de terme que ha generat una de les llegendes populars més conegudes del Principat.
- Sant Cerni de Canillo, una mostra del romànic d'inèrcia.

Encamp
- Sant Romà de Vila, d'on procedeix la Mesa d'altar del segle XIII conservada al MNAC (Museu Nacional d'Art de Catalunya).
- Santa Eulàlia d'Encamp, del segle XII, el temple romànic amb el campanar de torre romànic més alt d'Andorra.
- El conjunt històric de les Bons, amb una torre de defensa i un sistema de reg canalitzat a la penya, i Sant Romà de les Bons, amb el campanar d'espadanya i la reproducció de la pintura mural de l'absis.
- Altres exemplars: Sant Marc i Santa Maria d'Encamp.

2. Les valls del Valira del Nord (la Massana i Ordino)

La Massana

- Pont de Sant Antoni de la Grella, un dels dos ponts medievals conservat a les valls andorranes.
- Conjunt històric de Pal i Sant Climent de Pal.
- Sant Iscle i Santa Victòria de la Massana, exemplar del romànic d'inèrcia força modificat en època barroca i contemporània.
- Sant Cristòfol d'Anyòs, conserva l'única escena protogòtica de pintura mural de les valls andorranes.
- Altres exemplars: Sant Joan de Sispony, exemplar del romànic d'inèrcia, i Sant Romà d'Erts, exemplar del romànic d'inèrcia.

Ordino

- Sant Martí de la Cortinada conserva les pintures originals romàniques.
- Sant Corneli i Sant Cebrià d'Ordino, l'església parroquial situada a la plaça d'Ordino, exemplar del romànic d'inèrcia, ampliada i modificada a l'època barroca.

3. Les valls del Gran Valira (Andorra la Vella, Sant Julià de Lòria i Escaldes-Engordany)

Andorra la Vella

- Santa Coloma, la joia del preromànic i romànic d'Andorra, d'on provenen les pintures murals més conegudes d'Andorra, en haver passat gairebé tot el segle XX fora d'Andorra i que retornaran properament al Principat.
- Pont de la Margineda, un dels més bells ponts de pedra d'Andorra, d'època medieval.
- Sant Vicenç d'Enclar, un enclavament actor i testimoni de la feudalització d'Andorra.
- Sant Esteve d'Andorra la Vella, d'on provenen les pintures murals de l'estil 1200 (la darrera experiència del romànic) conservades al MNAC i en diferents col·leccions particulars.
- Altres exemplars: Sant Andreu d'Andorra la Vella.

Escaldes-Engordany

- Sant Miquel d'Engolasters, una de les imatges més característiques del romànic d'Andorra amb la reproducció de les pintures murals conservades al MNAC.
- Sant Romà dels Vilars, una església petita i austera d'època preromànica.

Sant Julià de Lòria

- Sant Julià i Sant Germà de Lòria, de fàbrica medieval, n'ha pervingut el magnífic campanar.
- Sant Cerni de Nagol, consagrada el 1055, fet que situa el conjunt pictòric mural com el més antic de les valls andorranes.
- Sant Martí de Nagol, una església minúscula sobre la roca.
- Altres exemplars: Sant Miquel de Fontaneda, santuari de Canòlic, Sant Romà d'Aubinyà, Sant Esteve de Juberri, Sant Esteve de Bixessarri, Sant Esteve del Mas d'Alins i Sant Mateu del Pui d'Olivesa.

Serveis del centre d'interpretació Andorra Romànica
Visita lliure
Visita guiada amb reserva prèvia
Tallers pedagògics
Audiovisual
Pantalles tàctils d'itineraris
Accés adaptat
Botiga

Entrada gratuïta
Horaris
De maig a setembre: de dimarts a dissabte, de les 9.30 h a les 13.30 h i de les 15.00 h a les 18.30 h. Diumenges i festius, de les 10.00 h a les 14.00 h
Dilluns tancat

Adreça
Carrer Sant Climent. Era i ereta Torres
Pal - AD400 La Massana
Tel. +(376) 839 555
Fax +(376) 839 555
cir.pal@andorra.ad

El centre tanca:
Festa Major de Pal (24 de juny)
Roser de la Massana (juliol)

Fons Salvador Raméntol i Fàbregas

Documents notarials

Venda del terreny la Cultia de Prats, 1589

(trasllat de l'original per Pere Pujol el 1934)

In Dei nomine. Amen. Noverint universi quod nos Anthonius Palanca, alias, Rusca, et Joanna, eius uxor, loci de Saldeu, parrochie de Canillo, gratis et ex certis nostris scientiis, per nos et omnes heredes et successores nostros quoscumque, vendimus et titulo pure et perfecte venditionis consedimus vobis honorabilis Michaeli Vidal, loci de Prats, predicte parrochie de Canillo, presenti, et vestris, et quibus volueritis,perpetuo, ad omnes passatas, quandam terram nostram quam habemus et possidemus "a la coltía de Prats", nominatam "terra de les clotes", prout affrontat a parte superiori cum terra de Regi, ex alia cum via qua tenditur a les fonts, ex alia cum terra del Call del Tarter; cum suis introitibus, exitibus, juribus et pertinentiis suis universis, ffrancam et quitiam ab omni censu, censuali et alio quocumque onere debitorum. Hanc autem venditionem et ex causa huiusmodi venditionis concessionem facimus nos dicti venditores vobis dicto emptori et vestris de predicta terra cum suis juribus sicut melius dici potest et intelligi, ad vestrum vestrorumque salvamentum et bonum etiam intellectum, extrahentes predicta que vobis vendimus de jure, dominio, proprietate, et pone mittimus et transferimus irrevocabili, plenoque, ad habendum, tenendum, omnique tempore pacifice possidendum, et ad faciendum inde de predictis vestras, vestrorumque omnimodas voluntates; inducentes vos de presenti in plenam, veram, realem, actualem et corporalem posessionem seu quasi predicta omnia que vobis vendimus, et in ea vos et vestros et quos volueritis facere existere perpetuo potiores contra cunctas personas. Pro pretio vero predicta omnia que vobis vendimus dedistis et solvistis nobis triginta libras bone monete Barchinone, prout ad dictum pretium fuit extimatum

et judicatum de voluntate ambarum partium per honorabiles Michaelem Veciat, Petrum Bonit et Michaelem Coll, proceres, omnes parrochie de Canillo. Et ideo renuntiantes exceptioni predicte peccunie non numerate, non habite et non recepte, et legi decernenti ultra dimidium justi pretii subvenienti, et dolo, malo et in factum actioni, et omni alii juri, rationi et consuetudini contra hec repugnantibus, donamus et remittimus vobis et vestris et quibus volueritis perpetuo, donatione pura, perfecta, simplici et irrevocabili que dicitur inter vivos, si quid predicta que vobis vendimus plus modo valent aut amodo valebunt pretio antedicto. Insuper convenimus et bona fide promittimus vobis dicto emptori et vestris omnia predicta que vobis vendimus faciemus vos et vestros et quos volueritis habere, tenere et in sana pace perpetuo possidere contra cunctas personas; quod quare tenebimur vobis et vestris semper de firma et leguali evictione et guirentia ac legitila deffensione eorumdem, et de restitutione omnium et singulorum missionum, sumptuum, iampnorum et interesse litis et extra, omni exceptione remota. Et pro predictis omnibus et singulis complendis, tenendis et inviolabiliter perpetuo observandis, obligamus vobis dicto emptori et vestris omnia et singula bona nostra mobilia et inmobilia, ubique habita et habenda. Et ut predicta omnia et singula maiori gaudeant firmitate et robore, non vi nec dolo, sed sponte iuramus in animas nostras per Dominum Deum et eius sancta quatuor Evangelia a manibus nostros dextris gratis corporaliter tacta predicta omnia et singula attendere, tenere, complere, et observare et in nullo contrafacere vel venire aliquo jure, causa vel etiam ratione. Premissa, igitur, omnia et singula facimus, paciscimur, convenimus et bona fide promittimus nos dicti venditores vobis dicto emptori et vestris et notario etiam infrascripto, tanquam

publice et auctentice persone, pro vobis et vestris et pro aliis etiam personis omnibus et singulis quorum interest, intererit aut interesse poterit recipienti, paciscenti ac etiam legitime stipulanti. Actum est hoc in loco de Canillo, die vicesima mensis Octobris, anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo octuagesimo nono. Sig++na nostrum Anthonii Palanca, alias, Rusca, et Joanne, conjugum, venditorum predictorum, qui hec laudamus, consedimus, firmamus et juramus. = Testes huius rei sunt Jacobus Mora, loci de Rodes, parrochie de Canillo, et Anthonius Vidal, de Angordany, parrochie de Andorra. = Sig+num mei Joannis Colat, ville Andorre, auctoritate apostolica ac condominorum vallium Andorre, notarii publici dictarum vallium, qui hoc presens venditionis instrumentum per venerabilem Latzerum Colonges, presbyterum, vice et nomine meo proprio, fuit receptum et testificatum, et in hanc publicam redigendo formam propria manu scripsi et requisitus clausi. Constat de raso in signo, in secunda linea, ubi legitur "per venerabilem Latzerum".

Sit omnibus notum, quod nos Anthonius Palanca, alias, Rusca, et Joanna, eius uxor, loci de Saldeu, parrochie de Canillo, gratis et ex certis nostris scientiis, confitemur et in veritate recognoscimus vobis honorabilis honorabilis (sic) Michaeli Vidal, loci de Prats, dicte parrochie de Canillo, presenti, et vestris, quod dedistis et solvistis nobis omnes illas triginta libras bone monete Barchinone, pro quibus seu quarum pretio nos cum publico venditionis instrumento vendidimus vobis et vestris, ad omnes passatas, quandam terram nostram quam habebamus et possidebamus "a la coltía de Prats",

nominatam "terra de les clotes", suis affrontationibus confrontatam et designatam, proput apparet in instrumento venditionis, quas a vobis habuimus et recepimus numerando et in peccunia numerata. Et ideo renuntiantes exceptioni pecunie non numerate, non habite et non recepte, et dolo, malo, et in factum actioni, et omni alii juri, rationi et consuetudini contra hec venienti, in testimonium premissorum facimus vobis presentem apocham de soluto, et etiam bonum et perpetuum finem, et pactum firmissimum de ulterius aliquid non petendo, et de non agendo seu conveniendo in judicio vel extra, in posse notarii infrascripti, tanquam publice et auctentice persone, solempni stipulatione vallatum. Actum est hoc in loco de Canillo, die vicesima mensis Octobris, anno a Nativitate Domini millesimo quingentesimo octuagesimo nono. Sig✠na nostrum Anthonii Palanca, alias, Rusca, et Joanne, conjugum predictorum, qui hec laudamus, consedimus et firmamus. = Testes huius rei sunt Jacobus Mora, loci de Rodes, parrochie de Canillo, et Anthonius Vidal, loci de Angordany, parochie Andorre. = Sig✠num mei Joannis Colat, ville Andorre, auctoritate apostolica ac condominorum vallium Andorre, notarii publici dictarum vallium, qui hoc presens apoche instrumentum, per venerabilem Latzerum Colonges, presbyterum, vice et nomine meo, receptum et testificatum, et in hanc publicam redigendo formam, propria manu scripsi et requisitus clausi.

El present trasllat, paraula per paraula, concorda amb el seu original; de la qual cosa dono fe.

La Seu d'Urgell, dia 22 de setembre de 1934.

Delimitació de frontera entre Espanya i Andorra, 1858

(reproducció del notari Rossend Jordana del 1964 de la còpia aixecada pel notari Salvador Galindo el 1924 de l'original fet pel notari Joan Cervós el 1858)

En Rossend Jordana Besoli, Notario público de les Valls amb residéncia en la vila de Sant Juliá de Lória, d o n o f e: Que en els arxius de l'Hble. Comú d'aquesta Parróquia, es troba el document que reproduït a la lletra, diu aixi: ----------

"SALVADOR GALINDO LOPEZ, Abogado, Notario del Ilustre Colegio de "Barcelona, y Archivero General de Protocolos del Distrito de - "Seo de Urgel, con residencia en esta Ciudad. ----------

"DOY FE: Que en el protocolo general de instrumentos públicos "autorizados el año mil ochocientos cincuenta y ocho por el Nota "rio que fué de esta Ciudad DON JUAN CERVOS MIR, bajo el número "ciento cuarenta y tres de órden y á los fólios del doscientos - "cinco, al doscientos cuarenta y cuatro, ambos inclusives, obra "el documento que copiado á la letra en la parte que interesa al "Cómún de San Julián de Loria, dice así: ----------

"En la Ciudad de Seo de Urgel á diez de Septiembre de mil ocho "cientos cincuenta y ocho: Reunidos los Señores D. JOSE MELLID - "DE BOLAÑO Sócio de número de la Real Sociedad Económica de Fili "pinas, Comendador de la Real y distinguida órden española de - "Cárlos Tercero, Comendador de número de la Americana de Isabel "la Católica, Caballero de segunda y tercera clase de la Real y "Militar Orden de San Fernando, y con cruz y placa de la de San "Hermenegildo, Brigadier de Infantería y Goberna or Militar de la "Plaza y fuertes de Seo de Urgel &. D.ANTONIO DE MONER abogado y "Diputado provincial por el partido de la misma Seo de Urgel, D. "JOSE LOPEZ Administrador de Rentas de la presente Ciudad, D.JUAN "CISCO DUCAN, Segundo Síndico, Procurador General de los Valles - "de Andorra, y D. JUAN MOLES SUB-síndico y D. JOAN PASICH Conse- "jero en los mismos Valles; los expresados M.I.M. Gobernador y - "Señores Diputado provincial y Administrador de Rentas Comisiona "dos por S.M, la Reyna N. Srª (Q.D.G.), y para continuar el esta- "blecimiento de la línea mojonera en los limites de esta provin- "cia de Lérida con los expresados Valles, y en el territorio em-

"privieno de uso común de ambos, que quedó suspendido en do-
"ce de Diciembre de mil ochocientos cincuenta y seis, á cau-
"sa de la mucha nieve que cubrió los montes que habían de re
"correrse para el establecimiento de la referida línea y del
"mal tiempo que en aquélla estación se experimentaba; y los
"citados Señores Segundo Síndico, Subsíndico y Consejero, Co
"misionados tambien al mismo obgeto, por el Consejo General
"de los repetidos Valles, según es de ver, de los documentos
"originales que literalmente copiados son como siguen= Capi-
"tanía General de Cataluña=E.M.Sección 1ª=El Sr. Subsecreta-
"rio del Ministerio de la Guerra me dice en tres del actual
"lo siguiente=Excmo Sor=Por el Ministerio de la Gobernación -
"del Reyno, se dijo á este de la Guerra con fecha once de Sep
"tiembre próximo pasado lo que sigue=El Sor Ministro de la Go
"bernación dice con esta fecha al de Estado lo que sigue= He
"dado cuenta á la Reyna (Q.D.G.) de la exposición elevada en
"diez de Febrero último por el Gobernador Militar de la Seo -
"de Urgel, el Administrador de Rentas de la misma Ciudad y D.
"José Alviñá Diputado provincial que ha sido por aquél Distri
"to, en solicitud de que se declare si la Comisión que se le
"confirió anteriormente para fijar y amojonar los límites en-
"tre la provincia de Lérida y los Valles de Andorra, se entien
"de tambien á la parte de territorio en que dichos Valles con
"finan con la provincia de Gerona; y si D. José Alviñá ha de
"continuar formando parte de la Comisión, á pesar de haber ce
"sado en su cargo de Diputado provincial. Enterada S.M. ha te
"nido á bien resolver, que el Gobernador Militar y el Adminis
"trador de Rentas de la Seo de Urgel, continúen desempeñando
"la Comisión de fijar y amojonar los límites de los Valles de
"Andorra, tanto en la parte colindante con la Provincia de Lé
"rida, como en la que confina con la de Gerona; y que á estos
"se agregasen en reemplazo de D. José Alviñá y para todas las
"operaciónes que desde hoy en adelante sean necesarias hasta
"el total desempeño de su cometido, los que en la actualidad
"desempeñan los cargos de Diputados provinciales por los Dis-

"tritos de Seo de Urgel y de Rivas=De Real Orden comunicada por el
"expresado Sor.Ministro de la Gobernación, lo traslado á V.E. en
"contestación á lo que se sirvió dirigir á este Ministerior en -
"diez y nueve de Julio último, y para que si en ello no tiene in
"conveniente, mande dar el oportuno conocimiento al Gobernador -
"Militar de la Seo de Urgel=De Real Orden comunicada por el Sor
"Ministro de la Guerra, lo traslado á V.E. para su conocimiento y
"efectos que corresponden, conciguiente á su escrito de veinte y
"siete de Junio último.= Y lo traslado á V.S. con el propio obge-
"to, conforme al suyo de veinte y uno de dicho més.= Dios gue á -
"V,S. m^{s} a^{s}.= Barcelona ocho de Octubre de mil ochocientos cincuen
"ta y siete=Zapatero=Sor Gobernador Militar de Seo de Urgel= Co-
"misión de establecimiento de líneas divisorias entre Andorra y -
"España=Sigue un sello=M.I.S.=Conviniendo al bien de este país, -
"que se lleva á término el establecimiento de las líneas diviso-
"rias de los límites y territorios emprivianos entre estos Valles
"neutrales y el Reyno de España, que no pudo concluirse en mil o-
"chocientos cincuenta y seis á causa de haber sobrevenido la esta-
"ción del invierno, suplica esta Comisión á V.S. que tenga á bien
"disponer lo conveniente, para que, reuniendose á ella la Comisión
"nombrada por S.M.C. compuesta de V.S. del Sor. Diputado provin-
"cial de Lérida y del Sor Administrador de Rentas de esa Ciudad
"pueda procederse á la continuación y conclusión del establecimien
"to y amojonamiento de dichas líneas, á la mayor brevedad posible=
"Dios gue á V.S. m^{s} a^{s}= San Julián diez y siete de Agosto de mil
"ochocientos cincuenta y ocho=Por la Comisión=Juan Moles Vocal.=
"M.Y.S. Gobernador Militar de la Plaza y fuertes de Seo de Urgel=
"Hay un sello=División territorial=En vista de la consulta que -
"V.me hace en su oficio de veinte y cinco del corriente, he acor-
"dado que puesto que el acta de la elección de V. para Diputado -
"provincial en ese partido se encuentra aprobada, puede V. desde
"luego formar parte de la Comisión de deslinde de límites entre -
"esta provincia y los Valles de Andorra, justificando antes su ap
"titud legal para desempeñar la Diputación, remitiendo al efecto
"y a la mayor brevedad, los documentos que lo acrediten=Dios gue

"á V. m^s a^s= Lérida veinte y ocho de Agosto de mil ochocien
"tos cincuenta y ocho=Vicente Lozano=Sor Alcalde de Seo de
"Urgel=Gobierno Militar de la Plaza y Provincia de Lérida=El
"Excmo Sor. Capitán General de este Distrito, en fecha de a-
"yer me dice lo siguiente= Excmo Sor.= Estoy conforme en que e
"el Gobernador Militar de Seo de Urgel, según solicita en el
"escrito que V.E. me transcribe en doce del actual, se tras-
"lade á los Valles de Andorra para que en unión de los Comi-
"sionados nombrados, puedan continuarse en la estación presen
"te, como más favorable para ello, los trabajos de deslinde y
"amojonamiento de terrenos entre los límites de España y aquél
"llos Valles que tuvieron principio en el més de Octubre de
"mil ochocientos cincuenta y seis, bajo la presidencia de di-
"cho Gobernador, en cumplimiento de la Real Orden de diez y -
"ocho de Enero de mil ochocientos cincuenta y cuatro, y cuya
"operación fué necesario suspender por efecto de las nieves.-
"Lo digo á V.E. para su conocimiento y efectos correspondien-
"tes en contestación=Lo que traslado á V.S. para su conocimien
"to y contestación=Dios güe á V.S. m^s a^s Lérida quince de -
"Septiembre de mil ochocientos cincuenta y ocho=Francisco Or-
"tiz=Sor Brigadier Gobernador Militar de la Plaza de Seo de
"Urgel.- Y el expresado Iltre. Sor. Gobernador de esta Plaza
"de Seo de Urgel y sus fuertes, tomó la palabra y dijo:Que en
"atención del otoño, y que probablemente se harán intransita-
"bles los altos Montes que han de recorrerse, para acabar de
"una vez el establecimiento de la línea mojonera en los límí-
"tes de esta Provincia de Lérida con los expresados Valles, y
"en el territorio empriviano de uso común de ambos; era preci
"so ponerse en marcha á la mayor brevedad, y sin perjuicio de
"ponerlo antes en conocimiento del Excmo Sor. Comandante Gene
"ral de esta Provincia, señalaba para empezar dicha operación,
"el día veinte y uno de los corrientes: nombrando para la ac-
"tuación y continuación de este expediente, á D. Juan Cervós,
"Escribano de este Juzgado y de la Subdelegación de Guerra de
"esta Plaza, por ausencia é inesperado regreso de D.Luis Mal

"mau de Baquer, Notario y Actuario que fué en el principio de es
"te expediente; y de aceptado por dicho D. Juan Cervós, presente
"a´esta acta, y de firmado por dichos Señores, se levantó la se-
"sión.=José Mellid de Bolaño=Antonio Moner=José López=Francº Du-
"rán=Juan Moles=José Perich=Ante mí, Tomás Palmitjavila Nott y -
"Actuario de los Valles de Andorra=Ante mí, juan Cervós Escno Rl
"y Not. Pub. de los Reynos de España.= Todos rubricados. -------

"En la Villa de Andorra á veinte y uno de Septiembre de mil -
"ochocientos cincuenta y ocho: Reunidos los Señores D.José Me-
"llid de Bolaño, Socio de número de la Real Sociedad Económica -
"de Filipinas, Comendador de la Real y distinguida Orden Españo-
"la de Cárlos Tercero, Comendador de número de la Americana de -
"Issbel la Católica, Caballero de Segunda y Tercera clase de la
"Real y Militar Orden de San Fernando, y con cruz y placa de la
"de San Hermenegildo, Brigadier de Infantería, y Gobernador Mili
"tar de la Plaza y fuertes de la Ciudad de Seo de Urgel &. D. An
"tonio de Moner Abogado y Diputado Provincial por el partido de
"la misma Seo de Urgel, D. José López Administrador de Rentas de
"dicha Ciudad, D. Francisco Durán, Segundo Síndico, Procurador -
"General de los Valles de Andorra, y D. Juan Moles Subsíndico y
"D. José Perich Consejero en los mismos Valles, los tres primeros
"Comisionados por S.M. la Reyna de España (Q.D.G.), y los últi-
"mos por el expresado Consejo General de Andorra: para continuar
"el establecimiento de la línea mojonera en los límites de la Pro
"vincia de Lérida con los referidos Valles y en el terreno empri
"viano de uso común de ambos, que quedó suspendido en diez y ocho
"de Octubre de mil ochocientos cincuenta y seis, por haberse cu-
"bierto de nieve el territorio donde debía establecerse;DIJERON:
"Que trasladados á este punto, para pasar desde el mismo á reco-
"rrer la indicada línea divisoria, en aquélla parte de terreno -
"que el término del lugar de Civis del Reyno de España continúa
"lindando con el de la Villa de San Julian de Loria de los Va-
"lles de Andorra, debían disponer como disponían, que avisados
"como lo han sido las Comisiones de los indicados pueblo y Vi-
"lla, para que asistan á las operaciónes que las que forman los

"expresados Señores tendrán por conveniente practicar, se dén "las órdenes convenientes, á fin de que mañana á las siete de "ella, puedan los mismos Señores ponerse en marcha para el - "punto nombrado Roca de Aill, sitio en que la línea divisoria "de España y Andorra sigue en el término de Civís pueblo de - "España, con dirección al de Os tambien de España, no obstan- "te de haberse notado inadvertidamente en el acta del diez y "ocho de Octubre de mil ochocientos cincuenta y seis, de que "en el punto titulado Roca de Aill, acaba el término de Civís de "ser limitrofe al de la Villa de San Julián, y empieza en es- "te mismo sitio á serlo del término del pueblo de Os tambien "de España; pues que en realidad continúan los términos de - "Civís de España y del de la Villa de San Julian de Loria de "los Valles de Andorra, á ser limitrofes desde dicho punto - "nombrado Roca de Aill, hasta el sitio titulado Sierra Plana, "haciendose constar lo que acaba de acordarse por esta dili- "gencia, que el Notario que suscribe continúa en el presente "expediente, para los efectos oportunos.= Juan Cervós Exno - "El y Not. Pub.= Rubricado. ----------

"Día veinte y dos de Septiembre de mil ochocientos cincuen "ta y ocho: Habiendo salido á las siete en punto de la maña- "na de la Villa de Andorra la Vieja, de los Valles de este "nombre: El Iltre Sor D. José Mellid de Bolaño Brigadier de - "Infantería y Gobernador de la Plaza y fuertes de la Ciudad - "de Seo de Urgel, D. Antonio de Moner Abogado y Diputado Pro- "vincial por el partido de la misma Seo de Urgel, D. José Ló- "pez Administrador de Rentas de dicho partido, D. Francisco - "Durán Segundo Síndico, Procurador del Consejo General de los "expresados Valles, y D. Juan Moles y D. José Perich Subsíndi "co y Consejero de los mismos Valles, los tres primeros Comi "sionados por S.M. la Reyna de España (Q.D.G.), y los últimos "por el expresado Consejo General de Andorra, para proceder - "al establecimiento de una línea mojonera en los límites de - "la Provincia de Lérida con los referidos Valles, y en el tér "mino empriviano de uso común de ambos: y llegados después de

"tres horas y media de subida al punto nombrado Vista San Andrés
"ó de Canolich, se reunieron al pié de la Roca titulada de Aill,
"sitio en que continúa el término de Civís del Reyno de España -
"á ser limitrofe al de la Villa de San Julián de Loria de los Va
"lles de Andorra; y como por el exámen de los documentos y escri
"tos que los Comisionados del indicado pueblo de Civís y los de
"la Villa de San Julian han presentado, de las razónes que res-
"pectivamente han alegado y de la vista del terreno que han re-
"corrido, hayan podido los mencionados Señores ponerse de acuer
"do acerca de los puntos en que habrán de establecerse los mojó
"nes y señales que forman y demuestran, la línea que deberá di-
"vidir perpetuamente los expresados términos de la Villa de San
"Julian de Loria de los Valles de Andorra, y del pueblo de Ci-
"vís de España, en el trecho que media desde la citada Roca de -
"Aill, hasta la Sierra llamada Plana: DIJERON: Que usando de las
"facultades que S.M. la Reyna de España (Q.D.G.), y el Consejo -
"General de los Valles de Andorra les tienen al efecto respecti
"vamente conferidas, debían determinar y determinaban lo siguien
"te: Que sin embargo de la interpretación que pueda darse á cua-
"lesquiera escrituras y documentos anteriores á este acto, y no
"obstante todo cuanto las Universidades de la mencionada Villa
"de San Julian de Loria y Pueblo de Civís, hasta el día así ju-
"dicial como extrajudicialmente hayan alegado, la línea que des
"de hoy en adelante dividirá el término de la Villa de San Ju-
"lian de Loria del de Civís, ó sea el territorio de España del
del Valle de Andorra, en el citado trecho que los términos de
"los referidos Villa y pueblo continúan en ser limitrofes, debe
"rá ser la que se señala por medio de los signos y mojónes que
"han dispuesto se fijen y marquen, en los puntos que á continúa
"ción se expresan, á saber: desde la repetida Roca de Aill, en
"la que fué renovada y pintada de encarnado, una marca en forma
"de arzón, en diez y ocho de Octubre de mil ochocientos cincuen
"ta y seis, resolvieron; que la línea que se está estableciendo,
"vaya al punto titulado Collada de Canolich, sierras siguiendo,
"por la vertiente de las aguas, en cuya Collada, se ha grabado

"una cruz en una roca firme; y desde esta señal seguirá á la
"Sierra titulada Serra Plana, tambien por la vertiente de las
"aguas, en cuya sierra se ha grabado otra cruz, que ha sido -
"pintada de encarnado; y acabando el término del pueblo de Ci
"vís del Reyno de España de ser limitrofe al de la Villa de -
"San Julian de los Valles de Andorra, empieza este término -
"mismo de la Villa de San Julian de Loria, á serlo del del -
"término del pueblo de Os tambien de España: y como por el e-
"xámen de los documentos y escritos que los comisionados de -
"los indicados pueblo y Villa han presentado, de las razónes
"que respectivamente han alegado, y de la vista del terreno -
"que han recorrido, hayan podido los mencionados Señores poner
"se de acuerdo acerca de los puntos en que habrán de estable-
"cerse los mojónes y señales que formen y demuestren la línea,
"que deberá dividir los expresados términos de la Villa de San
"Julian de Loria, de los Valles de Andorra, y del pueblo de -
"Os, perteneciente á España;DIJERON: Que usando de las facul-
"tades que S.M. la Reyna de España (Q.D.G.) y el Consejo Gene
"ral de los Valles de Andorra les tienen al efecto respectiva
"mente conferidas, debían determinar y determinaban lo si---
"guiente: Que sin embargo de la interpretación que pueda dar-
"se á cualesquiera escrituras y documentos anteriores á este
"acto, y no obstante todo cuanto las Universidades de la men-
"cionada Villa de San Julian de Loria y pueblo de Os, hasta el
"día así judicial como extrajudicialmente hayan alegado, la -
"línea que desde hoy en adelante dividirá el término de la Vi
"lla de San Julián de Loria del de Os, ó sea el territorio de
"España, del del Valle de Andorra, en todo el trecho que los
"términos de los referidos Villa y pueblo son limitrofes, de-
"berá ser la que se señala por medio de los signos y mojónes
"que han dispuesto se fijen y marquen en los puntos que á con
"tinuación se expresan, á saber: desde la citada Sierra Plana
"y cruz que se acaba de grabar, seguirá al punto nombrado -
"Prat de Tuñó que se halla debajo de la Fragua de Os del terri
"torio de España, donde se ha renovado una barra que hay sobre

"un camino que ha sido pintada de encarnado, desde cuya barra
"pasará el río de Os, hacia la parte ubaga, y Collado titulado
"dels Llimoís en vista del Cortijo llamado de Pardiña ó Enqui-
"lla,en cuyo punto se ha renovado una barra que hay en un pe-
"ñasco, que tambien ha sido pintada de encarnado; de aquí irá
"al Cerro nombrado dels Llimois en vista de la partida llamada
"de Servellá, donde se ha renovado otra barra en forma de arzón,
"en peña firme, que tambien ha sido pintada de encarnado; desde
"aquí seguirá para abajo, hacia el prado nombrado del Palanca -
"de Os, á una vara del camino, que viene del punto de Llimoís,
"y dirige al punto de Servellá donde se ha renovado y pintado -
"una cruz que hay sobre un peñasco negro, y de aquí atravesará
"el torrente en línea recta al cerro nombrado de la Solana de -
"Ansola, y del bosque titulado de la Ajaguda, en cuyo cerro se
"ha grabado una barra, que tambien ha sido pintada, y desde a-
"quí seguirá tambien en línea recta sierra arriba, hasta la ti
"tulada Serra Plana =Desde aquí siguiendo por la parte solana,
"pasado el río, y sobre el camino donde hay la cruz que se ha -
"dicho,encima del prado de Tuñó, seguirá desde esta cruz en lí
"nea recta arriba, hasta el peñasco llamado de COLOMES donde -
se ha renovado una barra que ha sido pintada, de aquí seguirá
"para arriba hacia un peñasco que se halla entre la Roca titu-
"lada la Copa y Selamó, donde se ha renovado una cruz que ha si
"do pintada de encarnado; de aquí seguirá sierra arriba, por la
"vertiente de las aguas, hacia el punto nombrado Pica Beuclá, -
"punto en que acabando el término de la Villa de San Julian de
"Loria de los Valles de Andorra, de ser limitrofe al del pueblo
"de Os del Reyno de España, empieza este mismo término de Os,á
"serlo del término de la Parroquia de la Villa de Andorra capi-
"tal de los Valles de su nombre; .....; y como
"enseguida hayan los referidos Señores Comisionados pasado á -
"inspeccionar el terreno, en que tanto los vecinos y habitantes
"de y en los términos de los Pueblos de Os y Civís de España,
"así como los de la Villa de San Julian de Loria, de los Valles
"de Andorra, podrán hacer pacer sus ganados de toda especie que

"sean de su propiedad y no otros, y cortas de árboles; des-
"pués de vista la sentencia arbitral firmada por Juan Bat-
"lle y Juan Palanca del pueblo de Os de España, Juan Martí
"de Aixovall, Valles de Andorra, Pedro Boquer (A) Gallart,
"Salvador Guisalt, Gaspar Mintjavila de la Parroquia de San
"Julian de Loria de dichos Valles, Juan Texidó, y Juan Gomar
"del pueblo de Civís tambien de España, sobre la cuestión
"habida en la Montaña de Servellá, y en particular sobre el
"Cerro de San Martí y punto llamado Ajaguda de Francolí, y
"de la Sierra del Collado de GÜell por la vertiente de las
"aguas hacia Cervellá, en poder de Francisco Bauró, Notario
"que fué de la Villa de Andorra y Regente de la Notaría de D.
"Jaime Boquer tambien de dicha Villa; y así mismo, la senten
"cia arbitral firmada en Agosto de mil quinientos noventa y
"ocho, por los árbitros arbitradores y amigables componedo-
"res de los pueblos de Os y Civís de España y la Villa de San
"Julian de Loria de los Valles de Andorra, que lo fueron Juan
"Palanca, Jayme Subils, Miguel Vobañ, Miguel Bordoll, Juan An
"tonio Gomar, Juan Tor (a) Perot, Pedro Torres, Juan Rosell y
"otros, de acuerdo y con aprobación de una Comisión nombrada
"por la Universidad de la Parroquia de la Massana, en poder -
"de D. Matías Ribot, Notario que fué del pueblo de las Escal-
"das de los citados Valles de Andorra: Y teniendo como los ex
"presados Señores Comisionados han tenido en consideración, -
"que ninguna dificultad ni controversia ha existido desde a-
"quélla época, ni ahora se suscita sobre el terreno del térmi
"no de Os y Civís de España, en que los vecinos y habitantes
"de y en el término de la Villa de San Julian de Loria tienen
"derecho de cortar pinos y hacer pacer con sus ganados propios
"de toda especie las hierbas q^{e} nazcan en él, ni acerca en -
"el que los vecinos y habitantes de, y en el término de Os lo
"tienen de hacer tambien pacer las hierbas, que nazcan en el
de los pueblos y Villa de San Julian: DIJERON: Que debían de-
"terminar y determinaban, que los vecinos y habitantes de, y
"en el término de Os, continuen como hasta ahora lo han hecho,

"en el suo de pastar sus ganados propios y corta de árboles en
"las partidas y puntos de los términos de la Villa de San Julian
"y Pueblos de Os y Civís debidamente deslindados en la citada sen
"tencia arbitral, y que los vecinos y habitantes de, y en el tér
mino de la Villa de San Julian de Loria, sigan tambien en el uso
"de pastar sus ganados propios y corta de árboles en el término
"del pueblo de Os y Civís en la forma y partidas de terreno que
"menciona la repetida sentencia arbitral, y que desde antiguo -
"tiempo, han acostumbrado á usarlo y actualmente lo están usan-
"do.- .....- Y después de leída, aprobada y firmada esta acta,-
"por los mencionados Señores Comisionados y por los Notarios que
"se han hallado presentes á todo cuanto en ella se expresa, y -
"siendo ya muy tarde, se retiraron á las Bordas ó Chozas nombra
"das de Saturria, término de dicho pueblo de la Massana y agre-
"gados, por hallarse muy distantes de poblado, para continuar -
"mañana las operaciónes, en el trecho que divide el término del
"pueblo de Tor del Reyno de España, del del repetido lugar de -
"la Massana y agregados, de los Valles de Andorra.-José Mellid
"de Bolaño-Antonio Moner-José López-Francº Durán-Juan Moles-Jo-
"sé Perich-Anti mí, Tomás Palmitjavila, Not y Actuario de los -
"Valles de Andorra- Ante mí, Juan Cervós Escno Rl y Not. Pub. -
"de los Reynos de España.- Todos rubricados. ----------

"Continúa la fijación de la línea divisoria de España y Ando
"rra entre los pueblos de Tor y la Massana). ----------

"Día veinte y tres de Septiembre de mil ochocientos cincuen-
"ta y ocho: Salidos á las siete de la mañana, del lugar de la -
"Massana de los Valles de Andorra: El Iltre. D. José Mellid de
"Bolaño, Brigadier de Infantería y Gobernador de la Plaza y fuer
"tes de la Ciudad de Seo de Urgel, D. Antonio de Moner Abogado
"y Diputado provincial por el Distrito de la misma Seo de Urgel,
"D. José López Administrador de Rentas del Partido de dicho Ciu
"dad, D. Francisco Durán, Segundo Síndico Procurador General de
"los mismos Valles, D. Juan Moles Subsíndico, y D. José Perich
"Consejero en los mismos Valles, los tres primerso Comisionados
"por S.M. la Reyna de España (Q.D.G.) y los últimos por el ex-

"presado Consejo General de Andorra, al efecto de proceder al "establecimiento de una línea mojonera en los límites de la - "provincia de Lérida con los referidos Valles, y en el terri- "torio empriviano de uso común de ambdos; y llegados después "de dos horas de marcha á la Villa de Andorra la Vieja,Valles "de esta nombre, y con dirección al trecho que divide el tér- "mino del pueblo de Bescarán con el de San Julian y el de di- "cha Villa de Andorra, no fué posible pasar más adelante de - "dicha Villa de Andorra por causa de la mucha lluvia; en cu- "yo punto ha sido preciso pernoctar para continuar mañana las "operaciónes, en el indicado trecho que divide el término del "repetido lugar de Bescarán del de San Julian de Loria y Mas- "sana de los Valles de Andorra.-José Mellid de Bolaño- Anto- "nio de Moner-José López-Franc$ Durán-Juan Moles-José Perich- "Ante mí, Tomás Palmitjavila Nott y Actuario de los Valles de "Andorra-Ante mí, Juan Cervós- Escno Rl. y Not.Pub. de los - "Reynos de España-Todos rubricados.----------

"Día veinte y cuatro de Septiembre de mil ochocientos cin- "cuenta y ocho: Salidos al amanecer de la Villa de Andorra la "Vieja, Valles de este nombre, el Iltre D. José Mellid de Bo- "laño, Brigadier de Infantería y Gobernador de la Plaza y - "fuertes de la Ciudad de Seo de Urgel, D. Antonio de Moner A- "bogado y Diputado provincial por el Distrito de la misma Seo "de Urgel, D. José López Administrador de rentas del partido "de dicha Ciudad, D. Francisco Durán Segundo Síndico Procura- "dor General de los mismos Valles, D. Juan Moles Subsíndico y "D. José Perich, Consejero en los mismos Valles; los tres pri "meros Comisionados por S.M. la Reyna de España (Q.D.G.) y - "los últimos por el expresado Consejo General de Andorra, al "efecto de proceder al establecimiento de una línea mojonera- "en los límites de la Provincia de Lérida con los referidos - "Valles y en el territorio empriviano de uso común de ambos;y "llegados después de cuatro horas y media de marcha monte arri "ba á un punto nombrado Torrente de Coborreu, se reunieron al "pié de un peña conocida vulgarmente por la Roca de Pimés, si

"tio en que acabando el término del lugar de Arcabell del Reyno -
"de España, de ser limitrofe al de la Villa de San Julian de San
"Julian de Loria Valles de Andorra, empieza este mismo término de
San Julian de Loria, á serlo del término de Bescarán, pueblo tam-
"bien de España; y como por el examen de los documentos y escritos
"que los Comisionados del indicado pueblo de Bescarán y los de la
"Villa de San Julian han presentado, de las razónes que respecti-
"vamente han alegado y en vista del terreno que han recorrido, ha
"yan podido los mencionados Señores ponerse de acuerdo, acerca de
"los puntos en que habrán de establecerse los mojónes y señales -
"que formen y demuestren, la línea que deberá dividir los expresa
"dos términos de la Villa de San Julian de Loria de los Valles de
"Andorra y del pueblo de Bescarán perteneciente á España:DIJERON:
"Que usando de las facultades que S.M. La Reyna de España (Q.D.G.)
"y el Consejo General de los Valles de Andorra les tienen al efec
"to respectivamente conferidas, debían determinar y determinaban
"lo siguiente: Que sin embargo la interpretación que pueda darse,
"á cualesquiera escrituras y documentos anteriores á este acto, y
"no obstante, todo cuanto las Universidades de la mencionada Villa
"de San Julian de Loria y pueblo de Bescarán, hasta el día así ju
"dicial como extrajudicialmente hayan alegado, la línea que desde
"hoy en adelante dividirá el término de la Villa de San Julián de
"Loria del de Bescarán, ó sea el territorio de España del del Va-
"lle de Andorra, en todo el trecho que los términos de los referi
"dos Villa y pueblo son limitrofes, deberá ser la que se señala -
"por medio de signos y mojónes, que han dispuesto se fijen y mar-
"quen en los puntos que á continuación se expresan; á saber: des-
"de la citada Roca de Pimés, donde se marcó una cruz y una D., en
"el día diez y seis de Octubre de mil ochocientos cincuenta y seis
"seguirá línea recta, á un mojón en el que se ha hecho una cruz -
"también pintada de encarnado, que se ha fijado en la orilla del
"riego de Arcabell, á doscientas setenta varas de la citada Roca
"de Pimés; y desde este punto seguirá riego árriba, hasta encon-
"trar el Río Coborreu, y siguiendo río arriba y á doce varas más
"arriba de la presa del citado riego, y á la distancia de seis-

"cientas sesenta y seis varas del antecitado mojón, se ha hecho "una barra en forma de arzón, y de aquí seguirá río arriba á u- "na roca ó piedra grande que toca al agua, á la orilla izquier- "da de dicho río ó Torrente de Coborreu, distante de dicho ar- "zón, trescientas sesenta varas; en cuya roca se ha hecho una - "cruz pintada de encarnado, á más de haberse encontrado en la - "misma otra cruz vieja; y desde este punto, seguirá á otra roca, "donde se ha hecho otra cruz la que está tocando al citado río, "y de aquí seguirá un poco más arriba, á otra roca firme en me- "dio de los dos brazos que forma el río Coborreu, y desde aquí "seguirá á otra peñasco ó roca firme, sito debajo en punto lla- "mado Coll de Finestres donde se ha hecho otra cruz, y desde - "este sitio, seguirá á un mojón que se ha puesto al mismo Colla "do nombrado Coll de Finestres, y desde este sitio seguirá ha- "cia arriba al punto titulado Cam Ramonet, donde se ha colocado "otro mojón, y desde este, seguirá linea recta al sitio más al- "to de dicho punto titulado Cam Ramonet, en vista del Puerto ne- "gro, donde se ha puesto otro mojón, y desde este sitio seguirá "al pico más alto apodado Port Negre, en donde se ha colocado - "otro mojón con una cruz, grabada al mismo, punto en que acaban "do el término de la Villa de San Julian de Loria de ser limi- "trofe al del pueblo de Bescarán, empieza este mismo de Besca- "rán á serlo del de la Villa de Andorra la Vieja Valles de este "nombre; y .....; y después de leída, aprobada y firmada - "esta acta por los mencionados Señores Comisionados y por los - "Notarios que han presenciado todo cuanto en ella se expresa, y "habiendo ya anochecido, se retiraron al lugar de Aransa, pue- "blo más inmediato, para continuar mañana sus operaciónes en el "trecho que divide el término del pueblo de Aransa del Reyno de "España, del de la Villa de Andorra Valles de este nombre.=José "Mellid de Bolaño-Antonio de Moner=José López=Franco Duran=Juan "Moles=José Perich=Ante mí, Tomás Palmitjavila, Nott. y Actua- "rio de los Valles de Andorra.= Ante mí, Juan Cervós, Ecno Rl. y "Not. Pub. de los Reynos de España.= Todos rubricados. --------

"(Sigue la delimitación de los Valles de Andorra con los tér-

"minos de los pueblos de Aransa, Llés, y agregados de Viliella y -
"Traveseras, Caserío de la Llosa, pertenecients á España.) -------

"Día diez y ocho de Octubre de mil ochocientos cincuenta y ocho:
"Reunidos el Iltre. Señor Don José Mellid de Bolaño, Brigadier de
"Infantería y Gobernador de la Plaza y fuertes de la Ciudad de Seo
"de Urgel, D. Antonio de Moner Abogado y Diputado provincial por el
"distrito de la misma Seo de Urgel, D. José López Administrador de
"Rentas de su partido, D. Francisco Durán Segundo Síndico Procura-
"dor del Consejo General de los Valles de Andorra y D. Juan Moles
"y D. José Pereich Subsíndico y Consejero en los mismos Valles, los
"tres primeros Comisionados por S.M. la Reyna de España (Q.D.G.),
"y los últimos por el expresado Consejo General de Andorra para pro
"ceder al establecimiento de una línea mojonera en los límites de
"la Provincia de Lérida con los referidos Valles y en el territo-
"rio empriviano de uso común de ambos: DIJERON: Que quedando ya es-
"tablecida la línea mojonera en los límites de esta Provincia de -
"Lérida en los expresados Valles, y en el territorio empriviano de
"uso común de ambos conforme á lo decretado en Reales Ordenes de -
"diez y ocho de Enero de mil ochocientos cincuenta y cuatro y once
"de Septiembre del año último: Debían disponer y disponían: Que tan
"luego como el Notario de estos Reynos haya protocolizado según se
"le manda lo haga, las actas que este expediente entraña y se haya
"remitido al Excmo Señor Ministro de Estado en estos mismos Reynos,
"un testimonio auténtico y fehaciente de las referidas actas, se -
"invite al Consejo General de los Valles de Andorra á que disponga
"que el Notario en aquéllos mismos Valles que las ha autorizado, las
"continúe tambien por copia en su protocolo: Y así acordado los Se-
"ñores Comisionados Españoles lo firmaron, con los de los Valles de
"Andorra.=José Mellid de Bolaño=Antonio de Moner=José López=Francº
"Durán=Juan Moles=José Perich=Ante mí, Tomás Palmitjavila Notario
"y Actuario de los Valles de Andorra=Ante mí, Juan Cervós Escno Rl.
"y Not. Pub. de los Reynos de España=Todos rubricados.----------

"Día veinte y seis de Octubre de mil ochocientos cincuenta y o-
"cho: Reunidos el Iltre. Señor D. José Mellid de Bolaño, Brigadier
"de Infantería y Gobernador de la Plaza y fuertes de la Ciudad de

"Seo de Urgel, D. Antonio de Moner Abogado y Diputado provin-
"cial por el Distrito de la misma Seo de Urgel, D. José López
"Administrador de Rentas de su partido, D. Francisco Durán Se
"gundo Síndico Procurador del Consejo General de los Valles -
"de Andorra, y D. Juan Moles y D. José Perich Subsíndico y -
"Consejero en los mismos Valles, los tres primeros Comisiona-
"dos por S.M.la Reyna de España (Q.D.G.) y los últimos por el
"expresado Consejo General de Andorra para proceder al esta--
"blecimiento de una línea mojonera en los límites de la pro--
"vincia de Lérida con los referidos Valles y en el territorio
"empriviano de uso común de ambos: DETERMINARON que se unan -
"al expediente de deslinde las solicitudes y Real Orden de -
"diez y seis del actual en su virtud dictada cuyo tenor á la
"letra son como siguen=Señora=D. José Mellid Bolaño y Sánchez
"Brigadier de Infantería Gobernador Militar de la Plaza de -
"Seo de Urgel y sus fuertes, al tributar á V.M.M. las más re-
"verentes gracias por el nombramiento de Gobernador Militar -
"de la Provincia de Huelva que se dignó dispensarle por Real
"Orden de veinte y seis de Septiembre último, no puede menos
"de exponer á la Soberana consideración de V.M.: Que, como Vo
"cal Presidente de la Junta Mixta de Límites entre España y -
"la República de Andorra, creada por Real Orden de diez y ocho
"de Enero de mil ochocientos cincuenta y cuatro, ratificada -
"por la de once de Septiembre de mil ochocientos cincuenta y
"siete, concluidos que fueron enveinte y siete del próximo pa
"sado los trabajos prácticos de deslinde y amojonamiento de -
"límites, así como marcados los terrenos emprivianos de los -
"habitantes de ambos paises por la parte occidental y orien--
"tal de aquéllos Valles hasta la fronters de Francia, que que
"daron pendientes en Octubre de mil ochocientos cincuenta y -
"seis; es de absoluta necesidad la presencia del exponente, -
"con las anotaciones tomadas sobre el terreno y documentos -
"exhabidos para la redacción de las respectivas actas juridi-
"cas, que debe firmar, y pulsado que sea el correspondiente -
"testimonio elevarlo á V.M. por conducto de la Capitanía Gene
"ral de este Distrito. Y como quiera, Señora, que esta delica

"da á la par que minuciosa operación, demanda más tiempo del que
"quisiera el recurrente=A V.M. Suplica se digne concederle su -
"Real autorización para permanecer en este destino hasta consig
"nados dichos trabajos de deslinde en actas juridicas y pulsar -
"el oportuno testimonio que cree el exponente quedarán terminada
"y la Junta que preside disuelta en todo el próximo més de No-
"viembre=Es gracia que espera merecer de la innata bondad de V.M.
"cuya vida plegue al Cielo conserve dilatados años=Seo de Urgel
"5 de Octubre de 1859=Señora=A.L.R.P. de V.M.=José Mellid Bolaño
"y Sánchez=Gobierno Militar de la Plaza y fuertes de Seo de Ur-
"gel=Excmo Sor.= Ruego á V.E. se sirva pasar á las Superiores ma
"nos del Excmo Sor. Capitán General la adjunta instancia que ele
"vo á S.M., solicitando se digne concederme su Real autorización
"para permanecer en este destino hasta consignar en actas juridi
"cas los trabajos practicos de deslinde y amojonamiento de límí-
"tes entres España y la República de Andorra que creo quedarán -
"terminados, y la Junta que presido disuelta en todo Noviembre -
"próximo=Dios gue á V.E. m^s a^s. Seo de Urgel 5 de Octubre de -
"1858=Excmo Sor=José Mellid de Bolaño=Excmo Sor. Gobernador Mili
"tar de la Provincia de Lérida. ----------

"Gobierno Militar de la Plaza y Provincia de Lérida= El Excmo
"Sor Capitán General de este Distrito en fecha de ayer me dice -
"lo siguiente=Excmo Sor.= El Excmo, Sor. Ministro de la Guerra -
"con fha 16 del actual me dice lo que sigue=Excmo Sor. La Reyna
"(Q.D.G.) accediendo á la instancia que V.E. cursó á este Minis-
"terio en 10 del actual promovida por el Brigadier de Infantería
"Gobernador Militar que ha sido de la Seo de Urgel nombrado en -
"el día para la Provincia de Huelva D. José Mellid de Bolaño y -
"Sánchez se ha servido autorizarle para que permanezca en aquél
"Distrito durante todo el més de Noviembre próximo, con el fin -
"de que pueda dejar arreglados antes de marchar á Huelva los tra
"bajos de la Comisión de Límites entre España y la República de
"Andorra que tiene á su cargo. De Real Orden lo digo á V.E. para
"su conocimiento y fines correspondientes=Lo que traslado a V.E.
"para que se sirva comunicarlo al interesado= Y yo lo hago a V.S.

"con el indicado obgeto=Dios gue á V.S. m^{S} a^{S}.=Lérida 22 de
"Octubre de 1858=El Brigadier Gobernador=José Gª de Paredes=
"Sor Brigadier D. José Mellid de Bolaño y Sánchez Gobernador
"Militar de la Provincia de Huelva=Concuerdan con su origi-
"nal de que dan fé los infros Notarios=Y del mismo modo acor-
"daron que se protocolice la exposición con que se eleva á -
"S.M. la Reyna de España el testimonio de este expediente, y
"lo firmaron con los Notarios presentes á este acto.=José Me
"llid Bolaño y Sanchez=Antonio de Moner=José López=Francº Du
"rán=Juan Moles=José Perich=Ante mí, Tomás Palmitjavila Nota
"rio y Actuario de los Valles de Andorra=Ante mí,Juan Cervós
"Escno Rl. y Not. Pub. de los Reynos de España. ----------

"DILIGENCIA.- Seo de Urgel siete de Noviembre de mil ocho
"cientos cincuenta y ocho: Insiguiendo lo mandado en el acta
"de veinte y seis del més próximo pasado, uno á este expedien
"te la exposición elevada á S.M. con esta fecha, cuyo tenor
"á la letra es como sigue.= Señora= D. José Mellid Bolaño y
"Sánchez, Brigadier de Infantería, como Gobernador Militar -
"que ha sido de la plaza y fuertes de Seo de Urgel electo de
"la Provincia de Huelva, D. Antonio de Moner, Diputado pro--
"vincial y D. José Lopez Administrador de Rentas, ambos del
"partido de Seo de Urgel de la provincia de Lérida; D. Fran-
"cisco Durán Segundo Síndico Procurador General, D. Juan Mo-
"les Subsíndico y D. José Perich Consejero, los tres últimos
"del Consejo General de la República de Andorra y todos como
"individuos que forman la Junta mixta de límites, con la ma-
"yor veneración á V.R.M. exponen: Que cumpliendo con lo pres
"crito en la Real Orden de once de Septiembre de mil ochocien
"tos cincuenta y siete consecuente á la de diez y ocho de -
"Enero de mil ochocientos cincuenta y cuatro, procedieron á
"continuar el deslinde la línea divisoria entre el territorio
"de España y la República de Andorra en la parte Occidental y
"Oriental de la misma, hasta tocar la frontera de Francia que
"quedó pendiente en Octubre de mil ochocientos cincuenta y -
"seis; estableciendo mojónes y señales en las rocas firmes -

"que por naturaleza dividen el territorio de ambos países; demar-
"cando al propio tiempo los emprivios de uso común á satisfacción
"de las Universidades de los pueblos limitrofes de España y Ando-
"rra, exceptuandose el bosque y monte inferior ó más abajo de la
"Montaña de la Pera en el distrito de la Municipalidad de Llés ex
"participación con la Villa de Andorra la Vieja que por no confor
"marse los respectivos interesados, dejó la Comisión su derecho á
"salvo para que usen de él como mejor les convenga, según todo re
"sulta de las actas firmadas por los individuos de la Comisión -
"Mixta que representan á V.M., autorizadas por los Notarios concu
"rrentes de ambos Estados y de que protocolizadas elevan á V.R.M.
"el adjunto testimonio literal-Para llevar á cabo Señora una obra
"de tanta importancia, no ha perdonado medio ni fatiga la Comisión
"mixta teniendo que abrirse paso en muchas partes con el hacha y -
"el agadón para trepar á la cúspide de las elevadas Montañas que
"forman la línea divisoria entre Vuestro Reyno de España y la Re-
"pública de Andorra; cabiendole la gloria al Brigadier que nos -
"preside de ser el único Gobernador de Urgel que acometió en Octu
"bre de mil ochocientos cincuenta y seis y terminó en Septiembre
"último tan ardua como arriesgada empresa,dando cumplimiento á las
"venerandas órdenes de V.M. que yacían en suspenso desde 18 de Ene
"ro de 1854 y 11 de Septiembre de 1857.- De paso, Señora, sea per-
"mitido á los exponentes manifestar á V.M. que en la demarcación
"de la línea divisoria han tenido especial cuidado de no defraudar
"en lo más mínimo la integridad del territorio español que la Di-
"vina Providencia confió al Cetro de V.R.M.; así como en la desig
"nación de emprivios no afertar los intereses de los súbditos de
"V.M.: Tal se deduce, Señora, de la excepción que hace la Comi-
"sión respecto al bosque y monte inmediato á la Montaña de la Pe-
"ra, según queda demostrado y aparece del acta del día veinte y -
"cinco del anterior Septiembre: por tanto-A V.R.M. Suplican que
"habiendo por presentado el testimonio que acompañan, y con pre-
"sencia del elevado en diez de Febrero de mil ochocientos cincuen
"ta y siete, se digne V.M. dispensar su soberana aprobación á la
"demarcación de límites entre Vuestro Reyno de España y la Repú-
"blica de Andorra ampliandola á los emprivios de uso común de los

"habitantes limitrofes de ambos Estados con la salvedad que de
"jan indicado respecto á los de Llés=Es gracia que esperan me-
"recer de la innata bondad de V.M., cuya vida plegue al Cielo
"conserve dilatados años.= Seo de Urgel 7 de Noviembre de 1858.
"Señora=A L.R.P. de V. M.=José Mellid de Bolaño=Antonio de Mo
"ner=José López=Francisco Durán=Juan Moles=José Perich=Corres-
"ponde con su original, doy fé.=Juan Cervós, Escno=Rubricados.

"DILIGENCIA.- En cumplimiento de lo dispuesto con providen-
"cia de veinte y seis del más próximo pasado por los Señores -
"Comisionados por S.M. la Reyna de España proceder en unión -
"con los nombrados por el Consejo de los Valles de Andorra al
"establecimiento de la línea mojonera en los límites de esta -
"provincia de Lérida con los referidos Valles y en el territo-
"rio empriviano de uso común de ambos, una á mi protocolo co-
"rriente bajo el número ciento cuarenta y tres que le corres-
"ponde, el original expediente en que consta todo cuanto hasta
"el día los mismos Señores Comisionados han hecho y practicado
"para poner en ejecución su cometido; notándolo por diligencia
"que firmo en la Ciudad de Urgel á los siete días del más de -
"Noviembre de mil ochocientos cincuenta y ocho.= Juan Cervós,-
"Escno=Rubricado. ----------

"Librada primera copia con dos sellos de Ilustres é inter-
"medio del cuarto en siete de Noviembre del año del sello doy
"fé.=Cervós, Escno=Rubricado. ----------

"Libré primera copia en un pliego de papel timbrado de déci
"ma clase, serie A., número 2.085.505 y veintisiete pliegos de
"oncena clase, serie B. números del 7.607.406 al 7.607.426, del
"7.607.402 al 7.607.405, 7.607.363 y 7.607.362 á utilidad del Sr.
"Alcalde de Bescarán en Seo de Urgel á catorce de Julio de mil
"novecientos diez;doy fé.=Deó;Archº=Rubricado. ----------

"Es primera copia literal de la matriz que, con el número que
"se expresó, obra en el protocolo de instrumentos públicos de -
"se hizo mérito, á cuyo original me remito, dejando en él nota
"de esta saca, y del cual nada resulta que limite ni contradiga
"lo copiado. Y á instancia del Cónsul Mayor de San Julian de Lo

"ria, Valles de Andorra, Don Lorenzo Camp Arajol, y utilidad del "Común de dicha Villa, la libro, signada y firmada, en un pliego "de la clase cuarta, serie A., número doscientos veintiocho mil - "cuatrocientos sesenta y nueve,y nueve de la octava, serie A.,nú- "meros siete millónes cien mil novecientos cuarenta y uno y los - "ocho siguientes en órden; doy fé. Seo de Urgel á cinco de Junio "de mil novecientos veintinueve. ----------

-Signat- Salvador Galindo López- Rubricat-Hi ha un segell en tinta que diu- Notaria del Ldo, Salvador Galindo- Seo de Urgel (Lérida). ----------

Es cópia conforme al document exhibit que retorno, i requerit lliuro el present testimoni en sis plecs de paper comú, que signo, firmo, rubrico i segello a Sant Juliá de Lória als vint i set de febrer de mil nou - cents seixanta quatre, de que faig fe.[1]/l a que dentro de pocos días - entra la. Val aquest afegit. -

Sentència en tercera instància (1923) sobre una visura pels drets de pas pel Prat Gran per anar a les terres Majó i Querola a Ordino entre 1917 i 1923

L'infrascrit Secretari de la Delegació Permanent de la Mitra en Andorra.

CERTIFICO Y FAIG FE: Que en l'expedient sobre recurs contra sentencia de "visura" instat per D.Guillem de Plandolit en representació de Dª Teresa Novau, s'ha dictat sentencia com segueix:

" En la ciutat de la Seu d'Urgell a vint i vuit de Maig de
" mil noucents vint i tres.
" Enrich de Llorens y Ribas y Joaquim Viola Lafuerza, advo-
" cats, Jutjes extraordinaris nomenats respectivament per
" les Delegacions Permanents per los assumptes d'Andorra
" dels Exims.Co-princeps sobirans de les Valls, per fallar
" lo recurs entaulat per D.Guillem de Plandolit, en repre-
" sentació de Dª Teresa Novau contra una sentencia del Tri-
" bunal de visura en tercera instancia que reconeix a favor
" de D. Antón Riba lo dret de pas sobre la terra Majó del
" terme de Ordino;
" Resultant que D.Guillem de Plandolit, procurador de Teresa
" Novau, ab fetxa vintiset d'Abril de mil noucents disset,
" feu donar un manament a Antón Riba (a) Nicolau, vehíns los
" dos d'Ordino, ordenantli que no passes mes per la terra Ma-
" jó si no a menos dany, dat lo cas que hi tingués lo pas, y
" en manera alguna amb lo carro;
" Resultant que seguit lo judici de visura per los tràmits
" legals, se dictà sentencia per lo M.Iltre.Consell General,
" en tercera instancia, als catorse de Juny de mil noucents
" vint,fallant que Antón Riba te lo dret de passar per la
" terra Majó per anar al "prat gran" y "terra Querola",tant
" amb peons y animals com amb carro, peró amb lo ben entés
" que en quant al pas de carre deurán subjectarse els liti-

...

" gants a les lleys que serán en vigor en les Valls respec-
" te al passatge dels carros.
" Resultant que contra la esmentada sentencia va entaular
" recurs extraordinari de revisió D.Guillem de Plandolit
" alegant que familia o antecessors d'Antón Riba han estat
" arrendataris de la terra "Majó", y apoderats generals de la
" casa ARENY propietaria de la finca, per lo que no ha pogut
" posseir en nom propi ni prescriure al seu favor los passos
" que reclama sobre dita terra "Majó"; y que la servitut de
" pas es además innecessaria y per lo tant ilegal per quant
" les finques "PRat Gran" y "Querola" tenen accés a camins
" públics;
"Resultant que admés lo recurs per los Exims.Srs.Co-Princeps
" y nomenats los sotscrits Jutges extraordinaris, varen pro-
" cedir, passos y portells objectes del litigi: de quina ins-
" pecció va resultar = a) que a lo llarg de la terra "Majó"
" en la confrontació de Mitgdia y direcció de soleixent a
" Ponent, se troba un pas de peatons que va des de lo cami
" fins a la cometa del Solé; y avans d'arribar a la cometa se
" veu un portell, tancat amb barras de fusta, que dona pas de
" la terra "Majó" a la terra "Querila": b) que tota la terra
" Majó que confronta amb lo camp de laTerrada está sembrada
" de forment, y no es troba cap pas aparent, si be se notan
" senyals de passas opetjades sobre el sembrat; y que al fi-
"nal d'aquesta confrontació y en l'angul de la part de solpo-
" nent, se troba un portell barrat que dona accés al Prat gran
" de Nicolau; c) que la terra"Querola" te sortida al camí no-
" menat de la Guarda per un portell barrat per on poden pa-
" ssar persones y animals carregats; d) que lo Prat gran de
" Nicolau confronta amb lo camí d'Ordino als Camps y te sorti-
" da al mateix per un portell barrat a proposit per lo pas de

./.

./.

" persones y animals carregats;

" Resultant que Antón Riba en son escrit de conclusions mani-
" festa que la terra "Majó" no es de guardas y tots los vehíns
" del Quart tenen dret a passar-hi en lo modo y forma que tin-
" guin per convenint l'any que está buida o de rostoll; y que
" los antecessors de Antón Riba han adquirit la servitut de pas
" per possessió immemorial buscant la major utilitat de les fin-
" ques "Querola" y "Prat gran".

" Vistes les lleys, usos y consuetuts de les Valls d'Andorra.

" Considerant que los drets de passatge y de peixena que tenen
" los vehíns de un Quart sobre totes les terres que no son de
"guarda o de defens, es de caracter públic y administratiu y no
" pot confondres amb les servituts de pas en favor de particulars
" que son de caracter privat o civil.

" Considerant que los drets de passatge de caracter civil son de
" naturalesa irrevocable y perpetua, mentres que los de caracter
" administratiu son eventuals y transitoris, ja que es facultatiu
L'inter-lineat "seues propietats en val. /seues propietats en
" en los propietaris convertir totes les/terres de guarda o de de-
" fensa, mediant lo poago de les quantitats ficsades per los Co-
" muns de les parroquies a los Consells dels Quarts.

" Considerant que de confondre les servituts civils de pas ab los
" passatges de caracter administratiu, se donaria el cas de que
" declarada una finca de guarda lo propietari no podria tancarla
" perque tots els vehíns alegarien la subsistencia dels drets a
" atravessarla y de peixer de que disfrutaban des de temps imme-
" morial.

" Considerant que la facultat de passar una finca amb carros no es
" inherent als drets de passatge y de peixena, si no que per lo
" contrari, es una innovació gravosa per lo predi sirvent que in-
" volucra una veritable expropiació de terrenos; y que aqueixa ex-
" propiació no procedeix mes que en casos de utilitat pública y

../..

../..

" mediant la corresponent indemnisació.

" Considerant que les servituts de caracter legal son creades per

" necessitats forsoses y nascudes de modo expontani o natural, mes

" no les ocasionades per la mera voluntat de l'home y per obra de

" la seua ma.

" Considerant que quan una finca te surtida a un camí públich no

" deu lo propietari ocasionar danys economichs ni legals a les te-

" rres colindants, establint servituts innecessaries, ja que lo

" benefici que pugui obtindre no pot fonamentarse en l'expoliació

"dels bens del seu vehí, per la raó juridica de que ningú pot enri-

" quirse en perjudici de un altre.

" Considerant que la possessió o utilisació dels passos per part

" de Antón Riba sobre la terra Majó apareix exercitada en confu-

" sió amb los drets administratius de passatge y peixera; y per lo

" que respecte a la Terra Querola aprofitant lo pas que condueix

" a la cometa del Solé; de lo que resulte que dita possessió está

" viciada per la clandestinitat y lo precari y per lo tant no pot

" prescriure encontra dels propietaris de la terra "Majó".

" FALLEM: Que revocant en sa totalitat la sentencia del M.I. Con-

" sell General, declarem que Antón Riba no te lo dert de pas per

" la terra "Majó" per anar a les finques "Querola" y "Prat gran"

" de Nicolau, y que unicament podrá fer us dels drets administra-

" tius de passatge y peixera en tant sigui vehí d'Ordino y la Te-

" rra Majó no sia de guarda o de defensa; aixi per aquesta senten-

" cia y sens fer condemna de costes, ho pronunciam, manam y fir-

"mam.=Enrich Llorens=Joaquim Viola"

Y pera que consti expedech aquesta copia en la Seu d'Urgell

" a catorce de Juny de 1923.

Fons Enric Palmitjavila i Ribó

Revista Butlletí de la Societat Andorrana de Residents a Barcelona (1931) núm.16

AMERICAN MODA
SASTRERIA
JACINT MARTISELLA
GALILEO, 22 - SANS
BARCELONA

BUTLLETI
DE LA
Societat Andorrana
DE
RESIDENTS A BARCELONA
CENTRE ANDORRA Consell de Cent. 18 - Telèfons 15959 i 32981

Núm. 16 GENER 1931 Any III

D. ROC PALLARÉS

SINDIC PRESIDENT DEL MOLT IL·LUSTRE CONSELL GENERAL D'ANDORRA

D. Roc Pallarés que ha vingut ostentant el títol de President del M. I, Consell General, acaba d'esser reelegit en el Consell dit de Sant Tomás, reelecció que dura tres anys.

La seva reconeguda honradesa i extremada prudència, li han valgut la confiança recentment ratificada.

Nostre President a pesar d'algún escàs detractor, és la representació mes genuïna del geni i tipus andorrà.

Home allunyat de tota ostentació, s'ha vist assetjat per periodistes i escriptors de nacions estrangeres i humilment s'ha prestat a servir-los i atendrel's sense cap mena de recança.

La nostra felicitació més cordial Sr. Pallarés.

Us desitgem que visqueu molts anys en be de la Pàtria!

Parla el ‹POLITAR›

Així com antigament a Roma el Consell General i principal es solia anomenar Senat, i sos Conciliars i Priors *Cónsols* així en les Valls d'Andorra el Consell general o principal d'elles es sol anomenar *Consell de la Terra, Consell de la Vall, Consell de 24, i sos Conciliaris* o prohoms, *Cónsols i Consellers.*

Es solia congregar el dit Consell antigament per caps de casa, de manera que tots tenien obligació d'assistir-hi baix pena que consta de varis escrits. No tenia lloc, ni certa casa on juntar-se; pel que regularment es juntava davant del porticó d'alguna església, així com els demés Consells. Aquest Consell (així com els demés Consells de parròquies i quarts) pot juntar-se i efectivament es junta sense precedir cap mandat ni ser necessària assistència de Veguers, Batlles ni altres ministres dels Prínceps, per especial privilegi contra la disposició del dret comú segons la qual, per congregar-se una multitut d'homes es requereix autoritat de superior i aquest deu ésser present en dita reunió, com es practica i estila en els pobles d'Espanya i de Catalunya a on en la Junta o Ajuntament deu intervenir respectivament lo Corregidor o Alcalde major o Batlle del Poble.

Però en el Consell General i en el de les parròquies i quarts jamai intervé algun i oficials dels Prínceps. Com a tal el Consell General de les Valls d'Andorra vulgarment nomenat Consell de la Vall o de la Terra com s'ha dit *és tan antic com és l'habitar homes a la terra* o Valls d'Andorra després de l'expulsió dels Moros, puix que a sos moradors i habitants els concedí l'Emperador Ludovico Pio la facultat de governar-se mútuament com havem dit en el llibre I cap. ; però en nom i baix la denominació de Consell General consta, son començament introducció o principi des de l'any 805 en que... els donà la facultat de tenir son Consell de tots els pobles d'Andorra que en ell poguessin els moradors de les Valls tractar de ses coses, com també puguessin tractar d'elles per mitjà de sos Síndics &. (etc.). Aquest Consell ha estat sempre i lloablement molt zelós de la conservació dels privilegis franqueses, immunitats, preeminències i prerogatives concedides a les Valls i que tan costaren de lograr i conservar als avantpassats.

(Continuarà.)

ANDORRÁ:

Nostra Societat defensa els interessos de la Pàtria.

Protegint-la o associant-hi paleses el teu patriotisme.

Al servei de la Pàtria

Heus ací un títol que semblarà d'una pel·lícula americana, però no és pas de pel·lícules que ara volem parlar.

El nostre moviment — em refereixo el de la joventut andorrana— no podia venir en millor hora per Andorra.

Andorra necessita totes les suggerències dels seus fills com mai en la vida els hagi necessitat. No solament suggerències sinó tota classe d'idees que puguin portar llum al més petit problema andorrà.

Que vint anys endarrera no hagués existit cap moviment andorranista no era cap problema vital per Andorra, però avui de la manera que es presenta la marxa del país necessita imperiosament l e s, diguem-ne suggerències que pugui iniciar la nova generació andorrana.

Nosaltres prestem un servei incalculable a Andorra. De la manera que es presenta l'evolució d'Andorra amb la concessió Mateu, la construcció de les carreteres la concessió dels telèfons, i finalment el turisme, que no corra, que vola i el Banc Andorrà, si no hi ha una joventut amb una veritable consciència cívica podria ésser fatal per la llibertat d'Andorra.

Andorra està en un període de transformació que salta a la vista i acotada a la tradició de la terra i l'allunyament dels nuclis ciutadans d'importància i no haver-ne rebut l'irradiació suficient d'aquests nuclis emissors de modernisme i cultura, es troba lamentablement en un estat palés d'inferioritat.

Aquesta inferioritat els fills del país siguin a Catalunya siguin a França o Andorra tenen l'obligació d'aportar-hi el seu sentir, el seu pensar. La seva llum encara que sigui feble pot il·luminar una mica de penombre i aquest àtom d'iluminació és donar un àtom de vida a una cèl·lula de la organització estatal andorrana.

El més petit problema portat a la discussió raonadament ha de tenir l'aprovació de tots els andorrans i d'allí el qui més hi sàpigui més hi digui i llavors en sortirà la llum clara com diu molt bé Un altre. Naturalment llavors nostres homes públics podran anar més ben orientats. Persistint en aquest punt allunyarem aquell pla d'inferioritat que assenyalàvem més amunt.

Es una tasca dura i llarga però es el servei que ens demana la Pàtria. Als espanyols, als francesos, els demanen per empunyar les armes als vint-i-un anys; als andorrans ni als vint-i-un ni als trenta, però ara ens demana que li aportem la nostra inteligència. Aportem-li, no li neguem, la necessita.

I ara emprant la frase de Dumouriez jo us dic: Andorrans! La Pàtria està en perill acudim a salvar-la.

Eduard BONELL

Al fer-vos partidaris de l'igualtat de drets us ennobliu, puig compreneu que sols aquella coudició es compatible amb la fraternitat.

Els Correus d'Andorra

Ara que l'Andorra està sofrint tan radical transformació, com la construcció de carreteres, implantació del telèfon internacional, i subministre de llum i força durant el dia, dóna un pas de gegant cap al progrés mundial, i la posa al nivell dels demés països, ens sembla que és el moment més oportú per empendre una campanya en pro de la natural aspiració que sentim per la reorganització dels actuals correus espanyols en el nostre país.

Un senzill cop d'ull del temps i recorregut que sofreix actualment la correspondència a Andorra i Barcelona, serà més eloqüents que les nostres paraules.

Exemple. Dilluns: Recollida a Andorra a les 2 tarda (nit a Seu d'Urgell).

Dimarts: Sortida de Seu d'Urgell a la 1 tarda (nit a Barcelona).

Dimecres: Repartiment a Barcelona i contestació.

Dijous: Sortida de Barcelona a les 8 matí (nit a Seu d'Urgell).

Divendres: Sortida de Seu d'Urgell 9 matí.

Repartiment a Andorra o viceversa. Es a dir, 5 dies, quasi tota una semana, per un trajecte que es fa en 7 hores...!!! i lo més absurd, lo més peregrí del cas és que, aquest servei per a la Seu d'Urgell emplea solament 3 dates, es a dir dos menys que per Andorra i estem solament a una hora escassa de distància...

Lo mateix ocorre amb la premsa de Barcelona que es reb a la Seu d'Urgell a la tarda del mateix dia de sortida editar-se a la Capital i en canvi fins al mig dia de l'endemà no es pot llegir a Andorra.

Solució? molt senzilla:

"Per què la correspondència, que es recull a Andorra a les dues de la tarda, no pot ésser recollida a les 10 del matí?

"I perqué la correspondència i premsa que arriba a la Seu a les 3 de la tarda, no pot continuar i repartir-se a Andorra a les 5?

Tot queda reduït a un senzill canvi d'horari i a fer nit a Andorra del òmnibus-correu de la Companyia que té l'exclusiva.

Ignorem a qui correspon, esmenar dites lamentables deficiències, si a la administració d'Andorra, a la de Lleida, o si es a la Direcció General de Correus, sigui quina vulgui a ella va el nostre prec, segurs de ser compresos, i de que posaran els seus esforços amb bona voluntat a aquest vital asumpte, donant a Barcelona la preferència en els serveis com correspon a la seva categoria.

Per tot això tindran, el nostre sincer reconeixement.

Defensant l'igualtat ciutadana cumpliu un deure ètic envers el vostres germans de Pàtria, i laboreu pel rejoveniment de nostra mare Andorra.

Un Banc Andorrà...?

Hem estat sorpresos per la notícia sensacional de la creació d'un Banc Andorrà autoritzat pel Molt I Consell General.

La veritat seria un encert i un gran bé per el nostre país la constitució d'un Banc que funcionés a Andorra que, sens dubte afavoriria el país en tots conceptes sobre tot pel comerç internacional i potser també a la nostra mediocre agricultura.

Però tanmateix, de la manera que s'ens presenta, pot oferir gaires garanties?

La constitució d'aquest banc de capitalistes no andorrans no repercutirà en la política andorrana?

El Consell General tindrà prou forces per fiscalitzar i per obrar andorranament davant del desenvolupament del banc?

Té el M. I. C. General l'exacte coneixement del que representa la autorització d'un banc a una entitat que va íntimament lligada amb la Companyia concessionària dels telèfons, carreteres, i Forces Hidràuliques, etc.?

La patriarcal Andorra deixarà d'ésser patriarcal per ésser monopolitzada tota la seva activitat social per una poderosa Empresa que al seu lliure albedriu es pugui fer la mestressa del país aplanant tots els plançons i rebrots que s'oposin a la seva marxa?

Està prou preparada l'Andorra per a resistir una semblant aventura?

Es que no en té prou amb les concessions que si les fa complir bé hi té prou feina?

No podria ésser la concessió del banc un empatx que no el pogués pair?

Un cas el tenim en les repúbliques centrals americanes creditores dels Estats-Units. Aquestes nacions que han fet empréstits, les seves finances son controlades pels EE. UU. i no hi ha govern possible que no sigui a gust de la gran potència americana. Aquesta és la veritable mestressa. Tomba i alça els governs que li convenen pels seus crèdits i de fet, ells son uns sobordinats, puix que vengueren l'honor de llur nació i ara no en son amos ells, sinó els banquers americans.

Aquesta banca andorrana, sí, deixarà pessetes als qui li en demanin però, i després?

Voleu que l'Andorra sucombeixi a mans d'aquesta Empresa que només buscarà el seu or?

Els andorrans residents a Barcelona completament unificats, recomanen a l'opinió sensata d'Andorra mediti serenament el greu perill que pot reportar a l'Andorra una banca tant anexa a la Companyia de les Forces Hidràuliques, i a la vegada fan saber al M. I. C. General (a temps encara) que com andorrans, no es fan solidaris d'una concessió que consideren com una ruïna per l'Andorra.

Si sou un bon andorrà feu atmósfera per la reforma i aixís contribuireu a l'adveníment d'una nova Andorra.

PERFUMERIA
Antiga Casa BADORET
RIEGO, 32 - SANS

PROXIMAMENT gran exposició
d'articles propis per Carnestoltes

SERVEI D'AUTOS
ENCAMP - SEU D'URGELL
HUGUET

Sortida d'Encamp a 8 hores del matí

Sortida de Seu d'Urgell a 5 i mitja tarda

NOTICIARI ANDORRÀ

Un geògraf nordamericà parla d'Andorra.

El professor Roderik Peattie catedràtic de Geografia de la Universitat de Columbus (Estat d'Ohio), ha publicat un estudi extensíssim i interessant sobre Andorra amb una exactitut corprenedora.

Segons Gonçal de Raparaz ens conta, que no s'ha oblidat de res en el seu treball, parla de les cases amb tabac al balcó, de les ovelles quan baixen a l'Urgellet.

Segons Peattie prefereix Engordany i Ordino a la resta d'Andorra.

El fret

Aquestes Festes passades es sentí d'una manera rigorosa en tot el nostre país.

La reelecció del Síndic

En el Consell de Sant Tomàs es reelegí el Síndic que cessava en el seu càrrec.

Es parlava d'elegir el senyor Antoni Duró de Sant-Julià, com també del senyor Canturri però finalment es reelegí al senyor Roc Pallerés.

"El Cadí"

Ha aparegut a Seu d'Urgell un nou periòdic titulat "El Cadí" que sortirà quinzenalment.

Sembla que serà afecte a l'orientació del senyor Miquel Mateu. En el mateix es llegeix un treball del senyor Mateu en el que demana calma i confiança als andorrans.

També portarà una extensa informació d'Andorra. Ben-vingut sigui.

Un Banc Andorrà

En el darrer Consell es concedí l'autorització per a constituir un banc andorrà als senyors Fornesa, Mateu i Banc Urquijo Català.

La Biblioteca.—S'ha enviat a tots els Cònsols d'Andorra una circular per a que facin públic que ha estat oberta la Biblioteca Nacional al públic, i que el préstec de llibres es pot fer per correu també, dirigint-se al senyor Bonaventura Armengol, bibliotecari, Andorra la Vella.

En el proper nombre en donarem més detalls.

El conflicte de les carreres de cavalls.—Entre els Prínceps i el Consell General s'ha originat un conflicte greu. Sembla que el senyor Bisbe fins a ultrapassat els seus límits de príncep, enviant ultimàtums al Consell General, no gaire afalagadors.

Tantmateix és vergonyós que els que haurien de protegir Andorra en siguin els seus contraris.

Fills d'Andorra: Propaguem el turisme per la nostra terra i robustirem l'hisenda andorrana

CONVOCATORIA

La Junta Directiva del Centre Andorrà, es complau en convocar als Srs. Socis a la REUNIO GENERAL ORDINARIA que tindrà lloc el dia 21 de febrer a les 10 del vespre, sota el següent

ORDRE DEL DIA

I Lectura i aprovació de l'acta de la reunió anterior.
II Aprovación de l'estat de comptes.
III Assumptes generals.
IV Renovació total de Junta.

Es recomana l'assistència per el bon ordre de nostra Societat. No hi manqueu.

Per A. de la J.
El Secretari,
Eduard Bonell

MOVIMENT DEL CENTRE

Nous socis ingresats durant el passat mes de desembre

Senyoreta Lola Tor Gelabert.
Senyoreta Lola Jové Sancho.
Joan Felipó Bargues.
Josep Macià Macià.

Un dol.—El dia 22 de desembre prop-passat, morí a Seu d'Urgell, la senyora Solé Oliva, mare de nostre distingit consoci doctor C. Riberaygua Solé. Ja no cal dir que ens associem al dol que experimenta la

bona i distingida família Riberaygua.

Un èxit del nostre quadro escènic. Diumenge 11 del actual tarda, amb assistència d'una nombrosa i selecta concurrència es posa en escena l'obra Claris, la qual fou acuradament representada amb tota propietat especialment per la senyoreta Moya, senyors Amigó, Riqué, Martissella, i conjunt, els que obtingueren tots un èxit ressonant. Es lamentable que molts dels nostres socis no vinguin a participar d'aquestes reunions tant simpàtiques com divertides.

Donatiu de Mossen Enric Marfany.—L'eminent mestre de música andorrà Revd. Mossèn Enric Marfany, ha tingut la delicadesa de fer donació a la nostra Societat de tres cançons de la darrera edició apareguda amb el títol "Cançons d'Andorra".

I. A Andorra ... ... Marfany i Aureli Vila

II. L'Aplec de Canolic. F. Palau

III. El Cant del Valina. J. Alemany

Naixement.—La germana del nostre consoci en Xavier Pla, ha desliurat un xamós nen.

No cal dir l'alegria de la família Pla i Parrilla, cosa que ens en alegrem i hi afegim la nostra més cordial felicitació.

Acaba de sortir

ANDORRA

Volum III de la col·lecció *ALBUM MERAVELLA*

Text de Melcior Font i P. Pujol i Casademont

Il·lustracions de Prudenci Bertrana i C. Henley Gardener

100 fotografies — 1 mapa

PREU: En cartró, 4.50 ptes. En tela, 7.50 ptes.

LLIBRERIA CATALONIA / Pl. Catalunya, 17, Barcelona

Llista dels Socis

que integren la Societat Andorrana en primer de gener de 1931

1 Ignasi Vila Cirili (S. A.)
2 Remigi Rosell Rial (S. A.)
3 Eduard Bonell Pallarés (S. A.)
4 Bartomeu Vila Cirici (S. A.)
5 Rafel Roca Llehí (S. A.)
6 Pere Pantebre Santuré (S. A.)
7 Josep Ribó Piñol (S. A.)
8 Manel Orona Roca (S. A.)
9 Teresa Orona Roca (S. A.)
10 Pere Arajol Casals (S. A.)
11 Isidre Bonell Pallerés (S. A.)
12 Martí Puigdemasa Cortina (S. A.)
13 Enric Fité Mallal (S. A.)
14 Josep Alemany Borràs (S. A.)
15 Remei Sastre Marquilló (S. A.)
16 Fredreric Marimón Tarrés (S. A.)
17 Josep Mas Font (S. A.)
18 Daniel Duró Moles (S. A.)
19 Julià Reig Ribó (S. A.)
20 Francesc Salvadó Giral (S. A.)
21 Rosend Simón Ribot (S. A.)
22 Alfons Martisella Palmitjavila (S. A.)
23 Josep L'Oste Latorre (S. A.)
24 Josep Cornella Satorres (S. A.)
25 Josep Cornella Satorres (fill) (S. A.)
26 Maria Riberaigua Rosell (S. A.)
27 Lola Bonet Fité (S. A.)
28 Ventureta Riba Rogé (S. A.)
29 Rosend Betriu Farràs (S. A.)
30 Xavier Fité Mallol (S. A.)
31 Bonaventura Serc Pujal (S. A.)
32 Lluïs Betriu Farràs (S. A.)
33 Ignàsi Pallerés Dallerés (S. A.)
34 Josep Guitart Rós (S. A.)
35 Pere Gelabert Tor (S. A.)
36 Joaquim Torres Palmitjavila (S. A.)
37 Miquel Gabriel Call (S. A.)
38 Pere Mas Faugerat (S. A.)
39 Lluïs Mas Faugerat (S. A.)
40 Pere Canturri Tomàs (S. A.)
41 Vicens Cusó Casals (S. A.)
42 Gil Pirot Tubau (S. A.)
43 Celestí Riberaigua Solé (S. A.)
44 Jacint Martisella Pobla (S. A.)
45 Xavier Pla Pujol (S. A.)
46 Conxita Feixes Maestre (S. A.)
47 Conxita Bonet Fité (S. A.)
48 Joaquim Armengol Sansa (S. A.)
49 Bonaventura Melción Calva (S. A.)
51 Bonaventura Jovés Manobens (S. A.)
52 Francesc Orriols Saleta (S. C.)
53 Roderic Font Sabaté (S. C.)
54 Anton Mallol Cirera (S. A.)
55 Joaquim Rosell Duràn (S. A.)
56 Amin Font Sabaté (S. C.)

57 Bonaventura Grau Llorens (S. C.)
58 Joaquim Selma Jesús (S. C.)
59 Rosa Sansa Camps (S. A.)
60 Francesc Farré Admetlla (S. A.)
61 Josep Maria Vila Llobet (S. A.)
62 Manel Rabassa Simón (S. A.)
63 Joan Cumillas Mozas (S. C.)
64 Valentí Gaspar Moles (S. A.)
65 Maria Sastre Marquilló (S. A.)
66 Marian Lacruz Casamayor (S. C.)
67 Anton Font Vidal (S. A.)
68 Marcelí Oliva Roqué (S. A.)
69 Lluïs Martisella Pobla (S. A.)
70 Francesc Roca Torra (S. A.)
71 Josep Maria de Boix Foix (S. C.)
72 Josep Altimir Bolva (S. A.)
73 Salvador Vilalta Surós (S. C.)
74 Victorià Segalàs Fité (S. A.)
75 Josep Pujol Puntí (S. C.)
76 Josep Turull Català (S. C.)
77 Martí Nadal Gomà (S. C.)
78 Bonaventura Felipó Aixàs (S. C.)
79 Josep Naudi Pallejà (S. A.)
80 Ramon Baró Bosch (S. C.)
81 Evarist Codina Llovera (S. C.)
82 Pere Huguet Trullà (S. A.)
83 Agustí Riqué Mestres (S. C.)
84 Manel Gironell Rayo (S. C.)
85 Pere Palmitjavila Martisella (S. A.)
86 Josep Oliveras Escudé (S. C.)
87 Anton Cornella Batlle (S. A.)
88 Ramon Revetllat Riqué (S. A.)
89 Teresa Navarro Baixareu (S. C.)
90 Engràcia Martisella Pobla (S. A.)
91 Josep Aldosa Casanovas (S. A.)
92 Bonaventura Palacín Aldosa (S. A.)
93 Anton Roguer Olivé (S. C.)
94 Ramon Bordons Illa (S. C.)
95 Ignasi Villaró Riera (S. C.)
96 Conçol Adollac Rosell (S. A.)
97 Josep Ferro Fernàndez (S. C.)
98 Josep Vidal Creus (S. C.)
99 Gaietà Pubany Puig (S. C.)
100 Joan Maria Vilà Tost (S. C.)
101 Arcadi Turull Català (S. C.)
102 Francsec Beltran Cucala (S. C.)
103 Lola Tort Gelabert (S. A.)
104 Lola Jové Sancho (S. C.)
105 Joan Felipó Bargués (S. A.)
106 Josep Macià Macià (S. C.)

NOTA: Les inicials (S. A.) voeln dir Soci Actiu que son els "ANDORRANS".

Les inicials (S. C.) volen dir Soci Cooperador que són els "NO ANDORRANS".

Baixes registrades durant l'any 1930:

(S. A.) Andorrans

Voluntàries 12
Per falta de pagament 6
Per Defunció (a. C. s.) 1

(S. C.) No Andorrans

Voluntàries 16
Per falta de pagament 7

VOLEU COMPRAR una casa o terrenys a Andorra?

Andorrans: VOLEU VENDRE bé els vostres terrenys i cases d'Andorra?

US ES menester consultar a Advocat ben coneixedor dels USOS i COSTUMS del vostre País?

US CAL home de lleis que us resolgui els dubtes, causes i plets que pogueu tenir?

AIXO, com tot altre assumpte que tingueu a Catalunya o altre lloc, podeu dirigir-vos a la

AGENCIA JAVIS

DESPATX: VIA LAIETANA, 13, 2.ÓN
BARCELONA

DIRECTOR: M. A. Vila Comaposada
ADVOCAT-ASSESSOR: J. M.ª Sabata Anfruns
AGENT-REPRESENTANT: Eduard Bonell

MOBLES

TAPISSERIA

DECORACIO

POCH & DEÁS, S. L.

Succesors de

F. CARRERAS

(ANTIGA CASA PUJOL)

MAGATZEMS i DESPATX:

CORTS CATALANES, 521 i 523

xamfrà Urgell

TALLERS:

BORRELL, 155

TELEFONO 30.372

BARCELONA

FERRETERIA
MALLOL

Ronda St. Antoni, 24 - Princep de Viana, 19
Magatzem: Tamarit, 101
Telèfon 15303

Extens assortit de ferreteria, ferramentes de totes menes, tornillatge, ferramentes per obres i ebenisteria, panys, candaus de seguretat, etz.

Bateria de cuina i atuells de casa, de ferro colat, esmaltat, estanyat i alumini.

Fornets i cuines a petroli «PRIMUS», ferrets i visillos per portes, llautons copmlets per cortinatges i i metalls d'ornamentació per decoracions interiors.

Fons Enric Palmitjavila i Ribó

Revista La Nova Andorra (1932), núm.1

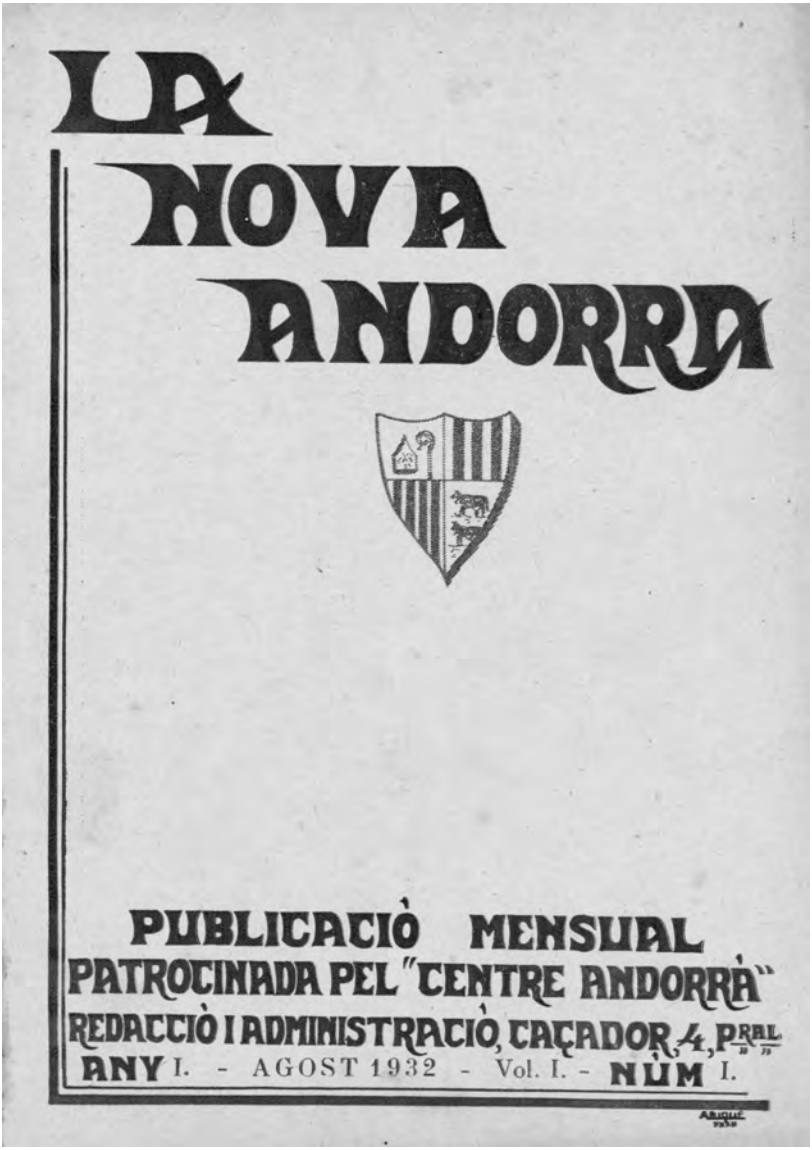

- THE ANDORRAN'S JAZZ -

¿Una Orquestrina de color?

No! L'Orquestrina «The Andorran's Jazz» composta en part d'andorrans i nascuda a l'escoll de la «Societat Andorrana» està seguint les societats recreatives de Barcelona i pobles tenin ja, un nom ben guanyat, dintre el seu ram.

El clixé que tenim l'honor de presentar es degut a la ploma d'un excelent humorista.

Nota de preus per els anuncis al present «BUTLLETÍ».

	¼ de plana	½ plana	1 plana
Mesos solts.	Ptes. 5	8	15
Fixos cada mes amb la mínima de 12 mesos	» 4	5	10

Els Srs. anunciants que siguin socis de nostra Entitat, tindrán la rebaixa d'una pesseta dels preus indicats.

LA NOVA ANDORRA
PUBLICACIÓ MENSUAL
PATROCINADA PEL "CENTRE ANDORRÀ"
REDACCIÓ I ADMINISTRACIÓ, CAÇADOR, 4, PRINCIPAL

Núm. 1 - Vol. I. AGOST, 1932 Any I

Teléfon, 32705 – REDACTORS: Rafael Roca, Ignasi Vila, Eduard Bonell i Xavier Fiter.

Salutació

La «Societat Andorrana de Residents a Barcelona» en ocasió de presentar al seu públic lector el primer número de

LA NOVA ANDORRA

aprofita l'avinentesa per trametre des de la primera plana la seva més respectuosa i fraternal salutació al M. I. Consell General, als Coprínceps, als andorrans i amics d'Andorra, i a totes aquelles persones que honoren Andorra amb la seva estada temporal i residència.

La «Societat Andorrana de Residents a Barcelona» respectant i fen acatament a l'opinió de cadascú, suplicant i agraïnt la benevolença de tothom a tots convida a un ¡Visca Andorra! i un altre ¡¡Visca "La Nova Andorra"!!

Per la «S. A. R. B.» La Redacció.

PER "LA NOVA ANDORRA"

¡Andorrans i amics d'Andorra! Mantes vegades he acaronat l'idea d'adreçar-me a vosaltres; em mancava però, aquella disposició necessària i potser la confiança que els meus companys de Redacció m'han otorgat, al honorar-me amb la Direcció de «La Nova Andorra»

Al fer-ho avui, perdoneu-me que ho faci d'una manera tan personal; ho faig en primer lloc tramètre-us en nom dels meus companys de Redacció la nostra més FRATERNAL SALUTACIO i per remerciar encara des d'ací, a tots aquells de vosaltres que amb la patriotica cooperació vulguereu contribuir al sostenïment del «Butlleti» desaparegut.

El «Butlletí» ha desaparegut. L'empenta de l'evolució l'ha fet desaparèixer per tal de transformar-lo i rejovenir-lo. Tot evoluciona, puix que si allò ens semblà bé al seu temps, ja no podía satisfer-nos ara.

La seva existència ha estat molt migrada, ni la seva obra ha tingut potser un reflexe positiu a Andorra; puix que si ens proposessim examinar la difícil situació económica, en deduiriem que tal vegada no ha estat acaronat en aquell sector que havia d'esser-ho, ni ha rebut una possible protecció d'on cabia esperar-la; mentre que pel contrari, aquell esforç abnegat d'uns patriotes, s'ha vist menyspreat per l'ingratitut i ha estat objecte d'un fet injust que no voldriem recordar, i que fora desencoratjador ben cert, si no ens veiessim assistits d'aque'la idiosincracia tan nostra que ens empeny a seguir endavant, amb la nostra obra lenta, persistent i tenaç.

No vulguem, però, mirar enrera i oblidem ja el passat, puix que la vida no comença fins demà.

Avui, pensant amb el demà, i com a prova de que el nostre ideal d'andorranisme, no ha sofert el més mínim defalliment, heu-vos ací ja, «La Nova Andorra» publicació patrocinada pel «Centre Andorrà».

El fet de que es digui *patrocinada,* no vol pas dir que pretengui una absoluta independència de criteri del «Centre» però, que està encara ben lluny de tenir vida propia per tal d'assolir-ne la seva independència económica.

Amb el vostre ajut farieu possible i això fora força important, que la seva publicació esdevingués *quinzenal,* perqué així, podriem tractar temes del moment, de més actualitat, mentres que essent *mensual,* a desgrat dels nostres desvetllaments arriben a vosaltres ja desplaçats.

Coopereu a «La Nova Andorra», aquesta però, es l'ideal. Es ideal i no es abstracta, perqué si ho fos sería inconcreta, i aquesta, té una concepció ben definida del que ha d'esser l'altra i sap, com ho sabem nosaltres també, que el que havem fet fins ara, es insignificant comparat amb el que ens queda per fer encara.

Certament que la nostra publicació es ben pobra, puix que ho son també les nostres tan limitades forces intellectuals, però, la pobresa es molt excusable quan va acompanyada de la modestia.

La voluntat i l'esforç però, coneixen un límit que nosaltres volem depassar, i si vosaltres, estimeu la nostra publica-

ció, en ço que es de pobra i modesta deveu protegir-la, puix que amb el nostre esforç no n'hi ha prou, hi cal també el vostre ajut i la vostra cooperació.

Cal mantenir-la, perqué ella es el portantveu dels andorrans emigrats, es el fil de contacte espiritual amb els nostres germans escampats arreu del mon, i es es la propagadora dels nostres ideals d'andorranisme.

I quan s'hagi assolit aquella tan anhelada intel·ligencia comprensiva, ¿qui pot negar la possibilitat de que la nostra modesta publicació esdevingui aleshores l'organ oficial d'Andorra? ¿A qui, s'amaga la necessitat que té Andorra d'una premsa andorrana? Si Andorra no té la seva impremta i mitjans, diem-ne material editorial per crear una premsa. Perqué no es pot protegir una premsa purament andorrana, editada pels andorrans residents a Barcelona?

Les planes de «La Nova Andorra» estarán a la disposició del conreu de la Cultura andorrana; no us puc dir que en elles hi puguin tenir cabuda totes les ideologies, puix que Andorra només necessita d'una, que serà aquella que tingui per lema Andorra, Andorra i Andorra.

Devem peró fer constar que nosaltres no ens considerem infalibles i ens deixem per tan discutir, i si en qualsevol moment algú creu el nostre criteri equivocat pot rebatre'ns, puix ja sigui de diferenta u oposada ideologia a la nostra, nosaltres ens considerarem molt honrats, en posar aquestes planes a la seva disposició.

¡Andorrans i amics d'Andorra! no ens negueu el vostre ajut, i la vostra cooperació, que «La Nova Andorra» farà camí avant. El seu objectiu primordial? sentir el cor d'Andorra bategar en cada temps, al ritme del cor d'Europa. La seva estrella nort? la felicitat andorrana. I si amb el nostre esforç i la vostra cooperació havem assolit «La Nova Andorra» ideal, a tots ens pertoca treballar per a bastir la Nova-Andorra real.

El Director,
Rafael Roca.

Pel Dret i per la Costum d'Andorra
Entre J. A. Brutails i F. Pallerola

Als meus estimats amics Pla, Picart i Armengol.

Hom parla a bastament de les coses d'Andorra des que els importants treballs iniciats per Mateu, i des que els mitjans de locomoció han arribat al grau que ara estan ha agafat un interés extraordinari als ulls dels homes de negocis i de lletres.

Hom parla arreu de les seves peculiaritats, en tots els seus ordres, a l'estrem que a París — si n'arriba de lluny la veu d'Andorra — és donà una conferéncia sobre la constitució andorrana (sic). I saben qui? L'ambaixador de Txecoeslovaquia a París, i a la Académia Diplomática Internacional.

Peró, oh paradoxa! Que en devia dir

un ambaixador que no deu coneixer Andorra només que a travers del llibre de Brutails, segurament.

Hi ha molts parers, respectables, que no es cansen de fer elogis del gruixut llibre intitolat «La Cotume d'Andorre». Cal reconéixer un gran merit a l'obra de Brutails. Indiscutiblement és el treball més complet, més sencer i amb més voluntat dels que s'han escrit. Amb sincera voluntat i amb la màxima simpatia.

Pallerola, en el seu llibre «El Principado de Andorra» també, no hi ha dubte és un treball meritíssim, si més no, el de dedicar unes llarguíssimes hores de treball al estudi d'Andorra. Se'l critica de poca originalitat peró es una cosa que ell mateix es el primer de reconeixer-ho.

El més paradoxal del cas, és que ni l'un ni l'altre es posen gaire d'acord en transcriure les coses d'Andorra. Pallerola se li veu en tot moment que és un subordinat.

En la part histórica tampoc hi ha manera de posar-se d'acord. Profans com som ens guardarem prou bé de posar-nos a defensar un, per deixar de banda l'altre.

Brutails amb tota la seva voluntat, no s'oblida que és francés i a voltes sembla que oblida la mateixa Andorra. Tenim per cas la negació de que Andorra signi un estat i nosaltres només li posem al devant les paraules de F. Maspons i Anglasell home il·lustre, ex-president de l'Académia de Jurisprudéncia de Barcelona, membre del Comité Executiu de Nacionalitats Europees de l'A. I. D. M. (Assotiation Internationale pour l'etude du Droit des minorités), de reconeguda imparcialitat, diu les següents paraules que transcrivim . . . . *És un cas verament excepcional d'un Estat perfectament sobirá amb plenitut del seu dret, que te unes lleis propies...*

Que en podem dir dels nostres tractadistes? Per més elogis que s'hagin fet de Brutails queda ben mal parada la seva competéncia Si el tractadista Brutails no respon a la veritat i el tractadista Pallerola tothom l'impugna, nosaltres els joves, els que sentim la necessitat de dir *això es nostre,* forçosament hem de desfer el Brutails i el Pallerola si cal i endagar-ho pel camí de defensar Andorra i refer els dos llibres que fins ara eren reconeguts inmerescudament com els dos codex andorrans.

Nosaltres els joves i només nosaltres hem d'ésser els que hem de portar les nostres defenses car és ben vist que els drets d'Andorra no els ha defensat mai ningú L'únic ha estat el Consell que tàcitament ha usat les seves prerogatives guiant-se solament en els dos llibres que no responen als principis que els hauria de caracteritzar.

Fa certa gràcia quan hom parla de reivindicar algún dret ben andorrà i sentiu alguna veu dissonan, amb uns arguments tan febles que ni s'aguanten i posen certs reparos que us fan riure. Ignoren el principi d'autodeterminació, la declaració dels drets dels homes i el que menys podrien fer, és callar.

Resumin direm que la mitra d'Urgell

Andorrà! La Nostra Societat defensa els interessos de la Pàtria. Associant-hi paleses el teu patriotisme.

ha tingut els seus defensors, França ha tingut també els seus defensors i Andorra no l'ha defensat mai ningú i avui que les coses han canviat hem d'ésser nosaltres, els que ens em de defensar i aquest dret si que no ens el pot privar ningú. Es el dret de vida dels pobles, és l'individu reunit en societat per defensar els seus interessos i la seva vida i aquest dret no prescriu mai.

Andorrans conjurem-nos per Andorra. Hi ha un planter de joves quasi preparat per escometre els torts, estem en el temps que tothom llegeix i pensa. Joves d'Andorra no us hi penseu més, formem societats inspirades en aquests sentiments i Andorra serà nostra o sinó deixarà d'ésser nostra i deixarà d'ésser Andorra. Està ja minada. Una ma poderosa li te la nuca entre els seus dits. Si aprета l'ofegarà.

Eduard Bonell.

NOU PREFECTE DELS P. O.

Sabem que el Sr. Taviani ha estat nomenat Prefecte dels P. O.

El Perfecte dels P. O. es el delegat inmediat amb poders del Co-princep d'Andorra, que ho es el President de la República Francesa.

Cel·lebrem que la designació per a un càrrec que tan directament afecta a Andorra, hagi recaigut precisament en el Sr. Taviani, i, encara que no ens puguem honrar amb la seva coneixença personal, podem però, anticipar que els andorrans estem d'enhorabona, puix que per conducte d'una solvent procedencia, n'havem rebut referencies immillorables.

El Senyor Taviani arriba a la Prefectura de Perpinyà i a la Delegació d'Andorra quan en la memòria dels andorrans no s'ha esvait encara el mal recort de'l Sr. Leroy a-ran de la seva injusta actitut en l'afer Andorra Sweep-Stakes.

Confiem però, que el Sr. Taviani tindrà ocasió de que els andorrans puguem veure confirmades les seves immillorables referencies.

Des de les planes de «La Nova Andorra» trametrem al Senyor Taviani, Prefecte dels P. O. i Delegat del Co-princep d'Andorra la més *efusiva felicitació, la respectuosa i particular salutació* de tots els andorrans. *Benvingut sigui.*

IMPORTANT: Si com ho desitja aquesta Redacció, «LA NOVA ANDORRA» mereix el favor del públic andorrà, els nostres corresponsals d'Andorra en tindrán existència a disposició del públic al modest preu de 0'50, exemplar. La Redacció.

Reproduim de "*la humanitat*" del divendres 22 de Juliol de 1932

La descatalanització d'Andorra

França, cada dia més, accentua la seva influència a la Vall

Ens ha vingut a veure un andorrà, veí de Barcelona, on el retenen des de fa anys els seus negocis. El nostre visitant, que comparteix l'afecte de la seva terra nadiua amb un gran amor per Catalunya se'ns ha expressat amb frases adolorides.

—Andorra—ens ha dit—està perdent per moments la seva catalanitat. La seva condició d'Estat lliure i neutre, s'està esvaint de mica en mica. D'aquella típica i per a nosaltres sagrada independència, de seguir les coses com ara, aviat no en quedarà res.

—Com es això?

—França, des de fa molt temps, te cura d'afrancesar Andorra. Els andorrans de bona fe deixen fer sen-se adonar-se que cada dia pert la petita República una mica del seu caràcter. Un dia França ens envià un comissari de policia que no necessitàvem. Un comissari de policia francès amb més atribucions que els anteriors i amb la consigna d'assimilar la justícia andorrana, a la del seu país. Els veïns d'Andorra, potser esverats davant una il·lusoria invasió d'obrers comunistes, amb motiu de les obres que es fan a la Vall, ho acceptaren. Ara, França, ens ha imposat segells de Correus. Abans ens va portar personal francés per a les oficines postals i telegràfiques. Un representant del Ministeri d'Afers Estrangers a França exerceix des de fa poc, de cap de comunicacions a Andorra la Vella. Acaben d'ésser instal·lades estafetes franceses a Soldeu, Canillo, Encamp, Sant Julià de Lòria, La Massana i Ordino. Mentre per l'entrada dels francesos a la Vall no s'hi posa cap obstacle, l'entrada pel costat d'Espanya està ara plena d'entrebancs i formulismes. Per tot arreu s'ou parlar francès. Això, a la vigília d'aconseguir Catalunya la seva autonomia, es un fet força dolorós i significatiu.

—Però ¿no hi ha un co-príncep català a Andorra?

—Sí. Es el bisbe de la Seu d'Urgell, el doctor Guitart; però l'actuació d'aquest, no es deixa sentir enlloc. Probablement no li interessa la catalanització de la República d'Andorra. I potser el que està passant, és vist amb bons ulls en certes esferes de Madrid.

Heus ací el que ens ha dit un andorrà enamorat de Catalunya. Caldria que les seves paraules trobessin ressò allà on han de trobar-lo.

Comentari: Respectem l'anonimitat de l'andorrà autor de les declaracions fetes a "*la humanitat*" i sabem fins a quin punt estém d'acord amb ell; però, pel que es veu, aquell andorrà ignora que a Barcelona s'edita una premsa andorrana, i "*la humanitat*" diu: «Caldria que les seves paraules trobessin ressò allà on han

de trobar-lo». Nosaltres diem a *"la humanitat"* que, dificilment els andorrans se'n poden fer ressó per quan ignorem que *"la humanitat"* tingui suscriptors a Andorra, mentres que aquesta modesta publicació purament andorrana, veu augmentat cada dia el nombre de suscripcions. I el nostre compatrici anònim, ja es pot atrevir a baixar fins a nosaltres; puix per alta que sigui la seva alçaria social, no creiem que s'hagin de baixar tantes escales per arribar al nostre Casal on, joves andorrans que no usen capell, el rebrien però, amb els braços oberts.

Andorra comparada amb Liechtenstein

Estat independent de riba del Rin, situat entre el cantó suís de Xangai i el vorariberg. El principat de Liechtenstein és més petit que la República d'Andorra i una mica més gran que la de Sant Marino, amb una capital, Vaduz, que compta amb 1 500 habitants, 500 habitants més que Andorra la Vella i Les Escaldes. La població total de l'Estat no arriba a dotze mil ánimes, 5.000 més que Andorra.

Liechtenstein, malgrat de la seva petitesa, ha tingut punt d'ésser ordenat com un Estat gran. La guerra europea l'afectà només d'esquitllentes. Durant el conflicte restà, amb Suissa, com un oasi de pau entre el fragor que trasbalsava Europa. En acabar la guerra, però, amb l'enfonsament de monarquies, seguit d'amples onades demagògiques, els súbdits del príncep temeren d'aparéixer als ulls del món poc demócrates, i volgueren tenir el seu Parlament, on fos possible expressar les opinions polítiques. Liechtenstein es regeix per una Constitució establerta en 1921.

Els ciutadans del Principat es divideixen en dos grups polítics: el partit popular democràtic i el partit ciutadà conservador, els quals són representats a la Dieta, composta de quinze membres, elegits per quatre anys, per votació directa i secreta, per nou i sis diputats respectivament. El cap del Govern i el seu substitut, son nomenats pel príncep, a proposta de la Dieta i ocupen el càrrec durant sis anys. Hi ha després dos consellers del Govern, nomenats per la Dieta, per quatre anys. En cas de dissolució, la Dieta és substituïda per un Comitè Nacional, format pel president de l'assemblea i quatre diputats. No hi ha ministeri d'Afers estrangers, perquè pel que toca a l'exterior els interessos del Liechtenstein estan representats per Suissa. En el Principat no hi ha servei militar obligatori. En cas de guerra, però, tots els ciutadans fins als seixanta anys, aptes per a les armes, tenen l'obligació de participar a la defensa nacional. Els dos partits polítics del país, disposen cadascun d'un diari quinzenal.

El príncep Joan s'ha distingit sempre pel seu mecenatge i la seva munificència. Abans de la guerra, esmerçà uns quants milions de corones per a subvencionar artistes, particularment pintors. Ha esmerçat capitals considerables en obres públiques; a ell es deu la construcció de cases i la urbanització del Sem-

mering, lloc d'estiueig preferit dels vienesos. Ha fet importants donacions als museus de Viena i sempre ha atès les necessitats del seu Principat.

Enquesta de "LA NOVA ANDORRA"

A requeriment d'un grup d'andorrans conscients de la llur época «La Nova Andorra» amb la present enquesta adrece tres preguntes als seus lectors andorrans. A fi d'evitar suspicacies, devem fer constar que no es tracta de sentar cap precedent per a un possible o futur plebiscit, sinó solament de recullir i donar cumpliment a la suggerencia d'uns andorrans aimants de l'evolució,

«La Nova Andorra» prega a tots els andorrans de abdos sexes, hi vulguin respondre sincerament.

Per tal d'evitar despeses de franqueig les respostes d'Andorra es poden adreçar per lletra tancada a nostre Corresponsal Sr. Cirera, Encamp. I els d'andorrans residents a l'estranger podrán esser adreçades al «Centre Andorrà» Director de «La Nova Andorrà» Caçador, 4, pral. Barcelona.

I. Creieu convenient la reforma electoral a Andorra?

II. Perqué?

III. Trobeu bé, la pugna avui existent entre el M. I. Consell General i els Co-princeps d'Andorra.

La resposta, que a judici d'aquesta Redacció sigui de més interés, el seu autor serà obsequiat amb la subscripció gratuita anual, de «La Nova Andorra».

La Redacció.

NOTUL·LA IMPORTANT

Es prega qué tota la correspondéncia ordinària sigui adressada al President i al estatge social de l'entitat.

La correspondéncia certificada i giros postals al domicili particular del President. Josep Ribó, Muntaner, 56, tenda.

Igualment es prega que la correspondéncia ordinària relacionada amb la publicació «La Nova Andorra» sigui adreçada al Director i en el estatge social, i la certificada deurá adreçar-se al seu domicili particular. Rafael Roca, Blesa, 31, 2.°-1.ª

Preguem a nostres col·laboradors que ens enviin llurs originals escrits a una sola cara, amb tinta i signatura.

Devem fer avinent que la responsabilitat dels articles vá a cárrec dels seus autors.

Correspondència

Senyor Director de EL CADÍ

Seu d'Urgell

Al fer-vos present avui de'l primer número de «La Nova Andorra», aprofito joios l'avinantesa per a pregar-vos vulgueu acceptar la meva respectuosa salutació.

He pogut constatar amb íntima satisfacció, com en les planes del periódic de la vostra digna direcció, Andorra hi ha tingut sempre un lloc, sinó preferent, prou honrós.

Com andorrà que soc, us en remercio i ho agraeixo.

Com director de «La Nova Andorra», no em separa de vos cap abim, i si tant sols una distància geogràfica, puix que si bé en mi hi manca aquell mestratge que en Vos reconec, som però, convergents a un mateix fi resumit i grandios: el conreu de la Cultura. Per Andorra i per la Cultura.

«La Nova Andorra» saluda respectuosament a «El Cadí».

El Director. R. R.

Sr. Director de l'ALT URGELL

Seu d'Urgell

Amb ocasió de presentar-vos el primer número de «La Nova Andorra» m'apresso a trametre-us en nom dels meus companys de Redacció la nostra més cordial salutació.

No havem oblidat, que quan els redactors del «Butlletí Andorrà» forem objecte d'una sanció vergonyosa, fou precisament en el periódic que vos dirigiu que el nostre cas trobà ressò ben tost.

Ni oblidarem tampoc, que mentres un altre col·lega silenciava el nostre CAS amb eloqüent aprobació, era també el vostre periódic, que amb la noble gesta d'ajudar als vençuts, en feia la defensa i oferia les seves planes a la nostra disposició.

Avui, mancariem a un deure d'ética i de mutua reciprocitat si no vinguessim a correspondre.

A la vostra noblesa, al vostre espontani i generos oferiment, heu-vos des d'aci el nostre sincer remerciament i l'assegurança del nostre agraïment distingit. Per Andorra, per la democracia i per l'ideal.

«La Nova Andorra» saluda cordialment a «l'Alt Urgell».

Per la Redacció.

El Director. R. R.

Lletra adreçada al Director del «Butlletí»

Sr. «Coll de Jou» — Barcelona

«Jo que llegeixo sempre amb molt interés tots els vostres articles, he sofert un petit desengany al veurer que el vostre darrer treball «Desorientació» no l'haveu enfocat ben-bé amb aquella precisió que acostumeu fer-ho.

Hi manque quelcom, punt que jo no hi trobo i que considero important.

Espero que, en un altre sereu més precis. Un Imparcial.

Andorra, Agost 1932.

Resposta del Sr. «Coll de Jou» al

Sr. «Un Imparcial» — Andorra

En primer lloc, us remercio si com dieu honreu els meus articles, amb la vostra atenció.

No soc intel·lectual, polític ni literat, però entenc que el valor dels articles no consisteix pas solament en els termes, arguments i estil, sinó en l'intenció de l'autor. I aquell punt important que vos no hi trobeu, si jo no l'he guardat en cartera, el veig ben clar des d'ací.

No us en faré una reproducció exacta del parágraf, però si una reconstitució sobrratllada de la superficie on s'amaga el fons que la vostra perspicacia no hi ha sabut veure.

...desastrosos per Andorra, puix que al sol fet d'anunciar-lo, *els efectes han estat massa oposats a la causa.* Si, molt bé; alló de les 25 pessetes a la Duana de Seu d'Urgell es un gros obstacle pel turisme a Andorra, i *cal que desapareixi, però, aquest no es el camí. Més tacte, més tacte...*

Em sembla però veure la vostra conciencia al darrera de les vostres ratlles; ¿encerto?...!

Ignoro doncs, la part que haveu pogut tenir en aquell esmentat acord, i m' agradaria coneixer la paternitat i génesis, perqué jo no puc pas creure que fou improvisat un acord de tanta transcendència, puix que si aixi fos, per la part que vos hi correspon demostrarieu un desconeiximent absolut de la situació internacional d'Andorra.

Si sou egoïsta de ço vostre, al dir «ço vostre», em refereixo al criteri, a la disposició, etz; si us interessa l'encert em les nostres intervencions, deveu escoltar i retenir un consell que pot ésser el vostre guiatge.

Pretendre obtenir uns efectes sense analitzar i curar la causa es vulguerne arribar a una conclusió falsa.

Está prou clar?

No teniu perqué amagar el vostre nom, podeu donar la cara, puix que el vostre polemitzant es andorrà com nos sinó amb els mateixos drets, es fill d'Andorra.

Celebraré doncs, que el vostre desengany, no passi d,ésser lleu, després del meu aclariment.

El salut fraternal de

(Coll-de-Jou) R. R.

Barcelona, Agost 1932.

Sr. SERCH. Casablanca. — Rebuda la vostra extensa lletra certificada; us demano però, un petit marge de temps per tal de que la pugui correspondre particularment. R. R.

Sr. ENRIC ROGER PUIGDEMASA Sant Julià de Lòria — Com haureu pogut veure, la vostra descripció de «Una excursió escolar a Engolasters, etz.» fou publicada en el darrer número del «Butlletí Andorrà».

El vostre treball a desgrat de que en ell omitireu una petita al·locució del llac ens semblà bé; sobre tot, molt ben presentat.

Haveu començat bé, i ho deveu con-

rear, puix que a la vegada que n'obtindreu un bon aliment pel vostre cervell, estimul·lareu els vostres co-deixebles a imitar-vos. Llegiu, escriviu, que del resultat en sortireu *un Home*. R. R.

Sr. MIQUEL ROCA — Perpinyà
Havem rebut la vostra lletra amb el butlletí de suscripció a nom de Josep Capdevila. Us remerciem. R. R.

Sr. JOSEP CAPDEVILA. Serignan
També vos, haveu volgut aportar el vostre granet a l'obra que es de tots, ANDORRA. Us felicitem i agraim al ensems la vostra cooperació. R. R.

Sr. ANTON FAUGERAT. Sant Julià de Lòria. Havem rebut la vostra suscripció, ço que us agraim i remerciem puix que la nostra publicació es veurà des d'ara honrada amb la vostra cooperació. R. R.

MOVIMENT DEL CENTRE

REUNIÓ GENERAL

Es convoca a tots els socis a la Reunió General ordinària, que tindrà lloc en nostre estatge social, carrer Caçador, 4, en data del 18 del próxim més de Setembre, a les onze del matí de primera convocatoria, i a les onze i mitja de segona. Preguem a tots facin un petit esforç per assistir-hi, donc deuen de tractar-se i resoldre alguns assumptes de vital importancia per el desenrotllament del nostre Centre. Fem avinent que aquesta Reunió General devia cellebrar-se en el prop passat mes de Juliol, peró degut a que en els mesos d'istiu una majoria de socis estan absents de la ciutat, ha estat precis ajornar-la.

DEL ELENC ESCENIC

Assabentem a tots els que desitjin formar part de nostre quadre escènic se serveixin passar per secretaria, qualsevol dimecres comprés entre el primer d'Agost i 7 de Setembre.

NOTICIARI ANDORRA

D'INSTRUCCIÓ

Estem assabentats de que per iniciativa i gestions portades a cap per un element molt influient prop del Consell General; el Govern espanyol ha fet concessió a Andorra ja per el próxim curs, de sis mestres amb titol subvencionats per el mateix. (Comentari en el próxim número.)

Avis: Per manca d'espai no podem esser més extensos en el «Noticiari».

IMPRESTA CORR. APARICIOLA, 30 S. 52

: Les Escaldes :

(Andorra)

Hotel Termas

(ABANS BANYS MUNTANYA)

1060 Mts. Alt. Cuina primer ordre. Bany Termal a cada pis. Dutxes. Electricitat. Aigua corrent a totes les habitacions. Espléndida terraça. Gran garatge. Cambra fotográfica. Bar. Telèfon internacional. Servei d'autos a Seu d'Urgell.

PREUS MOLT ECONÓMICS

Adscrit al «Centre Excursionista de Catalunya»

JOAN FORNESA PUIGDEMASA

Banca - Canvi

Agencia de Duanes

amb Sucursal a Puigcerdá

: SEU d'URGELL :

Aquesta casa realitza tota mena d'operacions relacionades amb els rams a que es dedica.

Agència JAVIS

VIA LAIETANA, 13, 2.n-2.a -- Telef. 23.941

COBRAMENT DE CREDITS
INFORMES COMERCIALS
ADMINISTRACIO DE FINQUES
TRAMITACIONS A HISENDA
CONSULTES JURIDIQUES i
ADMINISTRATIVES

REPRESENTANTS A TOTES LES PROVINCIES
D'ESPANYA I CATALUNYA

QUALSEVOL ASSUMPTE QUE TINGUEU NOMÉS QUE HEU DE DONAR UN COP DE TELÉFON I US VISITARÁ UN AGENT NOSTRE

SERVIM ELS **INFORMES** DE QUALSEVOL PART D'ESPANYA COM BALEARS, -- CANARIES, POSICIONS ESPANYOLES DEL NORT D'AFRICA I ANDORRA --

Col·lecció de postals (1900)

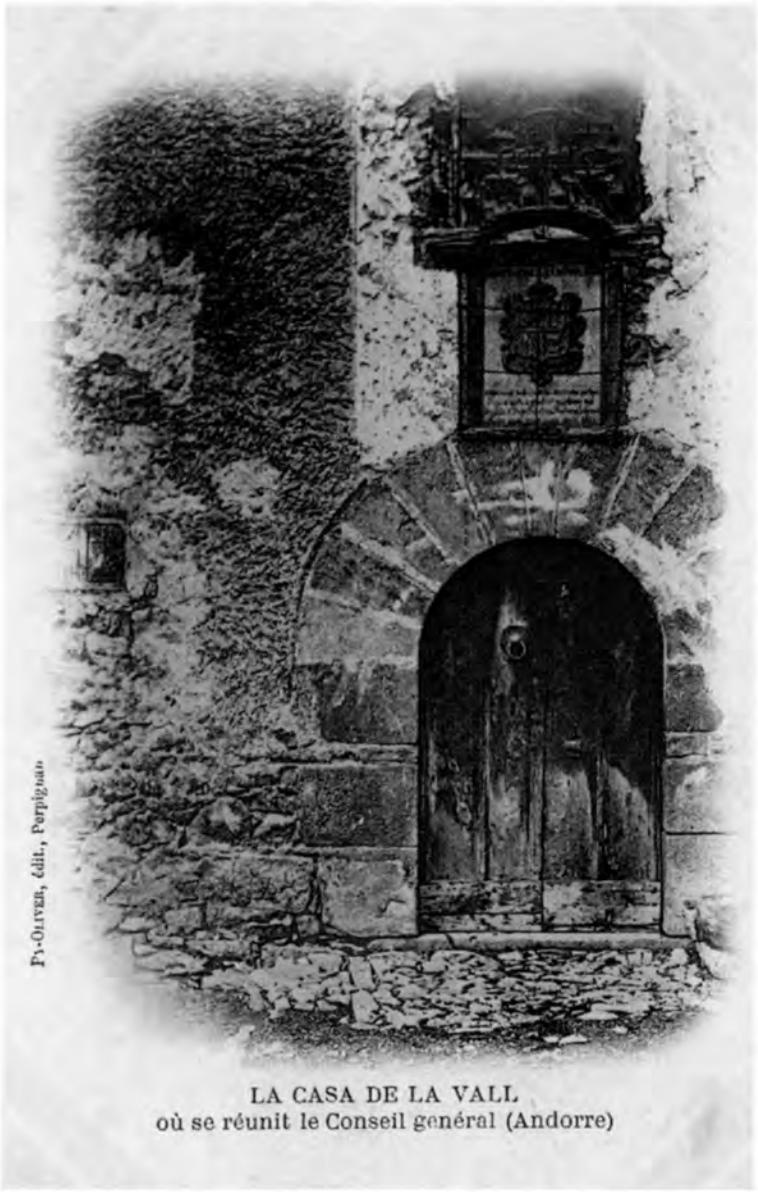

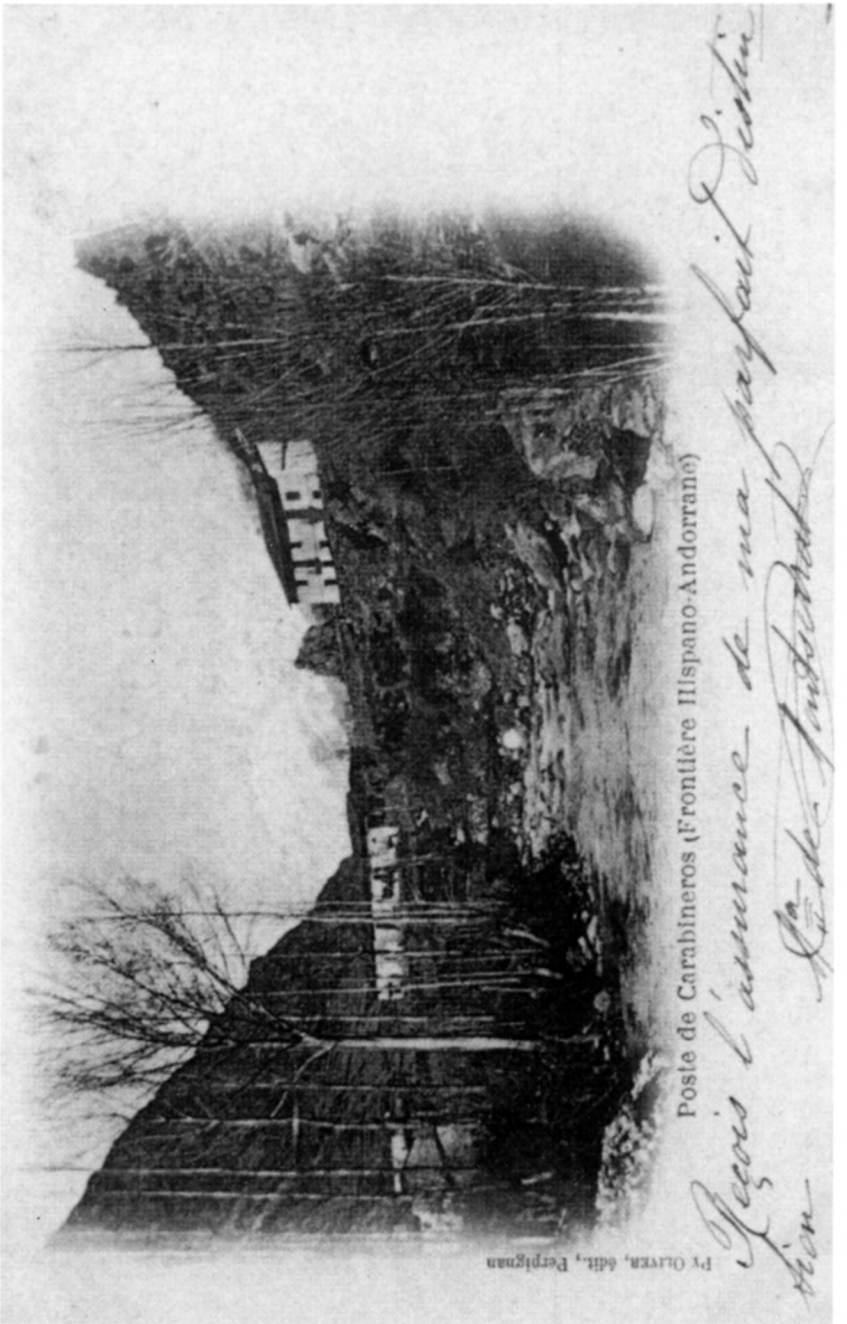
Poste de Carabineros (Frontière Hispano-Andorrane)
Reçois l'assurance de ma parfait distin-
tion
Py Oliver, édit., Perpignan

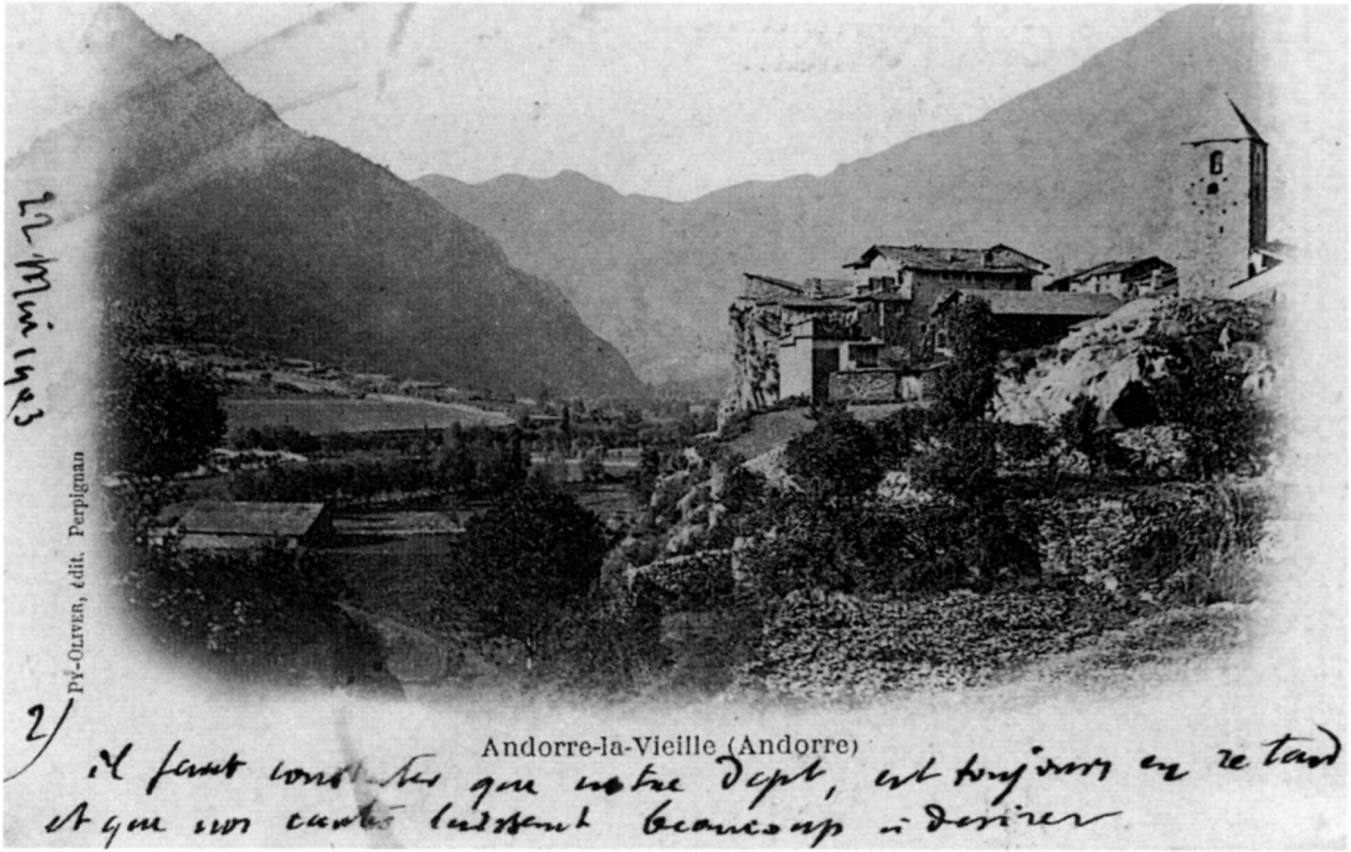
Andorre-la-Vieille (Andorre)
Pÿ-Oliver, édit. Perpignan

Pont dels Escals (Andorre)
Mes salutations distingues
Py-Oliver, édit., Perpignan

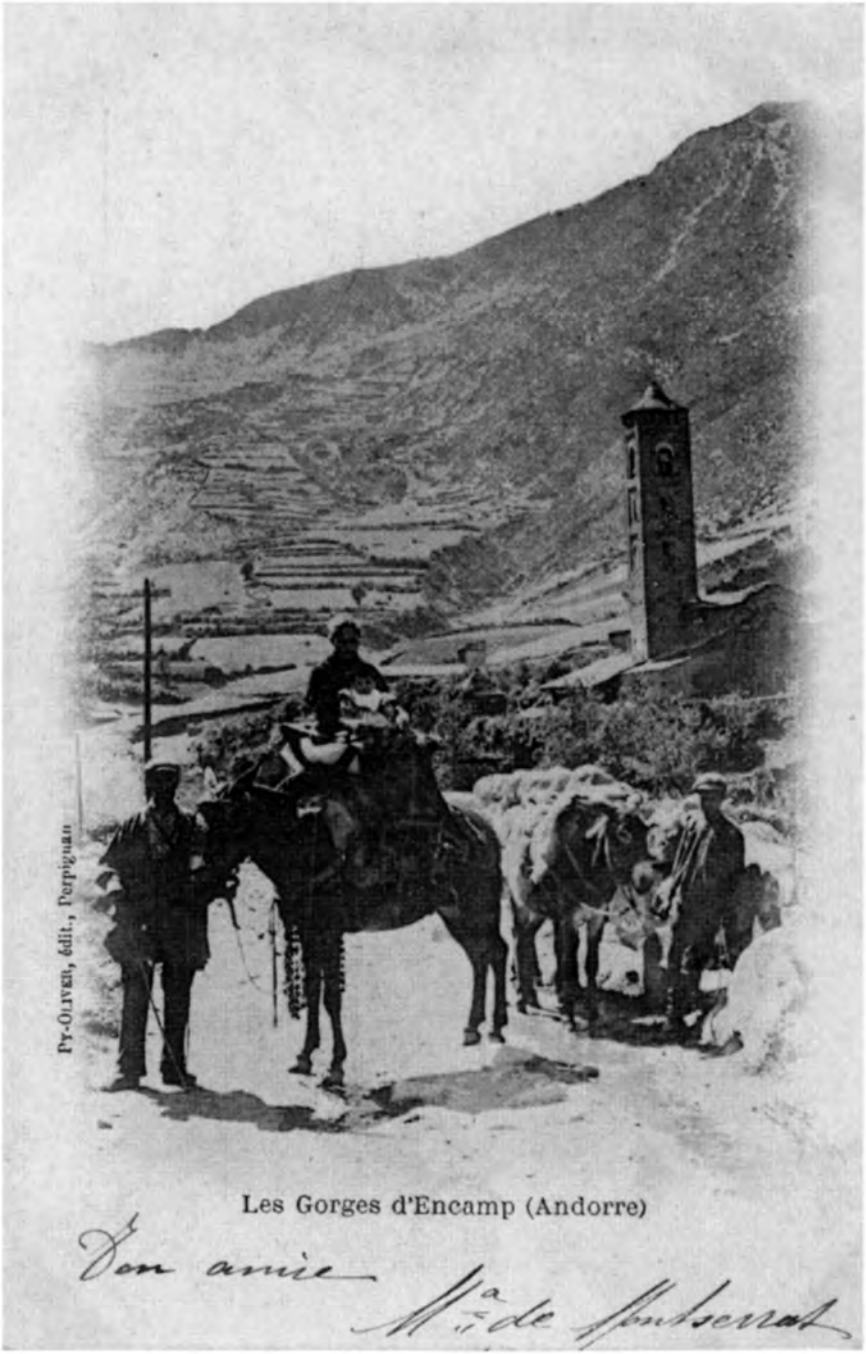

Les Gorges d'Encamp (Andorre)

Bon amie

M.a de Montserrat

5 CENT. 5
Lo Serrat del Honor (Andorre)
Py-Oliver, édit.. Perpignan

Les Escaldes (Andorre)

Py-Olivier, édit., Perpignan
Vue générale
Vous êtes sans doute
Monsieur Barbe se joint à moi pour vous
Monsieur Barbe se joint à moi pour vous
Monsieur Barbe se joint à moi pour vous

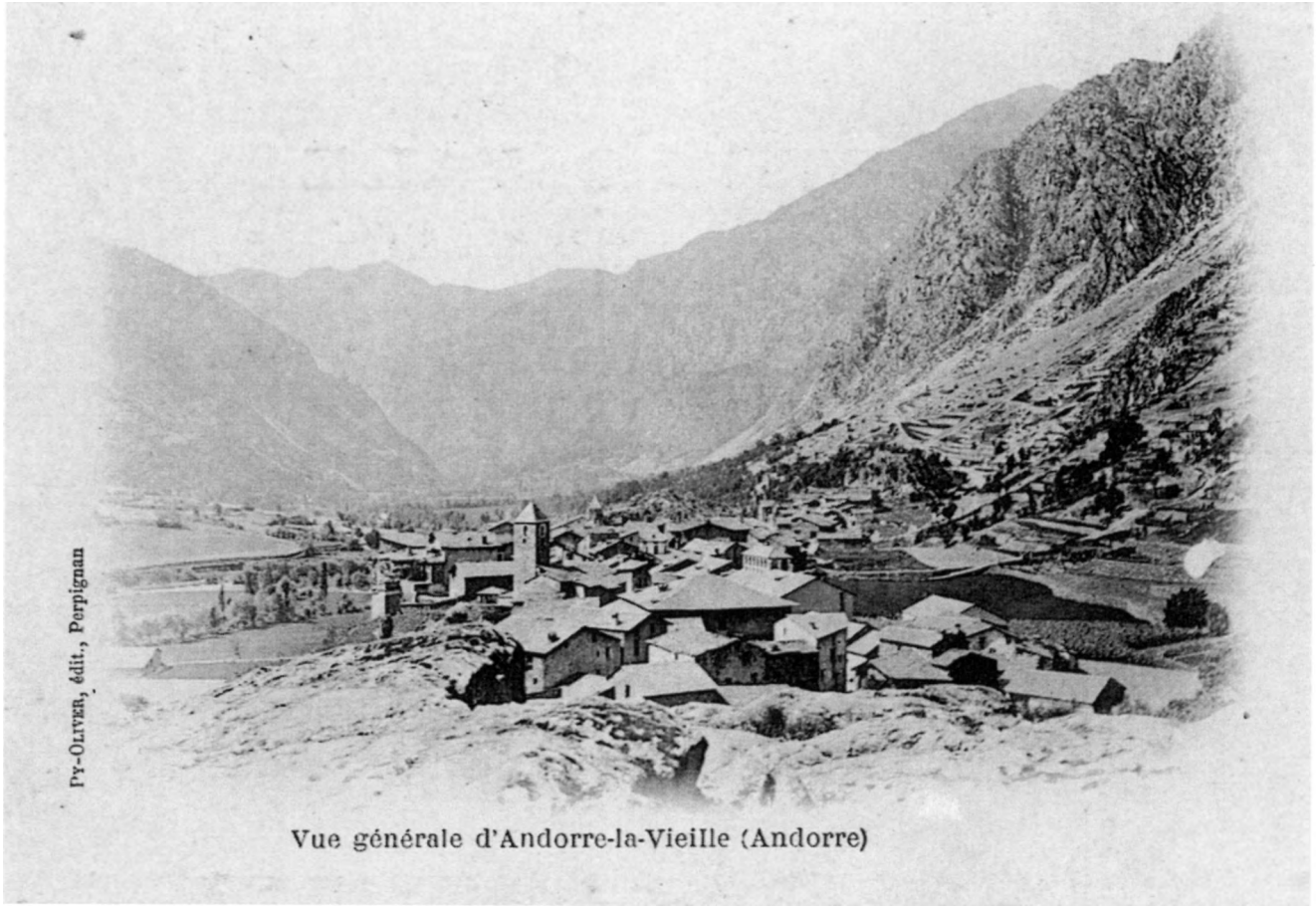

Vue générale d'Andorre-la-Vieille (Andorre)

PY-OLIVER, édit. Perpignan
La Massane (Andorre)

Pont de Sant-Antony (Andorre)

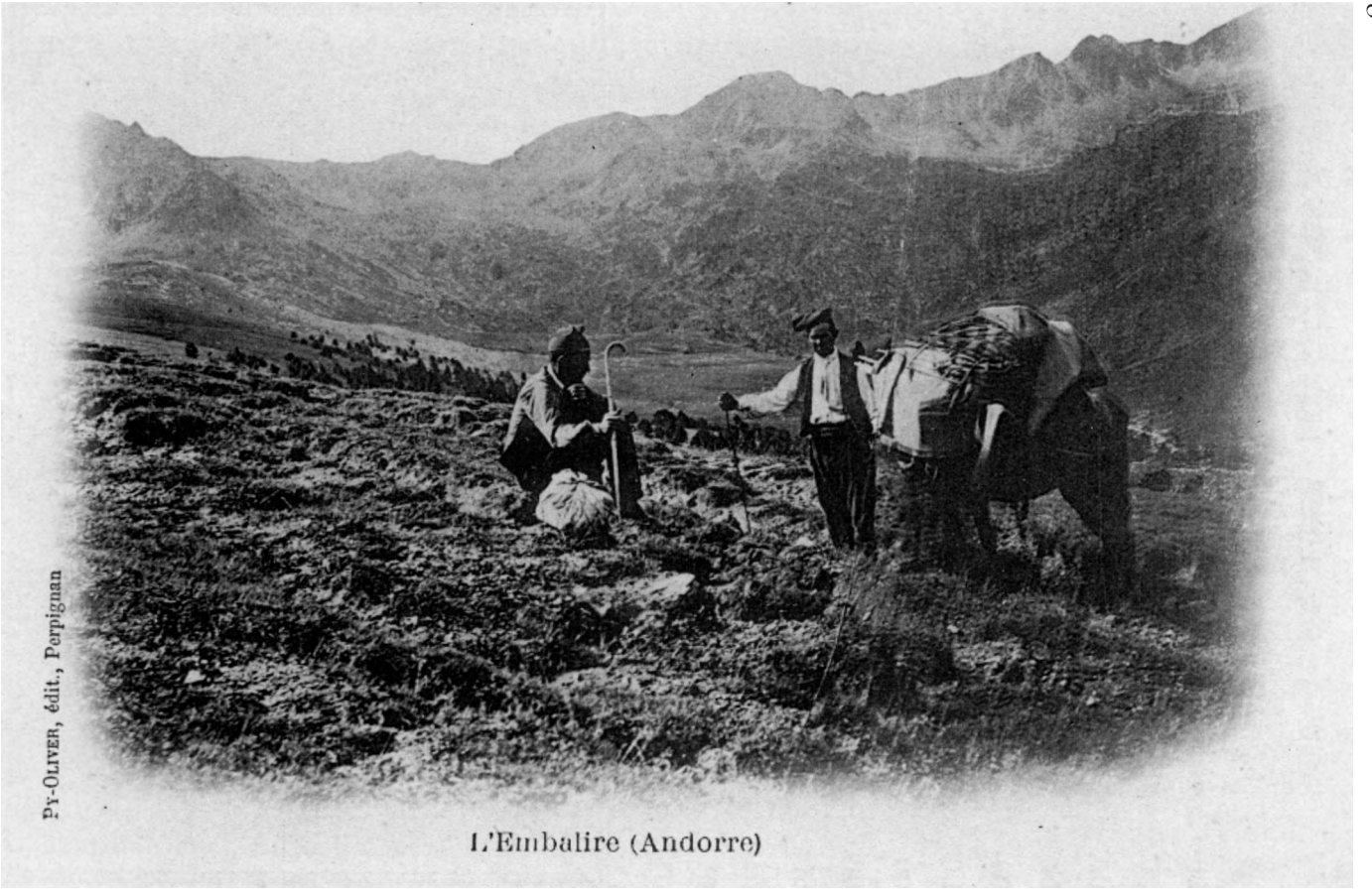

L'Embalire (Andorre)